

B
91(L)

B

DIENVIDSĒLIJAS (ELKŠŅU, RITES UN SAUKAS PAGASTU)

AINAVAS

**Ainavu inventarizācija,
apsaimniekošana un aizsardzība**

1996

687-19.789

b
.91(Lm)

LATVIJAS REPUBLIKAS
VIDES AIZSARDZĪBAS UN REĢIONĀLĀS ATTĪSTĪBAS MINISTRIJA
SIA "TOP VIDE"

**DIENVIDSĒLIJAS (ELKŠŅU, RITES UN
SAUKAS PAGASTU) AINAVAS**

**Ainavu inventarizācija, apsaimniekošana un
aizsardzība**

1996

SATURS

Ievads	3
1. Ainava un tās aizsardzība <i>O.Nikodemus, L.Kūle, A.Nikodemusa</i>	4
1.1. Ko saprot ar jēdzienu "ainava"?	4
1.2. Kāpēc nepieciešams ainavu aizsargāt?	6
1.3. Kā ainavu aizsargāt?	7
1.4. Ko saprot ar ainavu inventarizāciju?	8
1.5. Ainavu aprakstīšanas metodiskie aspekti	9
1.6. Kritēriji ainavas novērtēšanai, apsaimniekošanas plānošanai un aizsardzībai	12
2. Dienvidsēlijas daba un vēsture <i>O.Nikodemus, G.Tora</i>	14
2.1. Reljefs un ģeoloģija	14
2.2. Augsnes	14
2.3. Veģetācija	17
2.4. Vēsture	17
2.5. Ainavas attīstības vēsture	19
3. Ainavu telpu raksturojums un vērtējums <i>O.Nikodemus, G.Tora, L.Luguze, A.Nikodemusa, L.Kūle</i>	26
3.1. Klauces-Saukas un Garā ezera pauguraines ainavu telpa	26
3.2. Saukas un Krīgāņu ezera vidējpauguraines ainavu telpa	37
3.3. Austrumelkšņu mazzapostotā limnoglaciālā līdzenuma mežaines ainavu telpa	41
3.4. Susējas zemumu ainavu telpa	42
3.5. Saukas ezera ainavu telpa	43
3.6. Krīgāņu-Viņaukas ezeraines ainavu telpa	45
3.7. Mežvidu limnoglaciālā līdzenuma mežaines ainavu telpa	48
4. Kultūrvēsturiskās ainavas un ainavas elementi	50
4.1. Arheoloģiskie objekti ainavā <i>G.Tora</i>	50
4.2. Pilskalns ainavā <i>M.Urtāne</i>	65
4.3. Arhitektūras objekti ainavā <i>L.Luguze</i>	74
4.4. Tautas celtniecības objekti ainavā <i>G.Tora</i>	99
4.5. Ceļš kā ainavas elements <i>M.Urtāne</i>	106
5. Bioloģiski daudzveidīgās un vērtīgās ainavas <i>B.Laime</i>	119
5.1. Izdalīšanas kritēriji	119
5.2. Saukas, Rites un Elkšņu pagastu bioloģiski daudzveidīgās ainavas	121
5.3. Teritorijas apsaimniekošana, aizsardzība (ieteikumi)	123
6. Ainavu telpu vērtējums <i>O.Nikodemus, L.Luguze, G.Tora</i>	124
7. Priekšlikumi un rekomendācijas ainavu plānošanai un aizsardzībai <i>L.Kūle, A.Nikodemusa</i>	127

IEVADS

Latvijas teritoriju cilvēks apdzīvo jau vairāk nekā 10 000 gadus. Cilvēka darbības rezultātā izzuda sākotnējā neskartā, dabiskā ainava. Savukārt lauksaimnieciskā zemes izmantošana bagātināja teritoriju ar jaunām ainaviskajām un bioloģiskajām vērtībām. Ainavas **daudzveidība** palielinājās. Pateicoties cilvēkam radās Latvijai raksturīgā mozaikveida ainava.

Šā gadsimta vēsturisko izmaiņu rezultātā ainava pārdzīvoja lielas izmaiņas. Daudzi ainavai raksturīgi un nozīmīgi elementi izzuda. Aizsardzībai netika pakļautas tipiskās ainavas struktūras, mazie ainavas elementi un vēsturiskās lauksaimnieciskās izmantošanas veidi. Tajā pašā laikā cilvēka darbības rezultātā atsevišķas teritorijas tika degradētas. Piemēram: militāriem nolūkiem izmantotās platības, nerekultivētie karjeri, bijušo kopsaimniecību ražošanas centri, neveiksmīgie meliorācijas objekti ar no tiem izrietošo masivizāciju u.tml. Valdošās ideoloģijas iespaidā tika izmainīta Latvijai raksturīgā apdzīvotuma struktūra, pasliktinājās mājokļa kvalitāte, un daudzviet dzīves vide kļuva nehumāna.

Straujo politisko un pašreizējo ekonomisko pārmaiņu rezultātā jau vērojams un nākotnē vēl vairāk sagaidāms šo mūsdienu procesu atspoguļojums ainavā. Industrializēta sabiedrība ar tai raksturīgo standartizāciju, augstu tehnoloģisko procesu koncentrāciju ierobežotā telpā, masveida ražošanas apjomiem un patēriņu, no vienas puses, paātrināti degradē ainavu, t.i., samazina tās telpisko daudzveidību un kontrastainību, izmaina dabisko vielu apriti, samazina informativitāti un estētisko pārdzīvotumu. No otras puses, attīstajās valstīs, kurās lielas platības aizņem lauksaimniecībā izmantojamās zemes ar samērā zemu rentabilitāti, vērojama tendence tās vai nu dabīgā ceļā, vai, cilvēkam apzināti, transformēt par meža zemēm. Tā rezultātā notiek ainavas nonivelēšanās un līdz ar to ainavisko vērtību un bioloģiskās daudzveidības samazināšanās. Būtiski ir apzināties, kādu sociālu un dabīgu procesu dēļ tas notiek. Bet lai saglabātu relatīvi mazizmainītās ainavas struktūras un atsevišķus tās elementus, ir nepieciešamas zināšanas par tās saturu, ir jāprot noteikt to vērtību.

Viens no nozīmīgākajiem līdzekļiem esošo ainavisko vērtību saglabāšanā ir teritoriālplānojumu un dabas aizsardzības un apsaimniekošanas plānu izstrādāšana un īstenošana.

Lai apturētu ainavu degradāciju, Latvijas nacionālais vides politikas plāns (1995) rekomendē tipisko un unikālo ainavu un to elementu aizsardzību un esošās aizsargājamo teritoriju sistēmas uzlabošanu. Šajā sakarā sadarbībā ar Zviedrijas Vides aizsardzības aģentūru veikta ainavu inventarizācija un novērtēšana Dienvidsēlijā - Elkšņu, Rites un Saukas pagastos.

Darba idejiskais pamats bija paskatīties uz Latvijas ainavu no ģeogrāfa, arhitekta, vēsturnieka, biologa un teritoriālplānotāja viedokļa. Projekta izstrādes rezultātā tapusi šī sava veida rokasgrāmata, kas var palīdzēt pagastu, rajonu un kopumā visas Latvijas ainavu vērtēšanā un to aizsardzības un apsaimniekošanas plānošanā. Šis pētījums iekļaujas arī plašākā Eiropas kontekstā - Eiropas Padomes Bioloģiskās un ainavas daudzveidības stratēģijas pamatprincipos.

Darbs tapis pateicoties Zviedrijas Vides aizsardzības aģentūras finansiālajam atbalstam. Autori īpaši pateicas Zviedrijas konsultantei, arhitektei Karinai Šībei (Karin Schibbye), Linčepingas lēnes dabas aizsardzības un kultūrvēsturiskā mantojuma speciālistiem, kā arī Dr.habil.geogr. Aijai Mellumai par sniegtajām konsultācijām. Tāpat paldies Inetai Grīnei un Dainai Prūsei par palīdzību darba tehniskajā noformēšanā.

1. AINAVA UN TĀS AIZSARDZĪBA

1.1. KO SAPROT AR JĒDZIENU "AINAVA"?

Daudzās valstīs ir atšķirīga pieredze ainavas aizsardzībā, kas skaidrojams ar dažādo ainavas attīstības vēsturi un izveidojušos aizsargājamo teritoriju sistēmu. Arī ainavas izpratne un uztvere ir visai atšķirīga. Pats vārds "ainava" ne tikai latviešu, bet arī citu tautu valodās (franču - "paysage", itāļu - "paesaggio", spāņu - "paisaje", angļu - "landscape", vācu - "Landschaft", zviedru - "landskap", somu - "maisema") ikdienā tiek lietots ar dažādu nozīmi.

Kopējais "ainavas" jēdziena formulējumā ir tas, ka tā aptver vietu, kur cilvēks dzīvo, un ka tās nozīme cilvēces kultūrā gadsimtiem cauri ir atspoguļota gleznās un vārdos. Ainavas nosaukums itāļu valodā - paesaggio, Spānijas kastīliešu - paisaje un franču - paysage ir atvasināti no latīņu vārda formas - pagēnsis (pēc T.Keisteri, 1990). Forma "pāgus" apzīmē noteiktas un ierobežotas teritorijas iedzīvotājus (A.Walde and J.Hofmann, 1954, Oxford ..., 1982).

Franču vārda "ainava" pamatā bija vārdi "pais" (11.gs.) un "pays" (13.gs.), kas apzīmē zemi. Vārdu "paysage" plaši sāka lietot 16.gs., kad tās nozīme ietvēra dotās teritorijas gleznotu attēlu. Arī itāļu vārds "paese" 13.gs. raksturoja zemi kā estētisku kategoriju, un tas attīstījās tālāk ainavas glezniecībā, piem., L.Ghiberti (1378-1455) un Leonardo da Vinči (1452-1519). Forma "paesaggio" ar tādu izpratni ienāca franču valodā 16.gs. Vārds "paysage" franču valodā līdz mūsdienām ir saglabājis divejādu nozīmi - zemes teritorija un ainavas attēls (Le Dictionnaire ..., 1989). Līdzīgi tas ir itāļu un spāņu formās (pēc T.Keisteri, 1990).

Angļu vārds "ainava" (landscape) ietver sevī divejādu nozīmi - fizisko ainu, skatu (scene) un arī attēlu (pictorial representation). Agrīnā vārda "landscape" forma (8.gs.), kad ar to tika apzīmēta teritorija, platība, attīstījās kā "landscape" - saprotot 17.gs. to gan kā ainavas teritoriju, gan kā ainavas gleznojumu (The Concise ..., 1986; J.Simpson and E.Weiner, 1989). Pēdējais, acīmredzot, ienāca valodā tāpēc, ka mākslinieki to lietoja, lai apzīmētu holandiešu ainavu gleznojumus. Holandiešu vārds "lantscap" (mūsdienu "landschap") nozīmēja zemnieku ikdienas apkārtni, kas bija norobežoti lauki vai maza administratīva teritorija. Angļu ekvivalents "landskip" - šādas vides attēls, lauku aina, skats (T.Keisteri, 1980).

Tādējādi, var teikt, ka vārds "landscape" atspoguļo veidu, kā vide tiek novērota. Cilvēki mācījās uztvert savu apkārtni no dažāda attāluma un aprakstīja to ar vizuāliem līdzekļiem, kā to var redzēt vēsturiskajās kartēs.

Vārds "Landschaft" vācu valodā asociējās ar teritorijas robežu un zemes izpratni. Pat mūsdienās tas tiek lietots vēl joprojām, lai apzīmētu noteiktu zemes teritoriju vai arī teritoriju, ko redz iedzīvotājs.

Zviedru vārda forma "landskap" pirmo reizi parādījās 15.gs., kad ar to saprata noteiktu teritoriju un cilvēkus, kas tajā dzīvo. Lauku ainava, kā attēls, pirmo reizi parādījās 16-17.gs. Mūsdienās ar to saprot teritoriju, zemi un attēlu (O.Östergreen, 1981).

Līdz ar to Eiropā "ainavas" jēdziens attīstījās divos virzienos:

- noteiktas teritorijas apzīmēšana;
- šādas teritorijas attēls.

Daudzās valstīs ainavas jēdzienu zinātniskajā literatūrā definē atšķirīgi, izvirzot priekšplānā kādu no ainavas komponentiem vai uztveres aspektiem. Jāpiekrīt A.Mellumai (A.Melluma, M.Leinerte, 1992), ka dažādu profesionālo grupu pārstāvji vienā un tajā pašā ainavā redz pavisam atšķirīgus elementus, jo pastāv uztveres izvēlīgums, ko nosaka pieredze, profesionālās intereses, redzējuma specializācija.

Arī latviešu valodā jēdzienam "ainava" ir dažāda izpratne. Kā atzīmē A.Zvirgzds (A.Zvirgzds, 1992), vienam tā ir skaists dabas skats, arī glezna, citam - labai tuvs, saderīgu un saglabājušos dabas elementu komplekss, vēl citam - dotajā vietā izveidota un uzturēta komfortabla un harmoniska dabas elementu un būvju saskaņa.

Pat ģeogrāfijas zinātnē, kas tieši nodarbojas ar ainavas telpas izpēti, ainava dažādās valstīs un dažādās zinātņu skolās tiek definēta atšķirīgi.

"Landschaft" koncepciju pirmo reizi pamatoja A.von Humboldts 19.gs. vidū savā darbā "Kosmos" (von Humboldt, 1862), kur viņš to saistīja ar zemes formām, atsevišķu zemju raksturīgām ainavām.

Ģeogrāfiskā izpratnē ainavu 19.gs. sākumā definēja H.G.Hommeyer, saprotot ar to apvidu, ko var redzēt no augsta skatu punkta (T.Keisteri, 1990). H.G.Hommeyera definīcija pamatojās uz vārda "ainava" tradicionālo nozīmi, kas saistās ar konkrētu redzamu zemes daļu. Precīzāka "ainavas" definīcija tika dota gadsimtu vēlāk. To izdarīja M.Lautensach (Lautensach, 1926), kas uzskatīja, ka ainava (Landschaft) ir lielāka vai mazāka individuālā telpa, kas izdalās no apkārtnes ar zemes virsas formām, klimatu, ūdensrežīmu, augu segu un cilvēka darbības rezultātā veidotām formām. Minētā ainavas interpretācija ir daudz plašāka, jo tā vairs neliek uzsvāru uz to, ko redz kāds indivīds. Tas izskaidrojams ar to, ka Vācijā ģeogrāfija attīstījās ar mērķi veidot vispusīgu teritorijas attēlu (T.Keisteri, 1990). Turpmākajos gados ainavas definīcijā uzsvāri tiek likti uz atsevišķiem ainavas izziņas aspektiem, tās komponentiem.

Jēdziena "ainava" izpratnes nav pretrunīgas, bet savstarpēji saistītas un būtībā atspoguļo dažādus ainavu izziņas līmeņus. Kā atzīmē D.Poore un J.Poore (P.Lucas, 1992), daudzas lietas mēs saprotam ar vārdu ainava: zemes ģeoloģisko struktūru, augsni, dzīvniekus un veģetāciju, cilvēka darbības "rakstu" - laukus, mežus, apdzīvotas vietas un vietējo rūpniecību - gan pagātnē, gan tagadnē. Ainava nav tikai estētiska kategorija, kas aptver dabu un arhitektūru, bet teritorijas visaptveroša ekoloģija un tās izmantošanas vēsture. Lai risinātu konkrētus ainavas plānošanas un aizsardzības jautājumus, nepieciešams vienoties par vienotu ainavas definīciju. Vides aizsardzības politikas plānā Latvijai (Vides ..., 1995) ainava definēta šādi:

- **Ainava ir gan fizioģeogrāfisks komplekss, gan vēsturiski pārmantotu tradīciju, paražu un estētisko īpašību kopums, kultūras mantojums, kuram piemīt noteikta struktūra un funkcijas. Tā liecina par vēsturiskajām un mūsdienu attiecībām starp cilvēku un vidi (Vides ..., 1995).**

Daudz precīzāk, balstoties uz Latvijas ainavzinātnes tradīcijām, ainavas definīciju sniedz A.Melluma (A.Melluma, M.Leinerte, 1992).

- **Ainava ir objektīva realitāte, zemes virsmas nogabals ar raksturīgiem dabas apstākļiem un veidojumu, kā arī cilvēka radīto elementu sakopojumu. (A.Melluma, M.Leinerte, 1992).**

Līdzīgi, tikai vairāk uzsverot ainavas nozīmi, kā konkrēta laikmeta liecinieku, tā definēta Eiropas Padomes Kultūras padomes rekomendācijā.

- **Ainava: formālā izpausme attiecībām, kas eksistē dotajā laika periodā starp indivīdu vai sabiedrību un topogrāfiski noteiktu teritoriju, kas laika gaitā radusies dabas un cilvēka faktora vai abu kombinācijas darbības rezultātā.**

Šajā darbā Dienvidsēlijas teritorijas ainavu analīze veikta, balstoties uz pēdējām divām iepriekšminētajām definīcijām.

1.2. KĀPĒC NEPIECIEŠAMS AINAVU AIZSARGĀT?

Apvidos, kuros ilgstoši dzīvo cilvēki, nepārtraukti notiek cilvēka un dabas mijiedarbība. Rezultātā veidojas katram apvidum un katram laikmetam raksturīgas ainavas. Kā atzīmē A.Melluma (A.Melluma, 1994), ja ilgāku laiku saglabājas stabila sabiedrības attīstība, arī ainavās parasti izveidojas zināms līdzsvars, bet straujas sociālo un ekonomisko apstākļu pārvērtības rada pārmaiņas arī ainavu struktūrā. Meža joslas apstākļos ainavu attīstību nosaka divi pretēji spēki: dabas likumības un cilvēka darbība, to nepārtraukta mijiedarbība. No vienas puses, notiek ainavas pārveidošana cilvēka darbības (meliorācijas, urbanizācijas, masivizācijas) rezultātā. Šo pārveidošanas procesu sauc par **antropogenizāciju**. No otras puses ainavā, atslābstot cilvēka darbībai, pārsvaru gūst dabiskās likumības. Tas izpaužas tādējādi, ka pamestās lauku un pļavu ainavas aizaug ar krūmiem, vēlāk apmežojas. Šo procesu sauc par **dabisku ainavu sukcesiju** vai **renaturalizāciju**.

Līdz ar to ainava ir kā ilustrācija attiecībām starp cilvēkiem un to apkārtējo vidi. Tā ir rezultāts dabas, kultūras, vēstures, funkcionālo un sociālo aspektu dažādām kombinācijām. Sabalansēti attīstīta ainava ir atkarīga no trauslām un sarežģītām cilvēka un vides attiecībām, no tā, kā cilvēka saimnieciskā darbība iekļaujas dabas noteikumos.

Katrai nācijai ir svarīgi apzināties savu novadu tradicionālās raksturīgās lauku ainavas vērtības. Apzināties un saglabāt pašu vērtīgāko. Tas ir katras valsts, katra **novada identitātes jautājums**. Ainavu veidošanās process notiek gadsimtiem ilgi, tajās uzkrājas dažāda vecuma elementi, tāpēc ainavas iegūst **kultūrvēsturisku vērtību**. Latvijai raksturīgā mozaikveida ainava un tradicionālie zemes lietošanas veidi veidojušies daudzu gadu simtu laikā. Sevišķa nozīme ainavu mozaikveida struktūras rašanās bija dabas apstākļu dažādībai (reljefam, augsnes segai, mitruma režīmam un veģetācijai) un saimniecības attīstībai (līduma zemkopībai, muižu zemēm, viensētām, kolektīvizācijai, meliorācijai u.c.).

Latvijas kultūrainava ir tā, kurā attīstījās nācijas garīgā un materiālā kultūra un veidojās tautas pašapziņa. Latvijai pašreizējā, tā sauktajā "pārejas" periodā uz tirgus ekonomiku, kad tiek pārstrukturēta tautsaimniecība, svarīgi apzināties savas vērtības, tanī skaitā ainaviskās. Tuvākās apkārtnes ainavu vērtību apzināšana paceltu pašapziņu par savas vietas nozīmīgumu katrā novadā, Latvijā un Eiropā. Katra vieta ir savdabīga, tikai tas jāprot saskatīt un saglabāt. Ainavu aizsardzība visā Eiropā ir kļuvusi par svarīgu vides aizsardzības un teritoriālpilnošanas jautājumu.

Ainavu ilgtspējīga apsaimniekošana un aizsardzība nodrošina:

- harmonisku mijiedarbību starp cilvēkiem un dabu;
- dabas un bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu cilvēka pārveidotās teritorijās;
- kultūrvēsturisko pieminekļu un tradicionālo zemes lietojumveidu saglabāšanu;

- ainavas ilgtspējīgu lietošanu, kas nodrošina dzīves telpu vietējiem iedzīvotājiem;
- tūrisma un rekreācijas attīstību;
- iespējas sabiedrības izglītošanai;
- iespējas zinātniskajiem pētījumiem.

1.3. KĀ AINAVU AIZSARGĀT?

Ainavu aizsardzība ir nepārtraukts process, un katrā Eiropas valstī ir savi risinājumi tās realizēšanā. Pirmkārt, praktiski ainavu aizsardzība tiek realizēta likumdošanā un teritoriālplānojumos, nosakot teritorijām noteiktu aizsardzības statusu vai zemes lietojumveidu. Vācijas reģionālajos plānos, piemēram, ir ainavu plāna sadaļa, kurā apskatīts dabas un ainavas patreizējais stāvoklis un gaidāmās izmaiņas, izdalītas aizsargājamās dabas teritorijas (parks-rezervāts, dabas rezervāts, aizsargājamās ainavu teritorijas u.c.), kā arī uzskaitīti vajadzīgie pasākumi ainavu aizsardzībā un izmantošanā. Svarīga nozīme plānā ir ainavu elementu aizsardzībai. Arī rajona plānos ainavu aizsardzībai ir veltīta vesela sadaļa (Д.Фюрст, Э.Гюльденберг, Б.Мюллер, 1994). Vācijā likumos un plānos jēdzienu “dabas aizsardzība” un “ainavas aizsardzība” lieto vienlaicīgi. Šādu pieeju nosaka tas, ka ainavas lielās platībās ir stipri pārveidotas un praktiski nav iespējams nošķirt “dabu” no “ainavas”. Līdzīgi tas ir daudzās Eiropas valstīs.

Otrkārt, ainavu aizsardzībā būtiski ir ievērot ainavu aizsardzībai un apsaimniekošanai izvirzītās prasības. Viens no ainavas aizsardzības veidiem ir tās **konservācija**, tas ir pilnīga cilvēka saimnieciskās darbības aizliegšana. Šāds ainavas aizsardzības veids tiek praktizēts dabiskajām ekosistēmām un atsevišķiem ainavas elementiem (piem., ģeoloģiskajiem objektiem).

Ainavas, kuras veidojušās cilvēka un dabas procesa mijiedarbībā, konservācija noved pie ainavas renaturalizācijas. Ainavu aizsardzībā jāievēro tas, ka cilvēka darbības ietekme uz ainavu nav vienmērīga ne telpā, ne laikā. Šis faktors nosaka dažādā pakāpē pārveidotu ainavu miju.

Cilvēka saimnieciskās darbības rezultātā izveidotās ainavas jāaizsargā no neracionālas un stihiskas izmantošanas. Sevišķi svarīgi ir saglabāt ainavu savdabību, lai nepieļautu to “unifikāciju”. Tas nozīmē, ka pārveidoto dabisko ainavu aizsardzībā jācenšas **saglabāt** agrāk pastāvošo cilvēku un dabas mijiedarbību. Šādā izpratnē ainavu saglabāšanas process ir aktīvs, kas ietver sevī ainavu izmantošanas **regulēšanu**, apzinātu un mērķtiecīgu **kopšanu**.

Ainavās, kurās dominē cilvēka veidotie ainavas elementi, tas ir - parkos, apstādījumos un viensētās, ainavu aizsardzība ir cieši saistīta ar ainavu **veidošanu**. Vienlaikus nedrīkst aizmirst, ka katra šāda ainava ir noteikta laika un telpas lieciniece.

Aizsargājamās un novadam raksturīgās ainavas un ainavas elementi jāiesaista cilvēku ekoloģiskās un kultūrvēsturiskās izglītošanas darbā. Ainavu aizsardzība parasti iekļaujas vienotā **aizsargājamo teritoriju sistēmā**, kura ir vērsta uz ekosistēmu, sugu un savvaļas ģenētisko resursu saglabāšanu, kā arī pasaules lielāko dabas teritoriju aizsardzību (Caring for the Earth ..., 1991).

Aizsargājamo teritoriju sistēmai jānodrošina aizsardzība:

- lai saglabātu sugas un teritorijas ar lielu sugu dažādību, dabiskām un pārveidotām ekosistēmām;
- kultūrvēsturiskajām ainavām (ietverot teritorijas, kas demonstrē harmoniskas attiecības starp cilvēkiem un dabu), vēstures pieminekļiem un citām vērtībām apbūvētajās teritorijās;
- dabas resursu ilgtspējīgu lietošanu pārveidotās ekosistēmās;
- tradicionālu, ilgtspējīgu ekosistēmu izmantošanu "kulta" vietās vai vietējiem cilvēkiem raksturīgu dzīves veidu.

Aizsargājamo teritoriju sistēmā daudzās valstīs tiek izdalīta aizsargājamo ainavu kategorija. IUCN (Starptautiskā dabas aizsardzības organizācija) pieņemts, ka **aizsargājamās ainavas** ir atsevišķa aizsargājamo teritoriju kategorija (P.Lucas, 1992), kuras mērķis ir saglabāt nacionāli nozīmīgas dabas ainavas, kas raksturo harmonisku mijiedarbību starp Cilvēku un Zemi, tai pašā laikā sabiedrībai nodrošina iespēju izmantot šo teritoriju rekreācijai un tūrismam, kā arī tradicionālam dzīves veidam un ekonomiskajām aktivitātēm. Atbilstoši izmantotas, aizsargājamās ainavas var būt efektīvs ainavu saglabāšanas veids. Aizsargājamās ainavas var nodrošināt nevēlamas attīstības ierobežošanu. Bez iepriekš minētajiem uzdevumiem aizsargājamo ainavu uzdevums ir (Europes ..., 1995) veicināt sabiedrības izglītošanu un iesaistīšanu ainavu saglabāšanā un sakopšanā. Tas palielina lepnumu par apkārtni un veicina sapratni starp tūristiem un vietējiem iedzīvotājiem.

Latvijā pastāvošajā aizsargājamo dabas teritoriju sistēmā aizsargājamās ainavu teritorijas atbilst IUCN pieņemtajai aizsargājamo ainavu kategorijai.

1.4. KO SAPROT AR AINAVU INVENTARIZĀCIJU?

Ainavu inventarizācija ir ainavu un tās vērtīgāko elementu novērtēšana un reģistrācija, racionāla dokumentācija un faktoriāla analīze tālākai aizsardzības un apsaimniekošanas veida noteikšanai. Tās mērķis ir nodrošināt zinātniski pamatotu informāciju ainavu aizsardzības stratēģijas izstrādāšanai, plānošanai un ainavu monitoringam.

Ainavu inventarizācijas process ietver:

- **ainavu aprakstīšanu** - informācijas savākšanu un reģistrēšanu; Vispārīgā aprakstā var lietot ģeogrāfijas un ekoloģijas terminus, kā arī aprakstīt katra novērotāja personisko attieksmi. Ainavas apraksts var būt teksts vai arī tas var būt sistemātisks raksturīgāko noteiktas ainavas komponentu un elementu uzskaitījums.
- **ainavu klasifikāciju** - analītisko daļu, kurā ainavas tiek sadalītas dažādos tipos vai vienībās pēc atšķirīgām, nemainīgām un atpazīstamām pazīmēm;
- **ainavu novērtēšanu** - vērtības piešķiršanu atsevišķai ainavai, tās tipam vai elementam - atkarībā no specifiskiem kritērijiem.

Izšķir **pilnīgu inventarizāciju**, kad visi raksturīgie ainavas elementi noteiktā teritorijā tiek reģistrēti, un **izlases inventarizāciju**, kad tiek dokumentēti tie elementi (dabas un kultūras), kas liekas svarīgi no kultūrvēsturiskā vai dabas aizsardzības viedokļa. Inventarizācijas procesā var ievākt arī ziņas par esošajiem konfliktiem, problēmām, draudiem un iespējām. Subjektivitāte ielaužas inventarizācijā tad, kad izvēlas, kas tiks reģistrēts, un kad vēlāk tiek analizēta to nozīme un vērtība. Uzskata, ka neviens eksperts nekad nevar būt pilnīgi objektīvs, jo to ietekmē zināšanas, pasūtījums un citi aspekti. Optimālā variantā ainavu inventarizācijā vēlams piedalīties dažādu zinātņu disciplīnu pārstāvjiem, kas, savstarpēji kontaktējoties un diskutējot, iegūtu vispilnīgāko priekšstatu par ainavas vērtību.

1.5. AINAVU APRAKSTĪŠANAS METODISKIE ASPEKTI

Ainavu izziņas procesu nosaka mērķis, cilvēki, kas to realizē, un metodiskā pieeja, kas var būt ļoti atšķirīga (1.1.tab.).

1.1.tabula

Trīs atšķirīgas pieejas ainavu izpētē (pēc M.Jones, 1991)

	<i>Zinātniskā pieeja</i>	<i>Lietišķā pieeja</i>	<i>Humānā pieeja</i>
Ainavu uztver kā	objektīvu realitāti	objektīvu realitāti, kas pakļauta vērtēšanai	subjektīvi
Ainava ietver	visu, ko redz	izvēlētus elementus	simbolus
Izziņas problēmās	nespēj novērst nodalīšanos atsevišķās disciplīnās	kritēriju problēmas	sociālo un kultūru grupu kategorizācija

Valstu atšķirīgās ainavas, ainavzinātnes skolas un speciālistu viedokļi nosaka ļoti daudzveidīgu rādītāju spektru ainavu raksturošanai un klasifikācijai. Tā kā "ainavas" jēdziens ir ļoti plašs un ietilpīgs, ainavu aprakstīšanas metodiskie aspekti, pirmkārt, ir saistīti ar "ainavas" izpratni. Ainavu var aprakstīt kā dabas (fiziski-ģeogrāfisko) kompleksu jeb dabas un cilvēku veidotu vidi un telpu, vai arī kā dabas skatu, peizāžu.

Ainavu aprakstīšanas faktori
(pēc Landscape ..., 1993)

Fiziskie faktori	Cilvēka faktori	Estētiskie faktori		Asociācijas	
		vizuālie	citas izjūtas	vēsturiskās	kultūras
ģeoloģija	arheoloģija	proporcija	skaņa	apdzīvoto vietu vēsture	pazīstamas slavenas personas literatūra
reljefa formas	ainavas vēsture	mērogs	smarža	sevišķi notikumi	glezniecība
mitruma režīms	zemes lietojumveids	noslēgtība	garša		mūzika
augšne	celtnes un apdzīvotas vietas	tekstūra	tauste		
veģetācija		krāsa			
ekoloģija		skati			

Ainavu aprakstīšanai plašāk izmanto dabas un cilvēka faktoros, kas ietver sevī daudzus objektīvus parametrus. Ainavu estētiskie faktori ir subjektīvāki rādītāji (1.2.tab.), kas ir atkarīgi no cilvēka izglītības, pieredzes un citiem uztveri noteicošiem aspektiem. Parasti ainavu aprakstīšanā ļoti aktuāls jautājums ir, kuru no fiziskajiem faktoriem vai cilvēka faktoriem uzskatīt par galveno ainavu izdalīšanā un kartēšanā.

Vācu ģeogrāfs E.Nimans (E.Nieman, 1980, 1983), kurš ainavu pētījumos izdala divus teritoriālos vienības tipus: ainavu elementus un ainavu vienības, uzskata, ka ainavas elementi ir jebkura dabā vislabāk norobežota vienība (tīrums, meža nogabals, purvs u.c.), savukārt ainavu vienību var izdalīt pēc divām pazīmēm: a) stabiliem ainavu veidojošiem faktoriem; b) raksturīgiem vai specifiskiem ainavu elementu sakopojumiem.

Tādējādi pirmajā līmenī viegli nodalīt ainavas pēc reljefa formām. Reljefa formas nozīme ainavu izdalīšanā parādīta arī citos ainavzinātnieku pētījumos (piem., K.Kerkstra, P.Vrijlandt, M.J.Vroom, 1979). Tā nozīmi ainavu izdalīšanā Latvijā uzsver arī K.Ramans (K.Ramans, O.Nikodemus, 1982) un A.Melluma (A.Melluma, M.Leinerte, 1992). K.Ramans (K.Ramans, O.Nikodemus, 1982) iesaka ainavu aprakstīšanā lietot sekojošu reljefa klasifikāciju:

- lielpauguraines;
- vidējpauguraines;
- sīkpauguraines;
- viļņots reljefs;
- līdzenumi.

Ainavapvidu nodalīšanā viņš reljefu uzsver tur, kur reljefs ir galvenais faktors, kas nosaka ainavvides pamatīpašības - tās ekoloģisko raksturu, vizuālās iezīmes u.c. (K.Ramans, 1994).

Otrs faktors, kas būtiski ietekmē ainavas struktūru, ir zemes lietojumveids. Ainavu klasificē pēc zemes lietojumveida, to izdalot kā otro, trešo, atsevišķos gadījumos kā pirmo faktoru. To plaši praktizē daudzos aprakstos (Landscape assessment ..., 1993; C.Potter et al, 1991; T.Keisteri, 1990). Latvijā zemes lietojumveidu struktūra ainavas vizuālo raksturu noteikšanā priekšplānā izvirzās maz saposmota reljefa apstākļos. Latvijā lielāko teritoriju aizņem meža (K.Ramans - mežaines) vai agroainavas (K.Ramans - āraines). Detālāk minētās ainavas iespējams iedalīt pēc daudziem citiem faktoriem: meliorācijas darbos pārveidotās vai nepārveidotās ainavas, mežu un agroainavu savstarpējām attiecībām, agroainavu plašuma un noslēgtības utt.

Ainavu aprakstos parasti būtisku nozīmi ieņem veģetācijas raksturojums. Tam ir sevišķa nozīme dabiskajās ekosistēmās.

Ainavu estētiskie faktori ir daudz subjektīvāki rādītāji nekā fiziskie, jo atkarīgi no cilvēka izglītības, pieredzes un citiem uztveri noteicošiem faktoriem, kā no laika apstākļiem, gadalaika, apgaismojuma, skatu punkta u.c. Uzskatot, ka ainavu vizuālā uztvere ir subjektīvs process, tomēr ir vērts zināt pasaulē uzkrāto pieredzi, lai nepieļautu tās pašas kļūdas un izmantotu vērtīgākās atziņas.

Skandināvijas valstis, būdamas labi informētas par vizuālajām ainavas novērtēšanas metodēm un kritērijiem, tomēr to neņem vērā savās nacionālajās ainavu inventarizācijās subjektīvisma dēļ. Piemēram, Anglijā vizuālā ainavas analīze ir plaši izplatīta, un tur ainavu parasti interpretē kā vizuālu fenomenu. Anglijas Lauku komisija savās vadlīnijās ainavu novērtēšanā piedāvā sekojošu subjektīvo ainavas uztveres kontroljautājumu anketu (1.3.tab.). Anketa ir domāta izmantot katrā skatu punktā, novērtējot attiecīgo vizuālo ainavu un atzīmējot ar to saistītās asociācijas. Šie kontroljautājumi var palīdzēt aprakstīt ainavas.

1.3.tabula

Subjektīva ainavas vērtējuma kontroljautājumi
(pēc Landscape ..., 1993)

<i>Mērogs:</i>	tuvs	mazs	liels	plašs
<i>Atklātums:</i>	šaura	ierobežota	atklāta	izstādīta
<i>Daudzveidība:</i>	vienveidīga	vienkārša	dažāda	kompleksa
<i>Harmonija:</i>	harmoniska	balansēta	nesaskanīga	haotiska
<i>Kustība:</i>	mirusi	klusā	dzīva	trakojoša
<i>Tekstūra:</i>	gluda	organizēta	rupja	asa
<i>Krāsa:</i>	monohrona	neizteikta	krāsaina	spilgta
<i>Smarža:</i>	patīkama	nepatīkama	uzmācoša	traucējoša
<i>Skaņa:</i>	uzbāzīga	traucējoša	patīkama	klusā
<i>Retums:</i>	vienkārša	neparasta	reta	unikāla
<i>Drošība:</i>	patīkama	droša	nedroša	draudoša
<i>Stimuli:</i>	garlaicīga	maiga	interesanta	aizraujoša
<i>Patika:</i>	uzbāzīga	nepatīkama	patīkama	skaista

Ainavu apraksti kopumā ir ļoti atšķirīgi. Latvijā ainavu monitoringam būtu vēlams izstrādāt vienotu ainavu aprakstīšanas veidlapu.

1.6. KRITĒRIJI AINAVAS NOVĒRTĒŠANAI, APSAIMNIEKOŠANAS PLĀNOŠANAI UN AIZSARDZĪBAI

Kritēriji ainavu novērtēšanai:

- **Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentativitāte, raksturojums, tradicionālisms.**

Kritēriji, pēc kuriem izdala vietējiem apstākļiem un noteiktam laikmetam raksturīgās ainavas. Tas ir mērķis jebkurai nacionālai ainavas aizsardzības politikai, lai tiktu saglabātas novadiem un valstīm tradicionālās ainavas.

- **Daudzveidība.**

Kritērijs raksturo ainavas ģeogrāfisko un bioloģisko daudzveidību. Tā var izpausties gan mozaikveida ainavā ar zemes lietojumveidu miju, gan dabas apstākļu daudzveidībā, gan arī augu un dzīvnieku sugu skaita ziņā bagātās ekosistēmās.

Bioloģiskā daudzveidība ietver visas augu, dzīvnieku, mikroorganismu sugas un ekosistēmas. Tas ir pamatjēdziens, kas raksturo dabas variatātes pakāpi, ietverot gan ekosistēmu skaitu un biežumu, gan dotās kopas. Parasti tā tiek analizēta trīs dažādos līmeņos: ģenētiskā daudzveidība, sugu daudzveidība un ekosistēmu dažādība (P.Lucas, 1992).

Ģeogrāfiskā daudzveidība raksturo dabas daudzveidību plašākā skatījumā, kas izpaužas reljefa formu un ģenēzes dažādībā, mitruma apstākļu, augšņu un zemes lietojumveidu maiņā.

- **Retums un unikalitāte.**

Kritērijs raksturo ainavas unikalitāti fiziski-ģeogrāfisko apstākļu, ekosistēmu, zemes apsaimniekošanas veidu un kultūrvēsturiskā ziņā. Var izdalīt vietējā, novada, valsts vai starptautiskas nozīmes unikālas ainavas. Tipiskums un unikalitāte ir savstarpēji pretēji kritēriji, kas vienā vietā ir tipisks, otrā var būt retums. Retas ainavas, tanī skaitā ekosistēmas, ir viegli iznīcināmas.

- **Platība.**

Kritērijs raksturo konkrētas ainavas vai tās elementu teritoriālo izplatību. Raksturīgi, ka lielākā teritorijā ir iespējams labāk saglabāt ainavas īpašības. Ainavu apsaimniekošanā jācenšas saglabāt minimālo teritoriju ainavu dzīvotspējai.

- **Dabiskums.**

Kritērijs raksturo dabas elementu nozīmi ainavā. Dominē uzskats, ka dabas elementu vērtība pieaug, jo mazāk to ietekmējusi cilvēku saimnieciskā darbība. Šis kritērijs neattiecas uz kultūrvēsturiskajiem ainavas elementiem.

- **Vecums, saglabātība, izcilība.**

Kritērijs attiecas uz kultūras elementiem ainavā. Parasti par vērtīgiem tiek uzskatīti tie, kas vecāki par 50 gadiem.

- **Ierakstīta vēsture.**

Kritērijs, kas raksturo iepriekšējos pētījumus teritorijā un kalpo par pamatu ainavu monitoringa izveidei.

Bez šiem minētajiem kritērijiem izmanto vēl daudzus citus, kā ainavas rekreācijas vērtība, pieejamība, attālums no urbanizācijas centriem, apsaimniekošanas veids, zinātniskā un izglītības vērtība, estētiskā vērtība, simboliskā vērtība.

Lai izdalītu aizsargājamās ainavas, ieteicams rast atbildes uz virkni jautājumu:

1. Vai teritorija demonstrē harmonisku mijiedarbību starp cilvēku un dabu?
2. Vai tai piemīt sevišķa vērtība, skaistums, pievilcība?
3. Vai tā dod ieguldījumu dabas un bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā?
4. Vai tā saglabā cilvēces vēstures un zemes izmantošanas liecības?
5. Vai tā pieļauj tradicionālus dzīves veidus un vērtības saskaņā ar vidi?

6. Vai tā nodrošina dzīves telpu un resursus vietējiem iedzīvotājiem?
7. Vai tā nodrošina iespējas rekreācijai un tūrismam?
8. Vai tā nodrošina iespējas izglītībai un sabiedrības sapratnei par vides aizsardzību un kultūras vērtībām?
9. Vai tā kalpo par modeli dabas resursu ilgtspējīgai izmantošanai?
10. Vai tā ir pietiekoši liela, lai nodrošinātu ainavas "rakstu"?

LITERATŪRA

1. Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living, 1991. Gland, Switzerland, 228 p.
2. Europe's Environment. The Dobbris Assessment, 1995. Copenhagen, 616 p.
3. von Humboldt A., 1862. Kosmos V. 1 ed., Stuttgart, Gottascher Verlag, 493 S.
4. Jones M., 1991. The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research // Norskgeogr. Tidsskr. Vol. 45, Oslo, pp. 229-244.
5. Keisteri T., 1990. The Study of Changes in Cultural Landscapes // FENNIA, 168:1, Helsinki, pp. 31-115.
6. Kerkstra K., Vrijlandt P., Vroom M.J., 1979. Mergelland: the Impact at Limestone Anaring on a Scenic Rural Area // Land Use and Landscape Planning, pp. 269-280.
7. Landscape Assessment Guidance, 1993. Countryside Commission, 45 p.
8. Lautensach M., 1926. Allgemeine Geographie. Gotha, Justus Perthes, 436 S.
9. Le Dictionnaire de Natre Temps 1990, 1989. Paris, Hachette Spadem Adagp, 1714 p.
10. Lucas P., 1992. Protected Landscapes. A Guide for Policy Makers and Planners. Chapman & Moll, London, 281 p.
11. Melluma A., 1994. Dabas un ainavas aizsardzības kopsakarības // Dabas un vēstures kalendārs 1995., Rīga, Zinātne, 67-73.lpp.
12. Melluma A., Leinerte M., 1992. Ainava un cilvēks. Rīga, Avots, 173 lpp.
13. Niemann E., 1980. Geosynergetische Bezugseinheiten für die Steuerung der Landschaftsentwicklung // Peterm. geogr. Mitteil., Nr.2., S. 133-138.
14. Oxford Latin Dictionary, 1982. Combined 1, Oxford, the University Press, 2126 p.
15. Östergreen O., 1981. Nuvensk ordbok II. Stockholm, Beccles and London, Wahlström & Windstrand, William Clowes Limited, 2772 p.
16. Potler C., Burnham P., Edwards A., Gasson R., Green B., 1991. The Diversion of Land. Conservation in a Period of Forming Contraction. London & York, 130 p.
17. Ramans K., Nikodemus O., 1982. Mazo ģeokompleksu pētījumu metodika, Rīga, 131 lpp.
18. Simpson J., Weiner E., 1989. Oxford English Dictionary VIII, Oxford, Oxford University Press, Claredon Press, 1141 p.
19. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology, 1986. Oxford, Claredon Press, 552 p.
20. Vides aizsardzības politikas plāns Latvijai, 1995. Rīga, 68 lpp.
21. Walde A., Hofmann J., 1954. Lateinisches etymologisches Wörterbuch II. 3.ed., Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 851 S.
22. Zvirgzds A., 1992. Latvijas ainavas raksturs un iespējas // Dabas un vēstures kalendārs 1993. Rīga, Zvaigzne, 107-110 lpp.
23. Ниманн Е., 1983. Условные единицы для управления развитием ландшафта // Охрана ландшафтов и проектирование. - Москва, Мир, с. 146-153.
24. Фюзст Д., Гюльденберг Э., Мюллер Б., 1994. Опыт территориального планирования Германии.

2. DIENVIDSĒLIJAS DABA UN VĒSTURE

2.1. RELJEFS UN ĢEOLOĢIJA

Rites, Saukas un Elkšņu pagasti Latvijas fizioģeogrāfiskajā rajonēšanas shēmā ietilpst Augšzemes augstienes rajona Sēlijas paugurvaļņa apvidū un Austrumlatvijas zemienes rajona Aknīstes nolaidenuma apvidū (K.Ramans, V.Zelčs, 1995). Sēlijas valnis ir dienvidu-ziemeļu virzienā stiepts reljefa paaugstinājums. Vaļņa platums ziemeļu un dienvidu galā ir gandrīz 20 km, bet vidusposmā šaurākā vietā tikai ap 8 km plats. Dominējošais augstums Sēlijas valnī pārsniedz 100 m vjl. Dienviddaļā, Saukas ezera apkārtnē ir novada augstākā virsotne - Ormaņa kalns (167 m vjl.). Sēlijas vaļņa rietumdaļā Saukas un Rites pagastos dominē morēnas līdzenumi ar atsevišķiem margināliem vaļņiem un kēmu vai dauguļu pauguriem. Špulves ezera apkārtnē marginālo vaļņu relatīvais augstums sasniedz 20-25 m. Starpvaļņu un pauguru pazeminājumos izveidojušies lielāki un mazāki purvi.

Starp Saukas ezeru un Suseju reljefu saposmo 12-15 m augsti kēmu un dauguļu pauguri. Visartikulētākais reljefs raksturīgs no Saukas ezera uz austrumiem un dienvidiem, kur ainavas fonu veido kēmu un dauguļu masīvi un marginālās reljefa formas. Šajā teritorijas daļā pauguru relatīvie augstumi sasniedz 35 m.

Elkšņu pagasta austrumu daļā reljefs ir salīdzinoši mazāk saposmots, jo te dominē limnoglaciālais līdzenums. Līdzīgi tas ir arī Saukas pagasta rietumos.

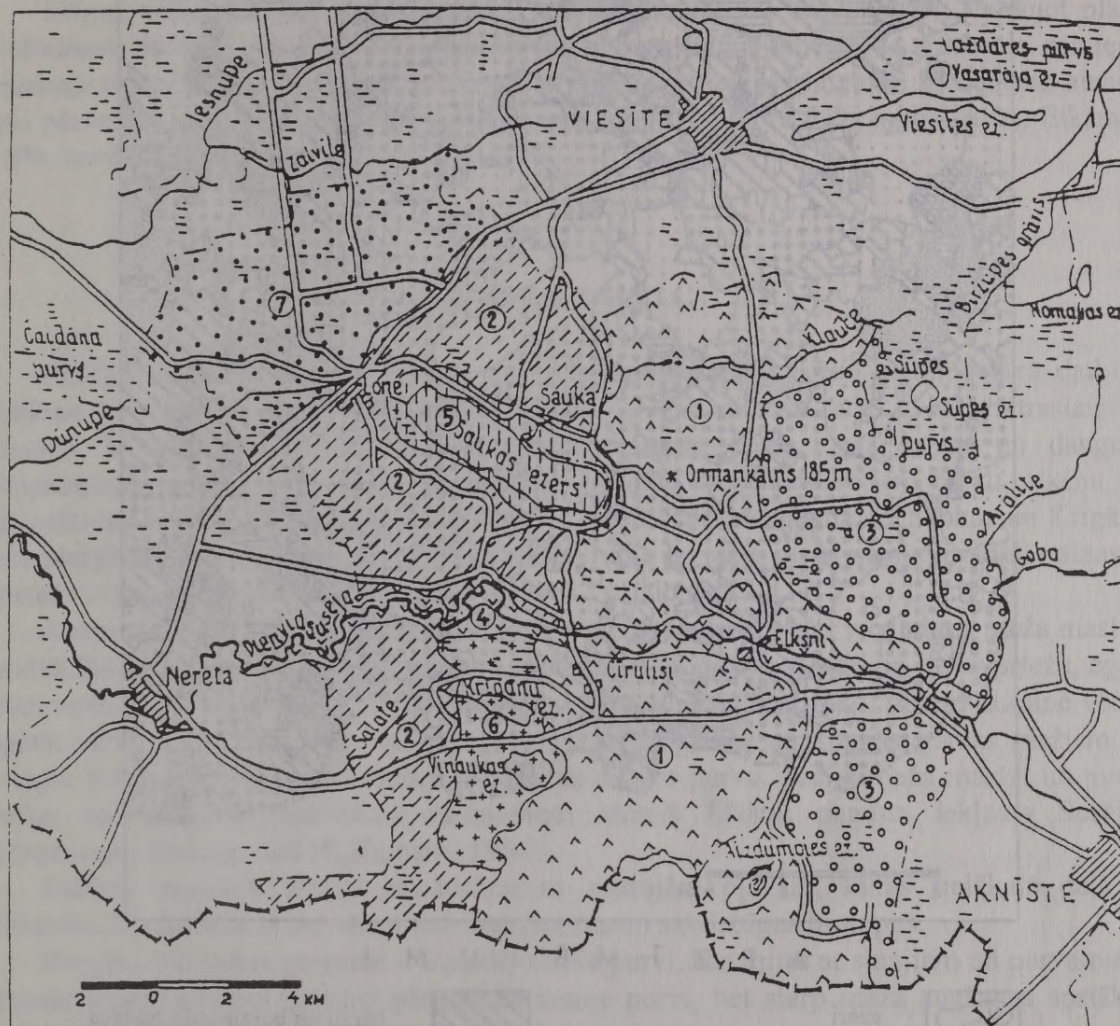
Līdz ar to mūsu apskatītos trīs pagastos pēc reljefa, kas raksturojas ar noteiktu formu un ģenētisko uzbūvi, varam izdalīt sekojošas ainavu vienības (2.1.att.):

1. Klauces, Saukas un Garā ezera kēmu, dauguļu stipri saposmota vidējpauguraine ar ļoti lielu ainu dažādību;
2. Saukas un Krīgānu ezeru marginālo veidojumu vidēji saposmota vidējpauguraine ar lielu ainu dažādību;
3. Austrumelkšņu mazzaposmotā limnoglaciālā līdzenuma ainava ar mazu ainu dažādību;
4. Susējas zemumu ainava ar daudzveidīgu ainu dažādību;
5. Saukas ezera ainava;
6. Krīgānu-Viņaukas ezeraine;
7. Mežvidu limnoglaciālā līdzenuma ainava ar mazu ainu dažādību.

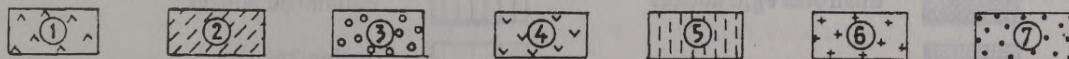
2.2. AUGSNES

Sēlijas vaļņa paugura nogāzēs ir labi virsas noteces apstākļi un samērā auglīgas augsnes. Saukas pagastā lauksaimniecībā izmantojamās zemēs dominē velēnu podzolaugnes uz smilšmāla (39.99%), mālsmilts (12.47%) un smilts (4.06%) cilmieža. Velēnu gleja augsnes aizņem 23.6%. 8% augšņu novērojams podzolaugnes erozijas process.

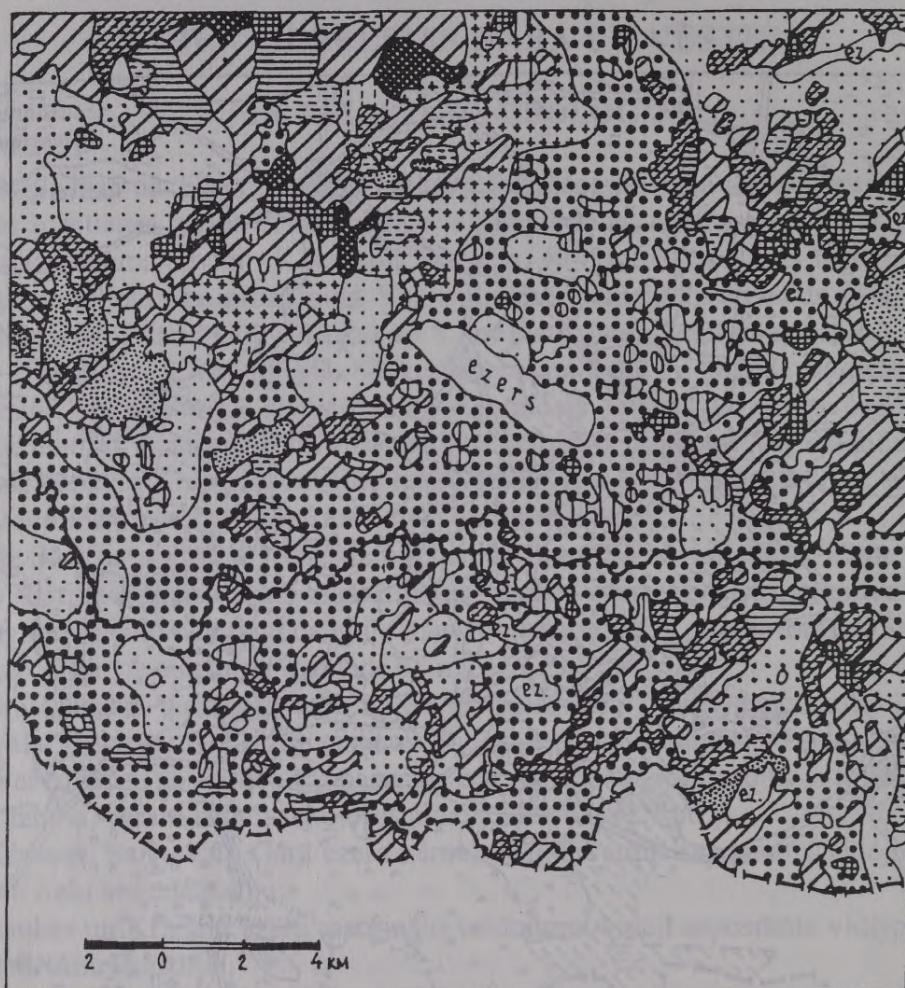
Rites pagastā velēnu podzolaugnes uz smilšmāla cilmieža aizņem 46.86%, mālsmilts - 12.96% un smilts - 10.3%. Eroziya novērojama 36.73% lauksaimniecībā izmantojamo zemju.

AP ZĪMĒJUMI

2.1.att. Dienvidsēlijas ainavas, dabas apstākļu priekšnoteikumi. Apzīmējumu apraksts 2.1.nodaļā.

A P Z Ī M Ē J U M I

	ezeri		bērzu un bērzu-apšu audzes
	mistrotas egļu audzes		baltalkšņu audzes
	egļu vēris		melnalkšņu un melnalkšņu-egļu audzes
	egļu-priežu audzes		lauksaimniecības zemes bijušo platlapju un egļu mežu vietās
	slapju egļu un egļu-priežu audzes		lauksaimniecības zemes bijušo egļu mežu vietā
	priežu audzes		lauksaimniecības zemes bijušo priežu mežu vietā
	slapjās priežu audzes		lauksaimniecības zemes bijušo purvu un pļavu vietā
	augstie purvi ar priedītēm		

2.2.att. Dienvidsēlijas veģetācija (pēc LZA Bioloģijas institūta materiāliem).

Elkšņu pagastā velēnu podzolaugšnes uz smilšmāla cilmieža aizņem 41.90%, mālsmilts - 10.02%, smilts - 12.35%, bet māla - 3.85%. Augšnes erozija intensīvi norit 13% augšņu. Velēnu gleja augšnes izplatītas tikai 15.54% lauksaimniecībā izmantojamo zemju.

Sēlijas vaļņa augšnes noteikušas, ka tas tika apgūts jau tālā pagātnē, veidojot plašu kultūrainavu spektru. Iekultivētās vaļņu pauguraines spilgti kontrastē ar apkārtējo zemieņu mežainajiem smiltājiem un pārpurvotajām platībām. Vienlaikus jāatzīmē, ka dabisko ainavu stipri pārveidojusi meliorācija - tā Rites pagastā meliorētas ir 72.54% agroainavas, Elkšņu - 71.8%, bet Saukas - 71.23%.

2.3. VEĢETĀCIJA

Atšķirīgie reljefa ģenētiskie tipi, mitruma apstākļi un cilvēka saimnieciskā darbība noteikusi ļoti daudzveidīgu veģetācijas tipu miju, kas ainavā rada lielu kontrastainību (2.2.att.). Vislabāk iekultivēta ir Klauces, Saukas un Garā ezera kēmu un dauguļu vidējpauguraine, kur tūrumi mijas ar sausajām pļavām un sekundārajiem bērzu, alkšņu un egļu meža puduriem. Līdzīga veģetācijas segas dinamika novērojama arī Saukas un Krīgānu ezeru marginālo veidojumu vidējpaugurainē. Savrupie un sīkie meža masīvi piedalās ainavas telpiskās struktūras veidošanā un nosaka ainavas vizuālo seju.

Austrumelkšņu limnoglaciālā līdzenuma ainavā raksturīgi lieli vienlaidus meža masīvi, kur atkarībā no augšnes cilmieža, mitruma apstākļiem un citiem faktoriem mijas priežu, egļu, bērzu, melnalkšņu un baltalkšņu audzes. Starp meža augšanas apstākļu tipiem dominē vēris, slapjais vēris, damaksnis, taču sevišķa nozīme te ir gāršas un slapjās gāršas mežiem ar platlapju koku dominēšanu kokaudzē. Te daudz augsto purvu. Lielie meža masīvi un purvi nosaka, ka Latvijas ainaviskajā rajonēšanas shēmā Elkšņu pagasts iekļauts Susējas mežpurvaines ainavapvidū (K.Ramans, 1994).

Susējas zemumu ainava raksturojas ar mitrajām pļavām, kuras lielākajā daļā ir meliorētas. Vienlaikus te var atrast ļoti interesantus un savdabīgus biotopus.

Krīgānu-Vīņaukas ezerainē ir izplatīti zemie purvi, kas mijas ar slapjiem un purvainiem mežiem. Starp purviem dominē pārejas un zemie purvi, bet starp meža augšanas apstākļu tipiem - niedrāji un dumbrāji, kā arī damakšņi un vēri.

2.4. VĒSTURE

Sēļu senči tagadējās Augšzemes jeb Sēlijas teritorijā ienāca no dienvidiem m.ē. 1.g.t. pirmajā pusē, un to galvenā koncentrācija bija Sēlijas vaļņa, 10-15 km plata, īpaša izteikta reljefa veidojuma, kas turpinās arī Daugavas labajā krastā, tuvumā. Kā liecinieki tam - daudzie senkapi un pilskalni šajā apvidū (E.Šņore, 1993). Kā atzīmē Ģ.Ramans (1935), latvju senčiem bija iespējams pa šo pacelto, sauso un auglīgo zemes joslu izplatīties aizvien tālāk ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā. Šajā teritorijā pirms sēļu ienākšanas dzīvoja radniecīgas baltu ciltis, ko raksturo švikātās keramikas kultūra. Sēļi veidoja apmetnes, apguva pilskalnus, pakāpeniski iekopa tūrumus, kas pakāpeniski tapa par mūsdienās apstrādājamās lauksaimniecības zemes pamatu. Šādi, dabai un cilvēkam mijiedarbojoties, veidojās viens no senākajiem Sēlijas pauguraines kultūrvēsturiskās ainavas slāņiem.

Nedaudz jaunāks vēsturiskā laika posms - 13.gadsimts. Pirmo reizi vēstures avotos, Livonijas Indriķa hronikā, 1208.gadā pieminēta Sēlija, kuras centrs bija Sēlpils (castrum Selonum), kas bija patvērums sirotājiem no Lietuvas. Tāpēc bīskaps Alberts lika ieņemt Sēlpili, sēļus kristīt un tā piespieda atsacīties no savienības ar lietuviešiem.

Šis vēstures periods saistās ar militārām un politiskām cīņām starp krustnešiem un sēļiem. Veidojas jauni centri - ordeņa un bīskapu mūra pilis. Straujāk noris zemes apgūšana, tādējādi liekot pamatu Latvijai tik raksturīgai mozaikveida ainavai.

Livonijas periodā (13.-16.gs.) Sēlija administratīvi ietilpa Livonijas ordeņa valstī, bet reliģiski no 1218.-1226.g. veidoja īpašu Sēlijas bīskapiju, ko vēlāk pievienoja Rīgas bīskapijai. Līdz ar reformāciju 16.gs. sākumā Sēlijā izplatījās luterānisms, bet 17.gs. Sēlijas austrumu daļā katoļticība. Šie dažādie vēstures pagriezieni dod savus laikmetam raksturīgus kultūrvēsturiskās ainavas elementus. Muižas, pusmuižas, baznīcas pārstāv šajā ainavā arhitektonisko elementu. 13.un 14.gs. dominē viduslaiku nocietinātās ordeņa un bīskapu pilis, kas pakāpeniski zaudēja savu militāri stratēģisko nozīmi, tādēļ muižnieki uzsāka celt muižas centrus vai pārbūvēt vecās pilis, piemērojot tās laikmeta noteiktajam stilam un daudz intensīvākai saimnieciskai darbībai. To apliecina Latvijas arhīvos esošais kartogrāfiskais materiāls.

No 16.-20.gs. Augšzeme piedzīvoja vairākkārtējas administratīvā dalījuma izmaiņas, kā arī dažādas intensitātes saimnieciskās darbības periodus, kas ietekmēja šī novada lauku ainavu, pārveidojot un veidojot jaunus ainavu elementus.

Ar 1561.gadu D un R no Daugavas pēc Prūsijas parauga izveidoja Polijas vasaļvalsti - Kurzemes un Zemgales hercogisti, kas pastāvēja līdz 1795.gadam. Šī vēsturiskā perioda rosīgā saimnieciskā darbība saistāma ar Kurzemes un Zemgales hercogistes vadītāju - hercogu Jēkabu, kurš Augšzemē izveidoja vairākus rūpnieciskus uzņēmumus - dzelzs un ķieģeļu ceļus, sāka ražot stiklu. 1661.gadā iesāka rakt Susējas-Daugavas kanālu, kas radīja labvēlīgus apstākļus Augšzemes saimnieciskai attīstībai, preču transportam uz pilsētām. Tomēr Rīgas iedzīvotāju, birģeru spiediena rezultātā 1668.gadā šo kanāla būvi pārtrauca. Tas Augšzemē veicināja zināmu saimniecisko atpalicību un naturālās saimniecības saglabāšanos.

1795.gadā pēc trešās Polijas dalīšanas hercogisti pievienoja Krievijas impērijai, iekļaujot to Kurzemes guberņā.

Vēlāk izveidojās Jēkabpils un Ilūkstes apriņķis. Pēc Otrā pasaules kara Augšzemes novads ietilpa Aizkraukles, Jēkabpils, Daugavpils un Krāslavas rajonos. Darbā izvēlētie trīs pagasti: Saukas, Elkšņu, Rites, ietilpa vienā no šiem vēsturiskajiem apriņķiem - Jēkabpils apriņķī, kas pēc Otrā pasaules kara tika pārdēvēts par rajonu.

Tradicionālā Latvijas kultūrvēsturiskā ainava nav iedomājama bez zemnieku saimniecībām, kas veidojās gadsimtu garumā. Būdamas gan muižas atkarībā jau no 14.gs., gan pakāpeniski, sākot ar 19.gs. vidu, kļūstot ekonomiski neatkarīgas. Pieaugot ienākumiem, zemnieku saimniecības noslāņojās lielākās un mazākās saimniecībās ar atšķirīgu zemes platību un tās izmantošanu, kas savukārt noteica jaunas iezīmes Augšzemei raksturīgajā lauku ainavā. Par to pārliecināties, pārlapojot Latvijas Valsts Vēstures arhīvā glabāto 19.gs. un 20.gs. sākuma kartogrāfisko materiālu, kur redzama muižu un zemnieku izmantojamās zemes struktūra.

Saimniecības, kas veidojās līdz Pirmajam pasaules karam, sauca par "vecsaimniecībām".

Jauns posms Latvijas zemes izmantošanā, saimniecības uzplaukumā saistāms ar zemnieku saimniecību veidošanu 20.gs. 20. un 30.-tos gados, kad Latvijā notika agrārā reforma. Sadalot muižu centrus, to zemes, tika veidotas jaunas zemnieku saimniecības, tās

dēvēja par “jaunsaimniecībām”. Muižu sadalīšanai, jaunu zemnieku saimniecību veidošanai ir ne tikai pozitīvs aspekts, bet arī zināms negatīvisms, jo atsavinot muižas to kādreizējiem īpašniekiem un sadalot jaunsaimniecībās (piem., Dzērves muiža), tās ļoti bieži pārmainīja savu ārējo veidolu.

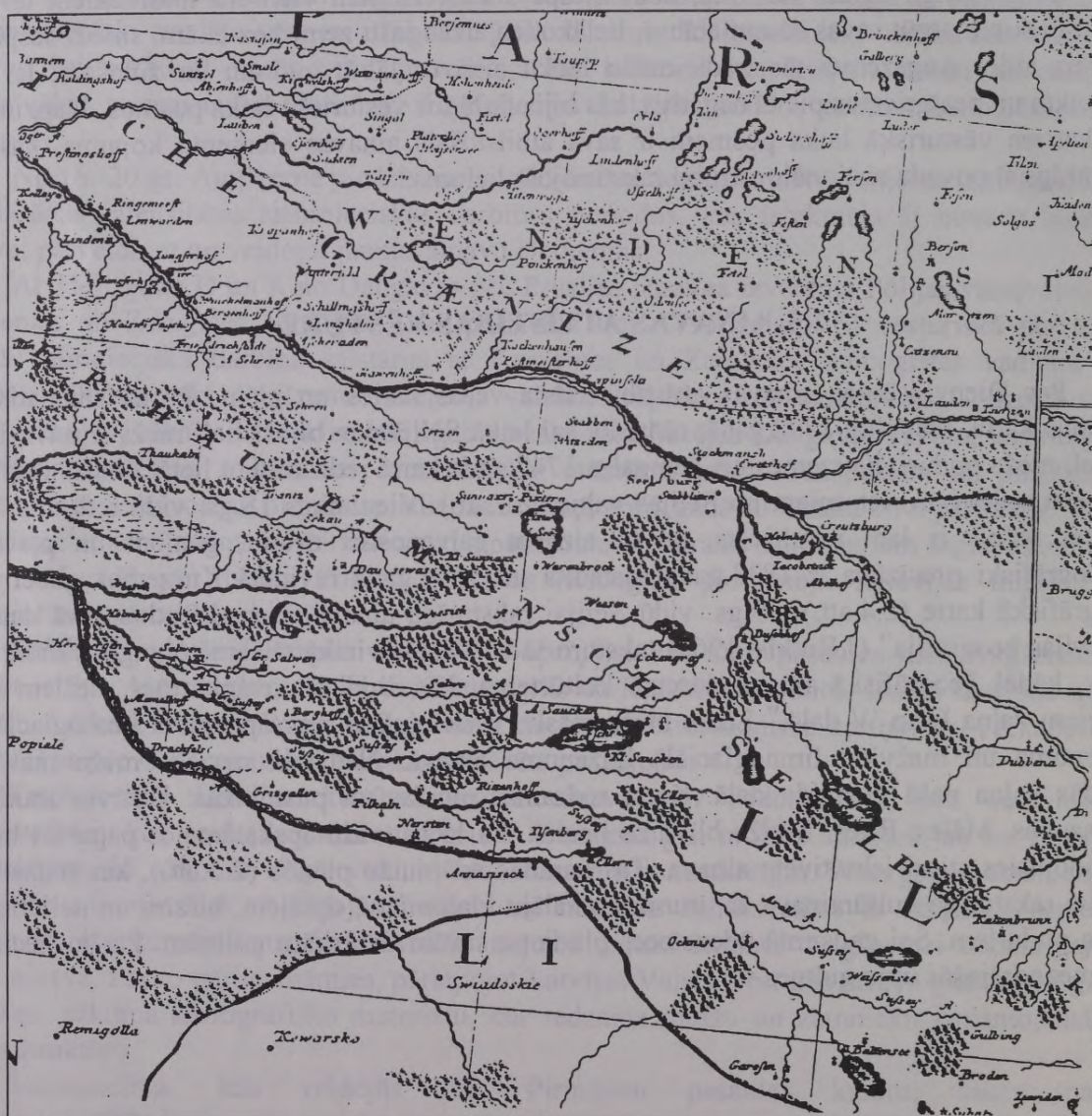
Nākošais kultūrvēsturiskās ainavas posms saistāms ar periodu pēc Otrā pasaules kara. Kolhozu veidošanās uz Augšzemes deportēto saimnieku zemes bāzes, kā arī uz viensētās dzīvojošo zemnieku un to saimniecību piespiedu kolektivizāciju. Intensīvā saimniekošana, ārkārtīgi plašā meliorācija, kas izpostīja simtiem viensētu, nebija saistāma ar novada tradicionālās ainavas saglabāšanu.

20.gs. 70.-tie gadi Augšzemes laukos ienesa jaunas vēsmas - “Līvānu māju” ciemus un lielās padomju saimniecību fermas, skābbarības tvertnes, izdangātus ceļus un daudz ko citu, kas kādreizējo Augšzemes ainavas košumu sagrāva un deformēja.

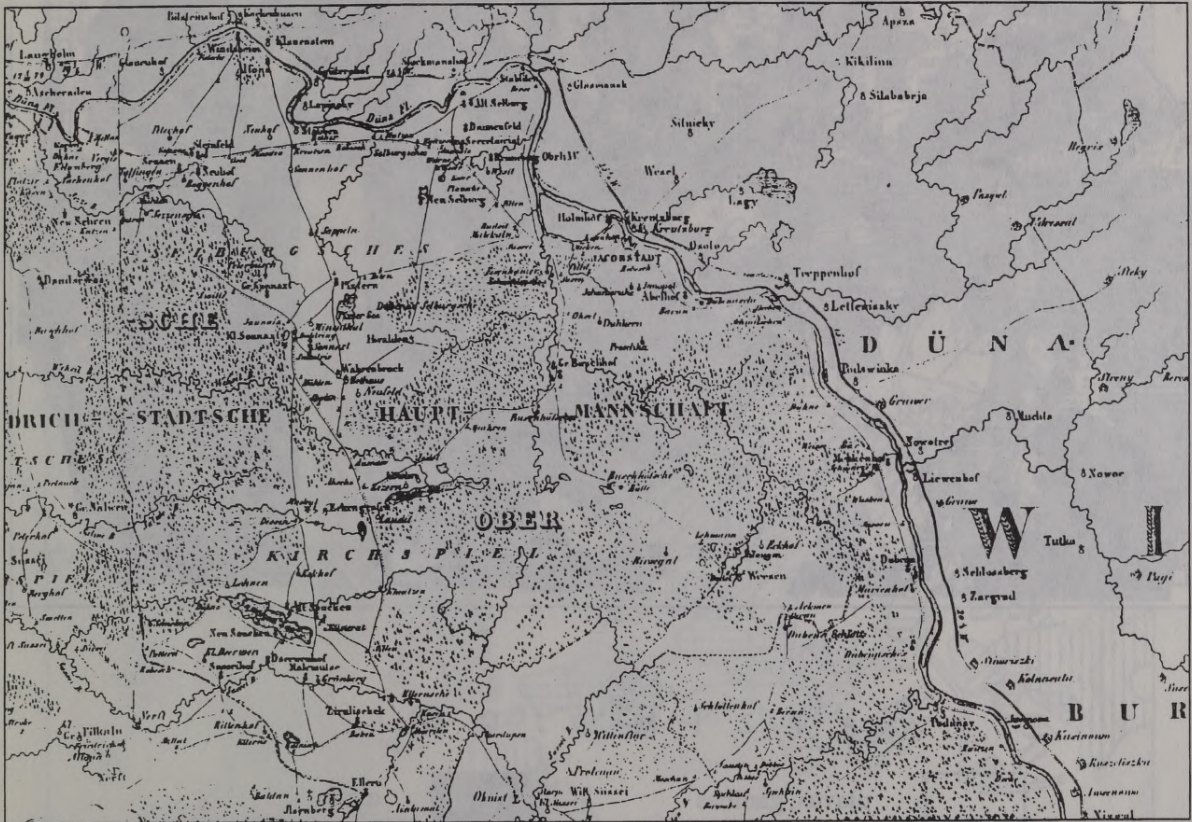
20.gs. beigu agrārā reforma, dodot iespēju kādreizējiem viensētu īpašniekiem un to mantiniekiem atgūt savas saimniecības, lielākoties aizaugušu zemi bez ēkām, sniedz iespēju vēlreiz atdot Augšzemei tās tradicionālo lauku ainavu. Jābūt gudram un zinošam, lai to paveiktu un neatgrieztos pie tā negatīvā, kas bijis dažādos vēsturiskā laika posmos. Jāapzinās, ka katram vēsturiskā laika posmam ir savs atbilstošais ainavas elementu kopums, kas ir nozīmīgs šī novada nacionālo vērtību raksturojošs lielums.

2.5. AINAVAS ATTĪSTĪBAS VĒSTURE

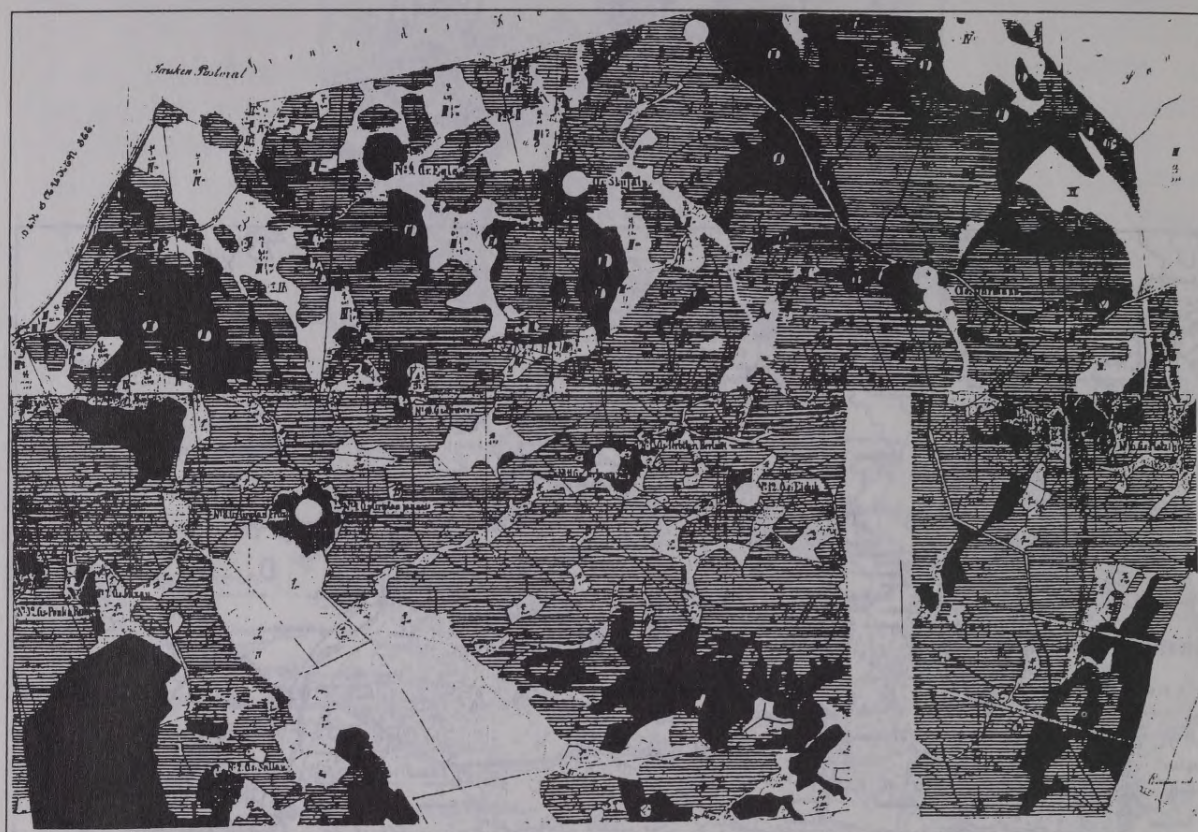
Par Dienvidsēlijas ainavas attīstību stāsta vecās kartes un plāni. Pirmā shematiskā apvidus karte, sastādīta 1702.gadā, rāda, ka šai laikā Sēlijā nav bijuši lieli meža masīvi, bet nelieli meža puduri. Kurzemes un Zemgales 1747.gada kartē redzami jau lielāki meža masīvi uz austrumiem un rietumiem no Sēlijas vaļņa (2.3.att.). Vienlaikus 18.gs. vidū redzams, ka Sēlijas valnis ir labi iekultivēts, un to aizņem galvenokārt tīrumi, ganības un pļavas. Kartogrāfiski precīzāka ir 1833.gadā sastādītā un 1846.gadā revidētā Kurzemes guberņas ģeogrāfiskā karte (2.4.att.). 19.gs. vidū Sēlijai raksturīga ainava, kuru J.Rutkis savā darbā “Latvijas ģeogrāfija” (J.Rutkis, 1960) raksturo šādi: “Vaļņa virskārtā samērā auglīgs morēnu māls, kādēļ ģeogrāfiskā ainavā dominē kultūrtelpa, kas izdalās no apkārtnes mežiem un purviem vaļņa E un W daļā.” Lielie meža masīvi izvietojušies mazsaposmotā limnoglaciālā līdzenuma un mežvidu limnoglaciālā līdzenuma ainavā. Nedaudz mazāks meža masīvs atradās vaļņa pašā dienvidu daļā. Kartē redzamas muižas un pusmuižas: Dzērves muiža, Vecsaukas, Māles, Rites. Muižu blīvums liecina, ka 19.gs. vidū apskatāmajos pagastos bija izveidojusies stipri iekultivēta ainava. Tas parādās arī muižu plānos (2.5.att.), kur redzama Sēlijai raksturīga kultūrainava ar tīrumu un zālāju klajumiem, dārziem, bīrzīm un nelieliem meža puduriem. Šai gadsimtā ūdensteces plūda pa savām dabiskām gultnēm. Par to liecina ļoti meandrējošās upju gultnes.

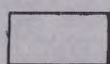
2.3.att. Fragments no Kurzemes un Zemgales kartes (1747.g.) (pēc Barnikelio).

2.4.att. Kurzemes guberņas karte (1833.g., revidēta 1846.g.).

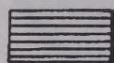
A P Z Ī M Ē J U M I

pļavas, ganības

meži

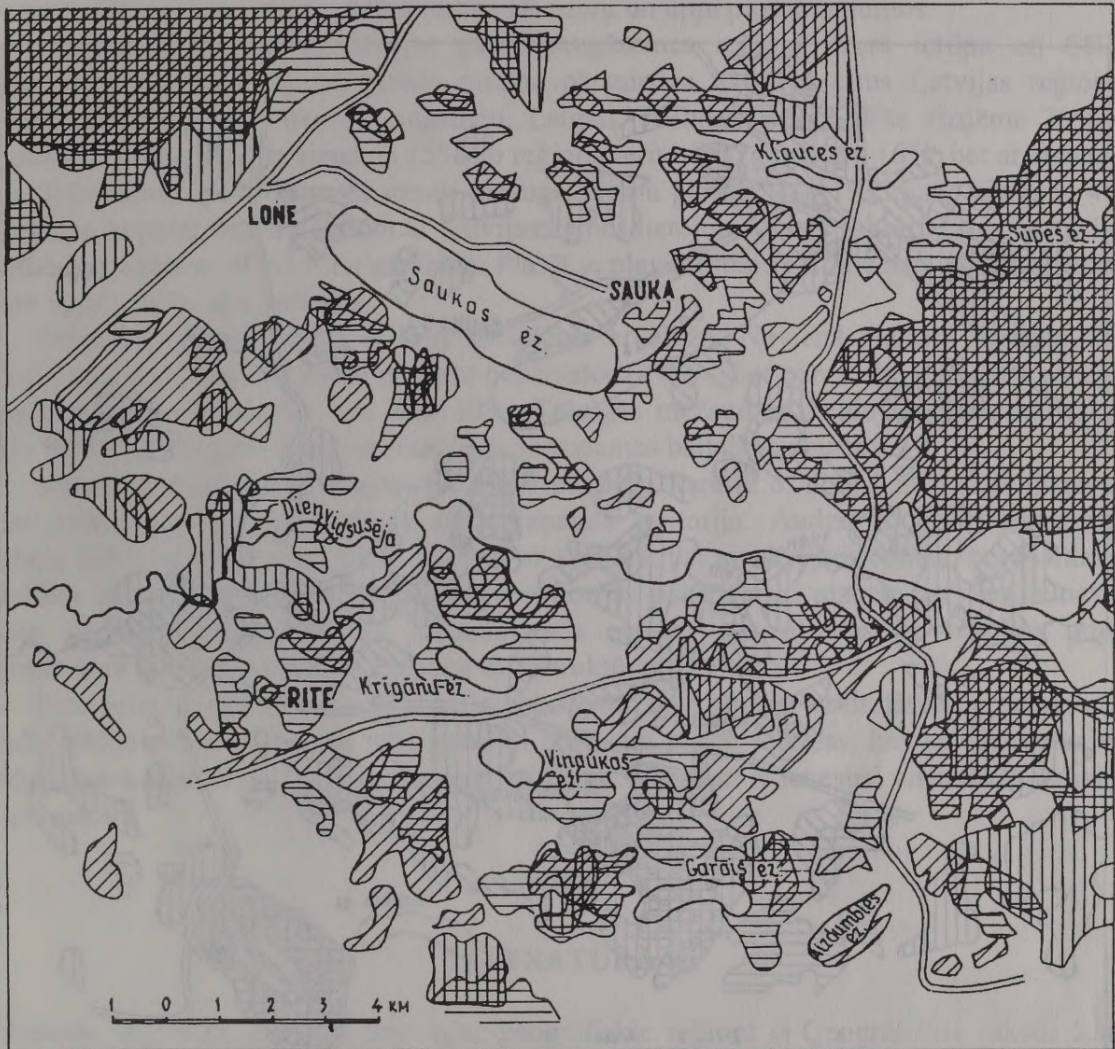

aramzeme

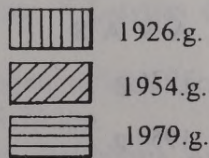

augļu dārzi

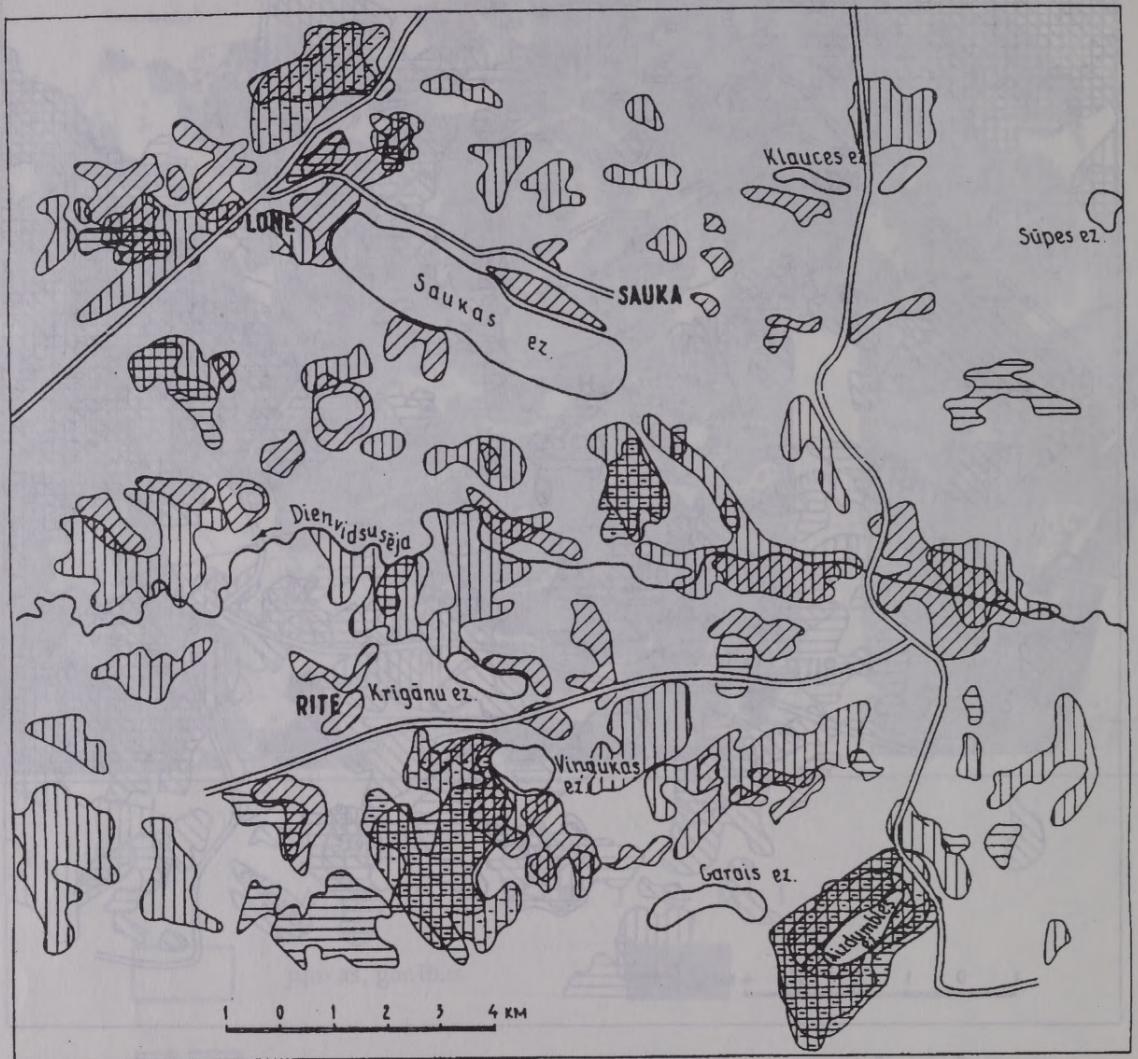
2.5.att. Jaunsaukas muižas zemes plāns (19.gs. 80-tie gadi).

APZĪMĒJUMI

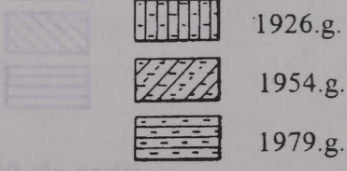
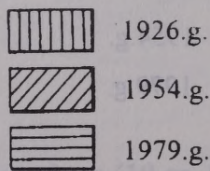
2.6.att. Mežu zemju lietojumveida dinamika Dienvidsēlījā.

APZĪMĒJUMI

PĻAVAS

PURVI

2.7.att. Pļavu un purvu zemju lietojumveida dinamika Dienvidsēlijā.

Līdzīga ainava Sēlijā saglabājās līdz 20.gs. trīsdesmitajiem četrdesmitajiem gadiem. Vienlaikus jāatzīmē, ka šai laika periodā Sēlijas ainavā, līdzīgi pārējai Latvijas teritorijai, ienāk viensētas ar sev tipisko kultūrainavas telpu. Savdabīgas ainavas iezīmes ir pļavas un purvainās pļavas, kas aizņem plašas teritorijas ezeru un upju pazeminājumos.

Mūsu gadsimta trīsdesmitajos gados Augšzemes reģionā, kurā ietilpa arī Sēlija, lauksaimniecībā izmantojamo zemju platība pārsniedza daudzus citus Latvijas reģionus, izņemot Zemgali, Rietumkursas augstieni, Latgali (J.Rutkis, 1960). Tās aizņēma 70% no reģiona teritorijas. Pļavas aizņēma 15% no reģiona teritorijas, ganības - 16%, bet aramzeme - 39%. Trīsdesmito gadu sākumā strauji pieauga tīrumu platība, kas 1935.gadā aizņēma 48% no reģiona kopplatības. Salīdzinot ar Latvijas zemes lietojumveida struktūru kopumā, Sēlijas valnis bija bagāts ar pļavām un ganībām. Plašākie pļavu rajoni bija līdzenās ieplakās, lēzeno krastu upju ielejās un ezermalēs.

Sēlijas valnis vēsturiski ir bijis nabadzīgs ar mežu. Nevienā pagastā trīsdesmitajos gados Augšzemes reģionā meža platības nepārsniedza 40%, bet parasti bija 10-20% robežās. Rites pagastā meža platība bija zem 10%. Trūcīgās mežaudzes veidoja galvenokārt skuju koki - egles, priedes, bet Latvijas pierobežā sastopamas baltalkšņu audzes.

Būtiski Sēlijas ainava mainās pēc Otrā pasaules kara (2.6. un 2.7.att.). Strauji pieaug mežu puduru un nelielu meža masīvu aizņemtā teritorija. Audzēs dominē galvenokārt šaurlapu koki: baltalksnis un bērzs. Līdz ar to ainava kļūst aizvien noslēgtāka, bet vienlaikus palielinās ekosistēmu daudzveidība. Meža teritorijas pakāpeniski aizņem aizvien jaunas un jaunas kādreiz lauksaimniecībā izmantojamās zemes, kas atrodas ar tehniku grūtāk apstrādājamā reljefā un tālāk no kolhozu infrastruktūras (2.7.att.).

Pateicoties vienlaidus meliorācijai vienā apvidū un krūmāju uzvirzīšanās procesam citā apvidū, Sēlijā strauji samazinājušās dabisko pļavu un purvu platības, kas savukārt nonivilē kopējo ainavu daudzveidību. Var uzskatīt, ka 20.gs. otrā puse ir ienesusi vislielākās izmaiņas Sēlijas ainavā.

LITERATŪRA

1. Ramans Ģ., 1935. Latvijas teritorijas ģeogrāfiskie reģioni // Ģeogrāfiskie raksti. 5.sēj., Rīga, 178-240.lpp.
2. Ramans K., 1994. Ainavrajonēšana // Latvijas daba / Enciklopēdija, 1, Rīga, Latvijas enciklopēdija, 22-24.lpp.
3. Ramans K., Zelčs V., 1995. Fizioģeogrāfiskā rajonēšana // Latvijas daba / Enciklopēdija, 2, Rīga, Latvijas enciklopēdija, 74-76.lpp.
4. Rutkis J., 1960. Latvijas ģeogrāfija. Stokholma, Apgāds Zemgale, 793 lpp.
5. Šnore E., 1993. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. Rīga.

3. AINAVU TELPU RAKSTUROJUMS UN VĒRTĒJUMS

3.1. KLAUCES-SAUKAS UN GARĀ EZERA PAUGURAINES AINAVU TELPA

3.1. Klaucē-Saukas un Garā ezera paguraines ainavu telpa

Raksturojums.

Dabas apstākļu priekšnoteikumi. Ainavu telpas diferenciāciju nosaka stipri saposmots reljefs, kurā kēmu un dauguļu pauguri mijas ar dziļām ieplakām. Meža puduros un masīvos dominē lapu koki (bērzi, baltalkšņi) un egles.

Ainavu telpas vēsturiskā attīstība. 30-tajos gados ainavā dominēja tīrumi un pļavas. Meži sastopami nelielos puduros. Pēc Otrā pasaules kara, lauksaimniecības zemes neapstrādājot, tās pakāpeniski transformējās par krūmiem un, vēlāk, par mežiem. Šāda ainavu sukcesija novedusi pie lapu koku dominances kādreizējās lauksaimniecības zemēs (3.1.att.). Sevišķi intensīvi minētais process noritējis dienvidos no Dienvidsusējas upes.

Ainavu raksturīgās iezīmes:

- Lielu meža masīvu mija ar nelieliem meža puduriem veido Latvijas augstieņu ainavai raksturīgu mozaīkveidīgu ainavu telpu (3.2.att.).
- Līdzienā reljefa teritorijās izveidotas plašas meliorētas pļavas un tīrumi, un vietām saglabājušies Latvijas meliorētai ainavai raksturīgi elementi - celmu un akmeņu kaudzes (3.3.att.). 90-tajos gados, meliorētās teritorijas neizmantojot, tās pakāpeniski pārpurvojas un aizaug ar krūmiem (3.4.att.).
- Dienvidsēlijas kultūrainavai sevišķi spilgti raksturīga pakāpeniska lauksaimniecības zemju transformācija par meža zemēm. Te, vērojot krūmu uzvirzīšanos kādreizējām lauksaimniecības zemēm (3.5.att.), jāatceras izcilā mežkopja Kriša Meldera sacītais: "Nebrīnīties, ja mēs apgalvosim, ka mežs pārvietojas. Aplūkosim, piemēram, pļavu, kuras robeža iet gar mežmalu. Pēc dažiem gadu desmitiem jūs redzēsiet, ka robeža atrodas mežā, t.i., mežs pārvietojies uz pļavu. Tāpat tas pārvietojas arī uz lauku, kurā jūs arat un ecējat, un tikai stājoties ceļā ar cirvi rokā, cilvēks var to atturēt viņa virzīšanās gaitā uz klajumu."
- Ainavu telpā bioloģisko daudzveidību un ainavas kontrastainību palielina nelielie grīšļu un lapu koku purvi (3.6.att.).
- Ainavu telpai raksturīga iezīme ir koku puduru ieskaudas viensētas, kas veido Latvijas lauku ainavas seju (3.7.att.).
- Viensētas koncentrējušās sētu grupās ap nelieliem centriem vai arī izvietojušās gar upēm un lielceļiem (piem., ap Dienvidsusēju) (3.9.att.).

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentativitāte:

- Lielu mežu masīvu mija ar nelieliem puduriem, koku ieskaudās viensētas un līkumotie “baltie” lielceļi veido Latvijas paugurainēm raksturīgu mozaīkveida ainavu.
- Paugurainēm raksturīgi lieli laukakmeņi tīrumu malās (3.8.att.).
- Sēlijas novadam tipiskas lauku kapsētas (3.10.att.).
- Latvijas augstienēm raksturīgi paugurus un purviņus apvijoši “balti” lielceļi (3.11.att.).

Daudzveidība:

- Vidējpaugurainēm raksturīgais saposmotais reljefs nosaka lielu ainavu tipu un ainu dažādību.
- Pārpurvotās pauguru ieplakas veicina bioloģisko daudzveidību.
- Klauces ezeri un Klauces upītes ieleja, un Aizdumbles purvs pārstāv bioloģiski daudzveidīgākās ainavas Sēlijā.
- Ainavu telpā atrodas bioloģiskās daudzveidības ziņā ievērojams dabas objekts - Aizdumbles ezers.

Retums un unikalitāte:

- Ormaņa kalns un tam pieguļošās teritorijas kultūrainava ar izcilām skatu vietām.
- Puķīšu un Sīpolu māju apkārtnē Elkšņu pagastā izplatītas mežrožu audzes (3.12.att.).
- Elkšņu pagasta lielceļu malā, kā arī starp lapkoku audzēm, sastopamas stumbra apkārtmēra un vainaga formas ziņā izcilas priedes (piem., netālu no Sīpolu mājām priedes ar apkārtmēriem 2.96 un 3.04 m (3.13.att.)) un priede Klauces-Elkšņu ceļa malā ar lapu kokiem raksturīgu vainaga formu (3.14.att.).
- Ormaņkalna ziemeļrietumu nogāzē izvietota vizuāli estētiska Kalnaskolas piemiņas vieta (3.15.att.).

Dabiskums:

- Ainavas struktūru nosaka reljefs un tā saposmojums.
- Dabiskās ainavu sukcesijas (ainavu tipu maiņas) rezultātā tiek iznīcināta gadsimtu gaitā izveidojusies kultūrainava.

Vecums, saglabātība, izcilība:

- Ainavu telpā atrodas senkapi, viduslaiku kapsētas un apmetnes (Dukurānu, Sēļu, Upenieku, Sīpolu, Kļaužu), kas vizuāli ainavā neizdalās.
- Vēsturiski saglabāta kultūrainava Kņāvukalna-pilskalns apkārtnē.
- Daļēji saglabāta arhitektūra, zemes lietojumveida struktūra vecsaimniecībās (piem., Ormaņi).
- Uz Viesītes-Elkšņu ceļa pie tilta pār Klauces upi saglabājies bruģēts ceļa posms.
- Ainavu telpā pie Lietuvas robežas atrodas ļoti sliktā stāvoklī esoša Kacišu (Rites, Ilzes) luterāņu baznīca.
- Padomju laikā, salīdzinot ar šī gadsimta 30-tajiem gadiem, ievērojami izmainīta sētu telpiskā struktūra.
- Saukā saglabājusies Latvijai raksturīga 19.gs. lauku centru apbūve ar baznīcu un mācītājmuižu.
- Ainavā vairs nav sastopami tādi 30-to gadu Sēlijas kultūrainavas elementi kā vēdzirnavas (3.16.att.).

3.1.att. Uz bijušajām lauksaimniecības zemēm tagad aug lapu koku meži.

3.2.att. Sēlijas augstienei tipiska mozaikveidīga ainava (Ormaņkalna apkārtnē).

3.3.att. Meliorēta ainava ar celmu un zaru kaudzēm.

3.4.att. Neizmantojot un nekopjot meliorēto ainavu, tā pakāpeniski aizaug ar krūmiem.

3.5.att. Mežs pakāpeniski soli pa solim uzvirzās kādreizējām lauksaimniecības zemēm.

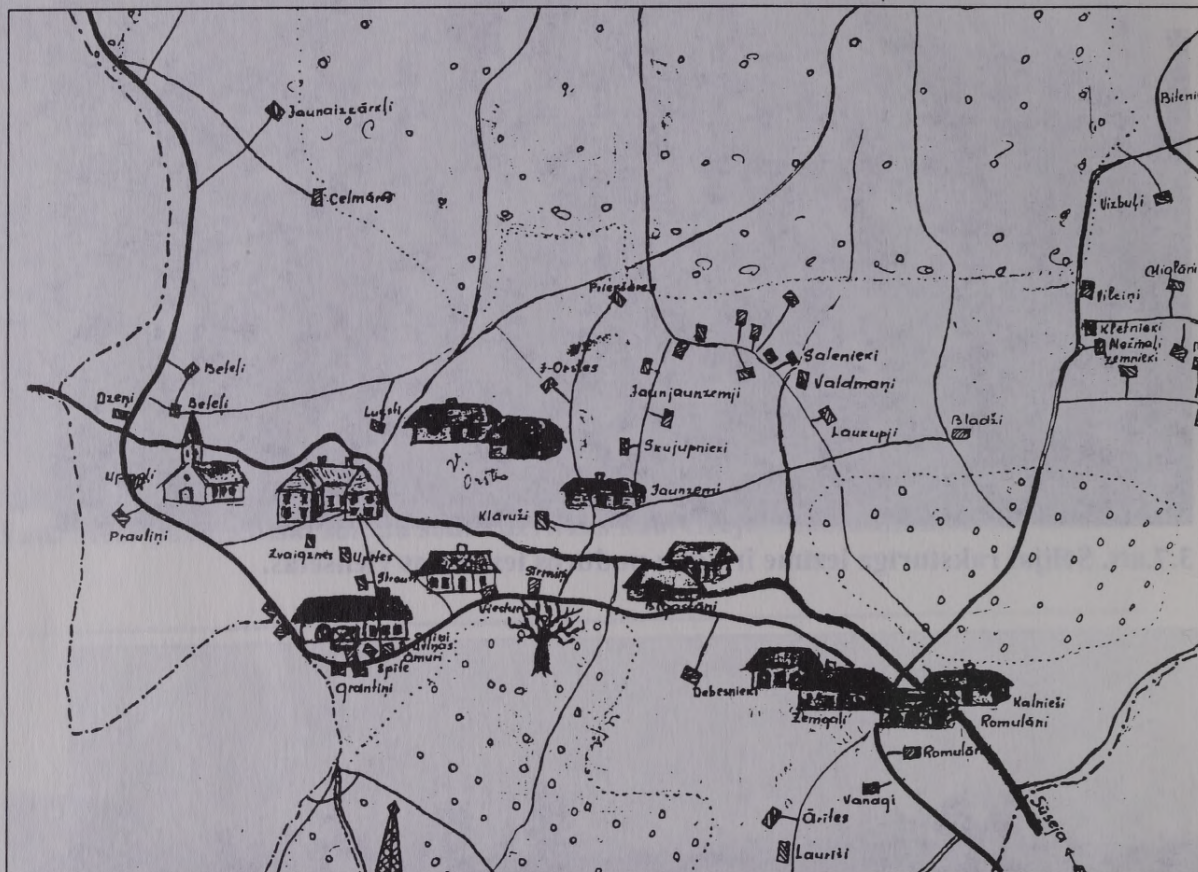
3.6.att. Nelielie purviņi palielina bioloģisko daudzveidību un ainavu kontrastu paugurainē.

3.7.att. Sēlijai raksturīga iezīme ir koku puduros ieskaufas viensētas.

3.8.att. Laukakmens ceļa malā pie Kugrenicku mājām.

3.9.att. Fragments no 1930-tajos gados skolēnu sastādītās Elkšņu pagasta kartes.

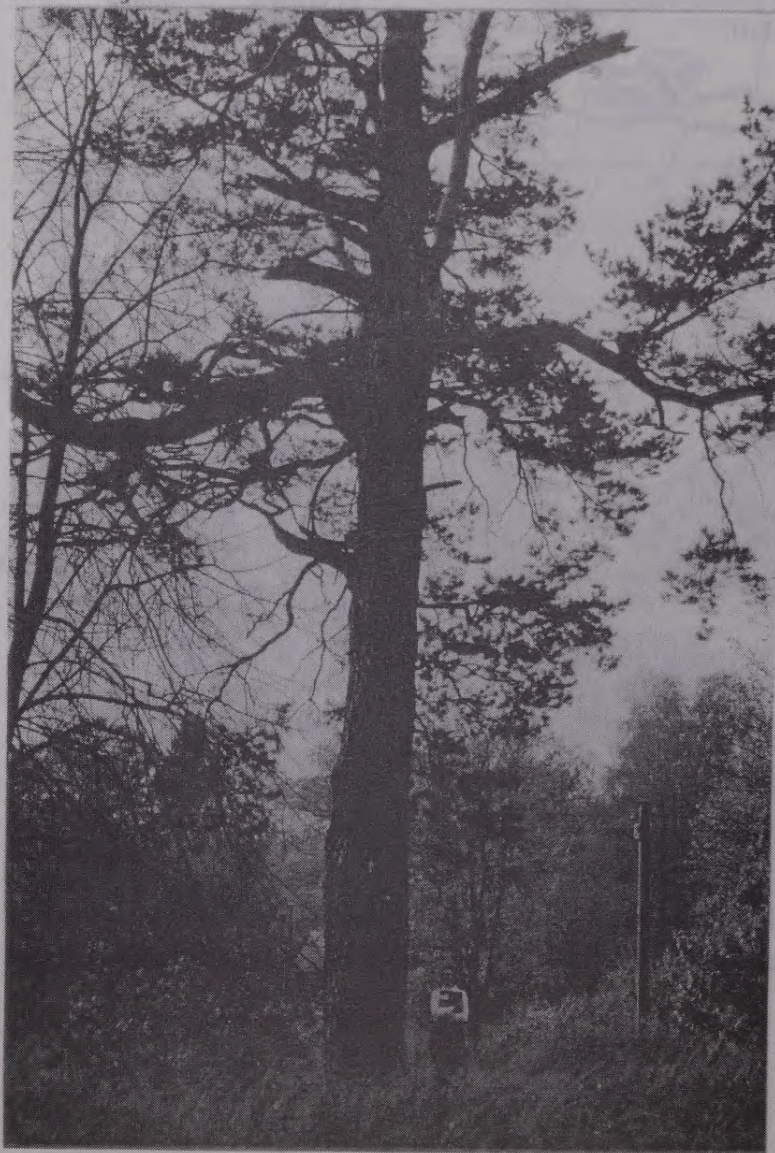
3.10.att. Skats uz Svaru kapsētu.

3.11.att. Līkumotais Klauces-Elkšņu lielceļš ir tipisks Latvijas pauguraiņu ainavas elements.

3.12.att. Mežrožu audze pie Sīpolu mājām ir unikāls ainavas elements ne tikai Sēlijā, bet arī Latvijā.

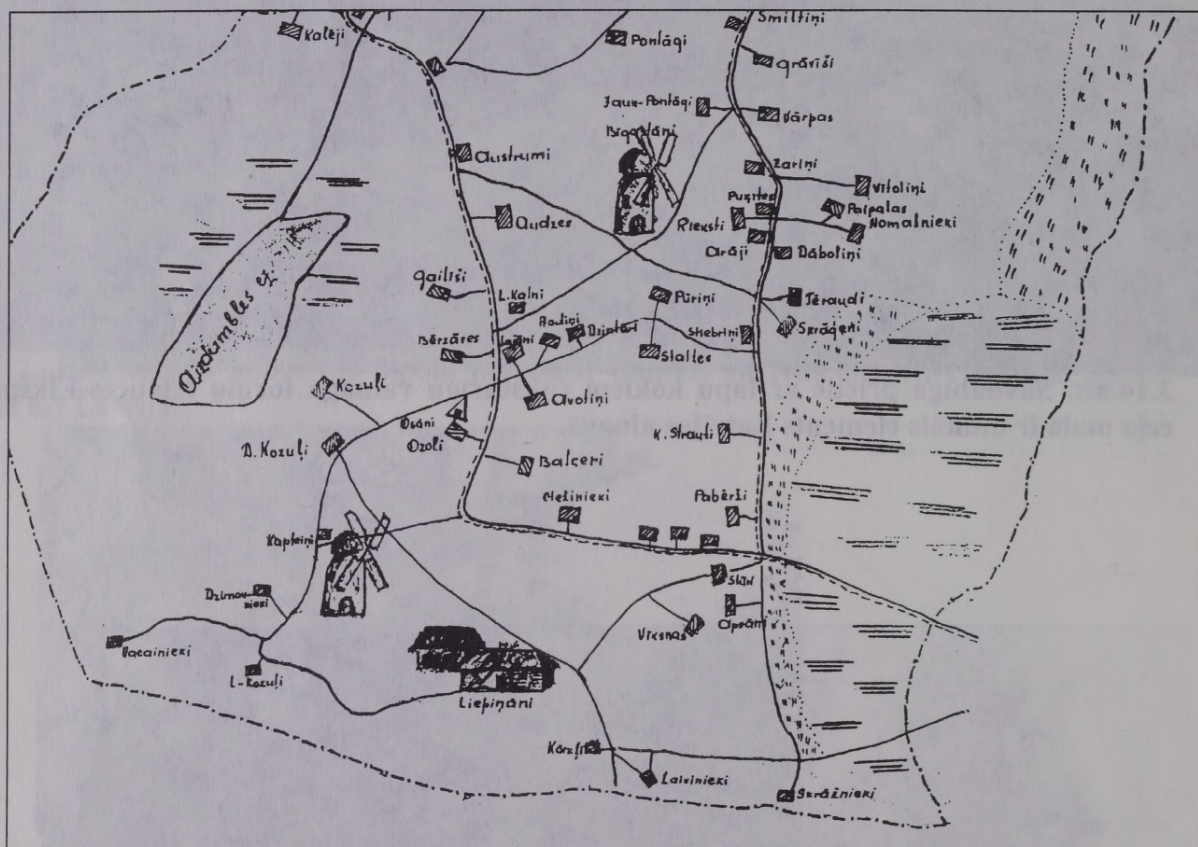
3.13.att. Priede netālu no Sīpolu mājām (apkārtmērs 3.04 m).

3.14.att. Savdabīga priede ar lapu kokiem raksturīgu vainaga formu Klauces-Elkšņu ceļa malā ir unikāls elements Latvijas ainavā.

3.15.att. Bijušās Kalnaskolas piemiņas vieta Ormaņkalna nogāzē ir labs ainavas sakopšanas piemērs.

3.16.att. Fragmenti no 1930-tajos gados skolēnu sastādītās Elkšņu pagasta kartes liecina par Sēlijas vēsturiskās ainavas elementiem - vējdzirnavām, kas patreizējā ainavā vairs nav sastopamas.

Vēsturiskie materiāli. Klauces-Saukas un Garā ezera pauguraines ainavu telpu raksturo šāds vēsturiskais kartogrāfiskais materiāls:

- 1803.gada Sēlijas karte.
- 1815.gada Saukas mācītājmuižas plāns.
- 1892.gada Elkšņu valsts muižas un zemnieku zemju kopējā karte.
- 1892.gada Jaunsaukas muižas zemes plāns.
- 1920.-1926.gada Rites valsts muižas sadalīšana.
- 1926.-1940.gada Elkšņu muižas sadalīšanas lieta.
- 1915.gada Курландск. и Ковенск. губ. karte M 1:50000.
- 1922.-1938.gada Saukas mācītājmuižas sadalīšana.
- 1930-tie gadi, Saukas pagasta plāns M 1:25000 (sastādījuši Saukas pagasta pamatskolas skolēni skolotāja M.Vītola vadībā).
- 1930-tie gadi Elkšņu pagasta plāns M 1:25000 (plāns-skice).
- 1936.gada topogrāfiskā karte M 1:25000.
- 1980.-1990.gada Ormaņkalna objekta meliorācijas un apsaimniekošanas plāns M 1:10000.

Ainavu degradējošie faktori:

- Ainavas mozaīkveida struktūras izžušana.
- Pamestās un pussabrukušās padomju saimniecību fermas (3.17.att.).
- Ar krūmiem un nezālēm aizaugušie tīrumi, pļavas un ceļmalas.
- Nesakoptie padomju laika celtie kolhozu un padomju saimniecību ciemati.
- Nesakoptās un pielūzņotās lauku sētas.
- Nesakoptie un sabrukušie kultūrvēsturiskie objekti.

3.2. SAUKAS UN KRĪGĀNU EZERA VIDĒJPAUGURAINES AINAVU TELPA

300 Saukas un Krīgānu ezera vidējpauguraines ainavu telpa

Raksturojums.

Dabas apstākļu priekšnoteikumi. Ainavu telpas diferenciāciju nosaka viļņota reljefa un vidējpaugurainu mija. Relatīvi līdzenais reljefs noteicis iekultivētas ainavas izveidošanos.

Ainavu telpas vēsturiskā attīstība. Zemkopībai labvēlīgie dabas apstākļi noteikuši, ka šajā ainavā raksturīga Dienvidsēlijā vislielākā muižu un pusmuižu koncentrācija. 30-tajos gados lielāko teritorijas daļu te aizņēma tīrumi un pļavas. Padomju laikā te ievērojamās platībās tika veikta meliorācija, kas stipri izmainīja vēsturisko kultūrainavu.

Ainavu raksturīgās iezīmes:

- Ainavu raksturo mežu masīvu, mežu puduru un plašu meliorētu lauksaimniecības zemju mija (3.18.att.).
- Būtisks akcents ainavu telpā ir Saukas un Lones apdzīvotās vietas.
- Viensētas grupējas ap lielākajiem lielceļiem un Saukas ezera apkārtnē.

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentativitāte:

- Ainava raksturīga Latvijas augstieņu viļņotajam reljefam.
- Plašie meliorētie lauki raksturīgi Latvijā 1960.-1990.gados izveidotajai agroainavai.
- Padomju laiku ciematu apbūvi raksturo "Līvānu" tipa māju apbūve Lonē (3.19.att.).
- Lauksaimniecības zemēs saglabāti atsevišķi koki (3.20.att.), kas vizuāli atdzīvina ainavu.

Daudzveidība:

- Ainavas daudzveidību nosaka zemes lietojumveida struktūru mija, kā arī atsevišķas paugurainu joslas.
- Ainavas telpai raksturīga dažāda vecuma apbūve un tās plānojums.

Retums un unikalitāte:

- Lielie augļu dārzi pie Lones.

Vecums, saglabātība, izcilība:

- Ainavas telpā atrodas Plūmju un Brincānu viduslaiku kapsētas un Dievalu senkapi, kas ainavā vizuāli neizdalās.
- Nosacīti sliktā stāvoklī Vecsaukas muižas komplekss un Lones pusmuiža.
- Ainavā vizuāli nepamanāms Skosu pilskalns.

Vēsturiskie materiāli. Saukas un Krīgānu ezeru āraini raksturo vēsturiskais materiāls:

- 1774.gada Vecsaukas robežplāns.
- 1792.gada Vecsaukas mežu joslas karte.
- 1803.gada Sēlijas karte.
- 1839.gada Kurzemes guberņas ģeogrāfiskā karte.
- 1860.gada Vecsaukas, Jaunsaukas muižas zemes plāni.
- 1866.-1869.gada Vecsaukas valsts muižas un zemnieku zemju uzmērīšanas plāni.
- 1864.gada Dzērves valsts muižas un zemnieku zemju plāns.
- 1865.gada Dzērves valsts muižas un Vecdzērves pusmuižas plāns.
- 1868.-1892.gada Vecsaukas muižas plāns.
- 19.gs. beigas, 20.gs. sākums - Vecsaukas un Lones pusmuižas zemes plāns.
- 1899.gada Saukas mežniecībai piederošās zemes platības.
- 1913.gada Vecsaukas valsts muižas zemju plāns.
- 1915.gada Курландск. и Ковенск. губ. karte M 1:50000.
- 1923.-1937.gada Saukas mežu un rekultivēto zemju sadalīšana.
- 1930-tie gadi, Saukas pagasta plāns M 1:25000 (sastādījuši Saukas pagasta pamatskolas skolēni skolotāja M. Vītola vadībā).
- 1936.gada topogrāfiskā karte M 1:25000.

3.17.att. Kādreizējās padomju saimniecības fermas vietā Elkšņu pagastā ceļa Viesīte-Elkšņi malā redzamas drupas.

3.18.att. Mežu masīvi un iekultivētās lauksaimniecības zemes ziemeļos no Saukas ezera.

3.19.att. "Līvānu ciemats" Lonē.

3.20.att. Latvijai raksturīgā agroainava ar atsevišķiem kokiem.

Ainavu degradējošie faktori:

- Latvijas vēsturiskajai kultūrainavai netipiskā lauku apbūve (piem., 3.19.att.).
- Kultūrvēsturisko objektu sliktais stāvoklis.
- Ar krūmiem un nezālēm aizaugušie tīrumi, pļavas un ceļmalas.
- Augļu dārzu sliktais stāvoklis un atsevišķu dārzu izciršana.
- Ainavas mozaikveida struktūras izzušana.

3.3. AUSTRUMELKŠŅU MAZSAPOSNOTĀ LIMNOGLACIĀLĀ LĪDZENUMA MEŽAINES AINAVU TELPA

Austrumelkšņu mazsaposnotā limnoglaciālā līdzenuma mežaines ainavu telpa

Raksturojums.

Dabas apstākļu priekšnoteikumi. Ainavu telpas pamatā ir limnoglaciāls līdzenums. Teritorijai raksturīgs liels mežainums. Mežaudzēs dominē priežu un lapu koku (bērzu, apšu) audzes. Liela daļa no šīm audzēm ir pārmitras.

Ainavas telpas vēsturiskā attīstība. Šī gadsimta 30-tajos gados te bija lieli mežu masīvi, kur intensīvi tika veikta mežistrāde. Supes ezera apkārtnē bija sastopamas plašas pļavas. Turpmāk pļavas pakāpeniski aizauga ar krūmiem un mežu. Izzuda daudzas viensētas. Vienlaikus notika mežu meliorācija.

Ainavu raksturīgās iezīmes:

- Uz ziemeļiem no Dienvidsusējas upes atrodas liels vienlaidus meža masīvs - Elkšņu mežs, kurā dominē dažāda mitruma pakāpes priežu audzes.
- Uz dienvidiem no Dienvidsusējas upes raksturīga mozaikveida ainava, kur lieli meža nogabali mijas ar agroainavu.
- Agroainava un lauku apdzīvotās vietas izvietojušās lineāras struktūras veidā ainavu telpas dienvidu daļā gar Dienvidsusēju un lielceļiem.

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentatīvitate:

- Ainava raksturo Latvijas augstieņu malās izvietojušās mežaines un purvaines.
- Te ir sastopamas daudzas lapu koku mežaudzes, kas veidojušās uz bijušajām mitrajām pļavām.

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentatīvitate:

- Ainavu telpa raksturo Latvijai tipiskas, lēzeni krītošas upju ielejas, kas stipri pārveidotas meliorācijas rezultātā.

Daudzveidība:

- Bioloģiskās daudzveidības ziņā ainavai ir liela nozīme kā Sēlijas, tā visas Latvijas mērogā. Nepieciešams ainavā sastopamo sugu detāls apsekojums.

Retums un unikalitāte:

- Dienvidsēlijas krastos var sastapt cilvēku mazpārveidotus upes līčus.

Dabiskums:

- Ainavā sastopami daudzi cilvēka mazskarti upes līči un līču pļavas.

Vecums, saglabātība, izcilība:

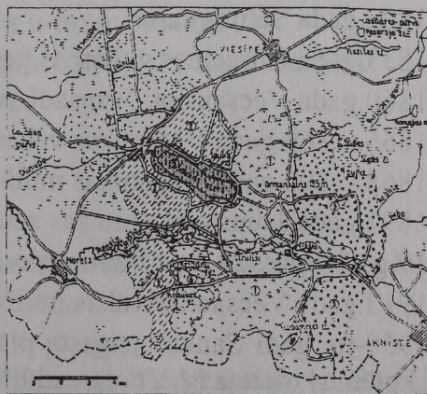
- Dienvidsusējas krastos atrodas siltā stāvoklī esošā Dzērves muiža.

Vēsturiskie materiāli. Susējas zemumu ainavu telpu raksturo sekojošs vēsturiskais kartogrāfiskais materiāls:

- 1803.gada Sēlijas karte.
- 1864.gada Dzērves valsts muižas un zemnieku zemju plāns.
- 1865.gada Dzērves valsts muižas un Vecdzērves pusmuižas plāns.
- 1892.gada Elkšņu valsts muižas un zemnieku zemju kopējā karte.
- 1915.gada Курландск. и Ковенск. губ. karte M 1:50000.
- 1926.-1940.gada Elkšņu muižas sadalīšanas lieta.
- 1930-tie gadi, Saukas pagasta plāns M 1:25000 (sastādījuši Saukas pagasta pamatskolas skolēni skolotāja M.Vītola vadībā).
- 1930-tie gadi Elkšņu pagasta plāns M 1:25000 (plāns-skice).
- 1936.gada topogrāfiskā karte M 1:25000.

Ainavu degradējošie faktori:

- Nepļaujot un nenogānot palieņu pļavas, tās pakāpeniski aizaug ar krūmiem.
- Meliorācijas rezultātā iznīcināta daudzveidīgā Dienvidsusējas ainava.
- Upes piesārņošana ar ķīmikālijām, kūtsmēsliem un sadzīves atkritumiem.

3.5. SAUKAS EZERA AINAVU TELPA

 Saukas ezera ainavu telpa

Raksturojums.

Dabas apstākļu priekšnoteikumi. Saukas ezera kopējā platība ir 7.18 km². Garums 6.2 km. Platums 1.5 km. Vidējais dziļums 5.1 m, bet lielākais dziļums 9.5 m. Saukas ezerā ietek Klauce un daži nelieli strauti, bet iztek Dūņupe. Saukas ezera ieplakas nogāzes ir ļoti

atšķirīgas. Austrumu un ziemeļu nogāzes ir stāvas, bet Klauces un Dūņupes apkārtne - lēzenas.

Ainavu telpas vēsturiskā attīstība. 30-tajos gados Saukas ezera apkārtni Latvijas Konversācijas vārdnīcā raksturo sekojoši: "Krasti un tuvākā apkaime pauguraina, ainava gleznaina, atmežota, iekopta un samērā biezi apdzīvota." Saukas ezera krastos sastopamas plašas pļavas. Padomju periodā lielākā daļa pļavu aizaugušas ar krūmiem un mežu.

Ainavu raksturīgās iezīmes:

- Saukas ezers ir pauguraines pazeminājumā ZR-DA virzienā stiepts ezers, kuru lielākā daļā ieskauj meža josla.
- No atsevišķiem pauguriem ezera austrumu un ziemeļu daļā paveras gleznains skats uz ezeru.

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentativitāte:

- Saukas ezers ir tipisks Latvijas pauguraiņu ezers ar relatīvi dziļu ezera ieplaku.

Daudzveidība:

- Ezeram un tā apkārtne esošiem dabas kompleksiem ir liela bioloģiskā un ainaviskā vērtība.

Retums un unikalitāte:

- Ezera ieplakas krastos atrodas augsti vai vidējaugsti pauguri, no kuriem paveras gleznains skats uz ezeru.
- Pavasarī ainavu bagātina ezera ziemeļu nogāzēs iestādītie ziedošie augļu dārzi.

Dabiskums:

- Ezera krastu lielākoties aizņem dabiskās ainavu sukcesijas rezultātā uz pļāvām izveidojušies krūmāji un meži.

Vecums, saglabātība, izcilība:

- Lielākā ainavas daļa ir zaudējusi savas kultūrainavai raksturīgās iezīmes.
- Ezera ziemeļaustrumu krastā atrodas vizuāli neizteikts Saukas pilskalns.

Vēsturiskie materiāli. Saukas ezera ainavas telpu raksturo šāds vēsturiskais kartogrāfiskais materiāls:

- 1774.gada Vecsaukas robežplāns.
- 1792.gada Vecsaukas mežu joslas karte.
- 1803.gada Sēlijas karte.
- 1833.gada Kurzemes guberņas ģeogrāfiskā karte.
- 1860.gada Vecsaukas, Jaunsaukas muižas zemes plāni.
- 1866.-1869.gada Vecsaukas valsts muižas un zemnieku zemju uzmērīšanas plāni.
- 1868.-1892.gada Vecsaukas muižas plāns.
- 1892.gada Jaunsaukas muižas zemes plāns.
- 19.gs. beigas, 20.gs. sākums, Vecsaukas un Lones pusmuižas zemes plāns.
- 1913.gada Vecsaukas valsts muižas zemju plāns.
- 1930-tie gadi Saukas pagasta plāns M 1:25000 (sastādījuši Saukas pagasta pamatskolas skolēni skolotāja M.Vītola vadībā).
- 1936.gada topogrāfiskā karte M 1:25000.
- 1980.-1990.gada Ormaņkalna objekta meliorācijas un apsaimniekošanas plāns M 1:10000.

Ainavu degradējošie faktori:

- Ezera piesārņošana no ezera baseinā esošajām apdzīvotām vietām.
- Ezera krastu vienlaidus aizaugšana ar krūmiem un kokiem.

3.6. KRĪGĀNU-VIŅAUKAS EZERAINES AINAVU TELPA

3.6.1. Krīgānu-Viņaukas ezeraines ainavu telpa

Raksturojums.

Dabas apstākļu priekšnoteikumi. Krīgānu-Viņaukas ezeraine raksturojas ar plašiem starpmorēnu pauguraiņu reljefa pazeminājumiem. Ainavu telpas kodolu veido Krīgānu un Viņaukas ezeri.

Ainavu telpas vēsturiskā attīstība. 30-tajos gados Krīgānu un Viņaukas ezerainē atradās vienas no plašākajām pļavu ainavām Sēlijā. Padomju periodā Krīgānu ezera krasti un piekrastes pļavas apaugušas ar krūmiem un lapu koku mežu. Viņaukas ezera piekrastē pļavas ir meliorētas, bet lielākā daļa tagad apaugušas ar mežu un krūmiem.

Ainavu raksturīgās iezīmes:

- Reljefa zemākās vietas aizņem mežu un krūmu masīvi, kā arī pļavas, bet reljefa paceltajā daļā atrodas viensētas ar apkārt iekoptiem tūrumiem (3.22.att.).
- Liela vēsturisko ainavas elementu koncentrācija.

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentativitāte:

- Latvijas perifērijai raksturīga ainava ar krūmiem un mežiem aizaugušu ainavu.
- Latvijai tipiski sekli ezeri, kas pakāpeniski aizaug. Tā rezultātā Viņaukas ezerā izveidojušās salas (3.23.att.).

Daudzveidība:

- Ainavu daudzveidību nosaka reljefs un līdz ar to augsnes mitruma maiņa.
- Krīgānu un Viņaukas ezeros un to apkārtnē sastopama liela bioloģiskā daudzveidība.

Retums un unikalitāte:

- Krīgānu ezers ar ezersalas apmetni un senkapiem.
- Viņaukas ezers ar daudzām nelielām saliņām.

Dabiskums:

- Lielāko ainavu telpas daļu aizņem dabiskās ainavas sukcesijas rezultātā izveidojušies lapu koku meži un krūmi.

Vecums, saglabātība, izcilība:

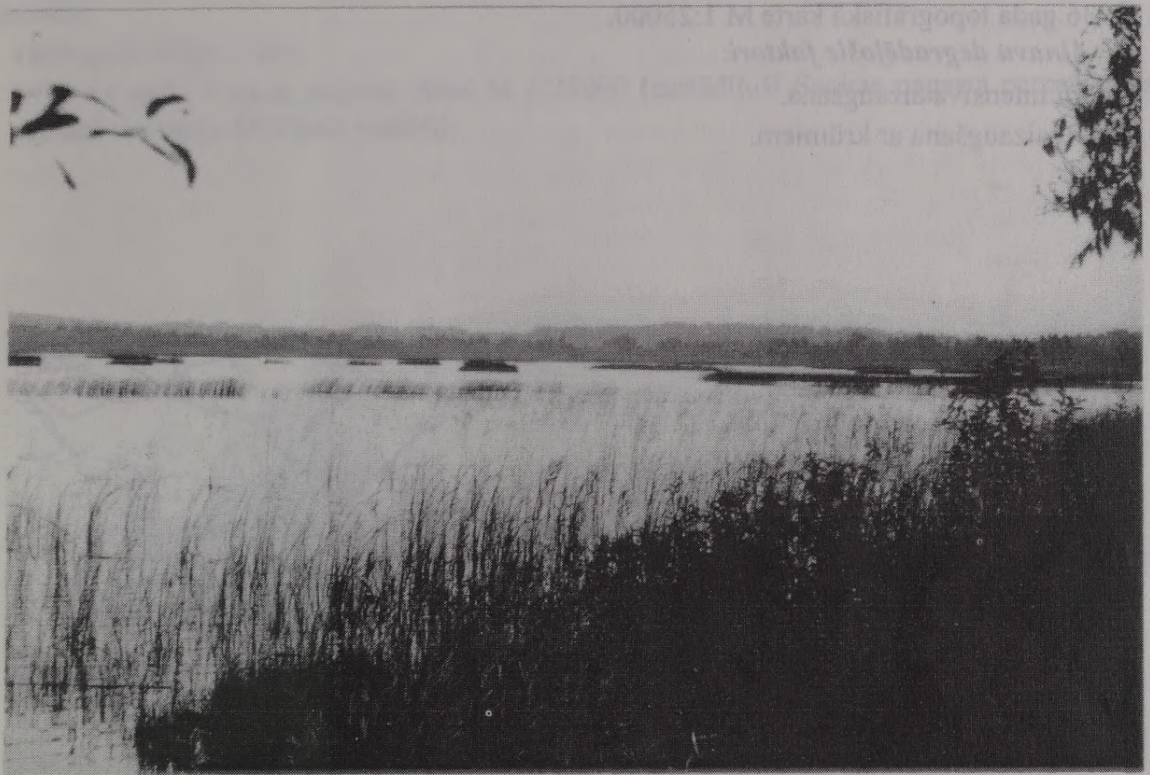
- Ezerainē atrodas ļoti daudzi kultūrvēsturiskie ainavu elementi: Margaskalna un Stupeļu pilskalni, Svīlbāņu un Krīgānu ezersalas apmetnes, Stūreļu, Ķebēnu un Dievalu senkapi. Ainavā vizuāli labi izdalās Stupeļu pilskalns.

3.21.att. Dienvidsusēja pie Dzērves muižas.

3.22.att. Krīgānu-Viņaukas ezeraines reljefa paceltajā daļā raksturīgas viensētas ar iekoptiem tīrumiem.

3.23.att. Viņaukas ezers ar salām - bioloģiski daudzveidīga ainava Dienvidsēlijā.

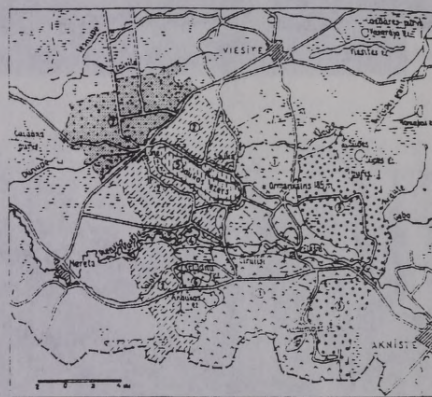
Vēsturiskie materiāli. Krīgānu-Vīņaukas ezeraines ainavu telpu raksturo šāds vēsturiskais kartogrāfiskais materiāls:

- 1803.gada Sēlijas karte.
- 1833.gada Kurzemes guberņas ģeogrāfiska karte.
- 1860.gada Rites muižas zemes plāns.
- 1915.gada Курландск. и Ковенск. губ. karte M 1:50000.
- 1920.-1926.gada Rites valsts muižas sadalīšana.
- 1936.gada topogrāfiskā karte M 1:25000.

Ainavu degradējošie faktori:

- Ezeru intensīva aizaugšana.
- Pļavu aizaugšana ar krūmiem.

3.7. MEŽVIDU LIMNOGLACIĀLĀ LĪDZENUMA MEŽAINES AINAVU TELPA

Raksturojums.

Dabas apstākļu priekšnoteikumi. Ainavu telpas pamatā ir smilšains limnoglaciāls līdzenums ar morēnu salām. Teritorijai raksturīgs liels mežainums. Mežaudzēs dominē priežu audzes ar lielu slapjo mežu augšanas apstākļu dominanci. Pārejas zonā no limnoglaciālā līdzenuma uz morēnas pauguraini izvietojušies tīrumi un apdzīvotās vietas.

Ainavu telpas vēsturiskā attīstība. 30-tajos gados te dominēja liels meža masīvs ar palieliem purviņiem.

Ainavu raksturīgās iezīmes:

- Ainavas izdalīšanas pamatā ir meža masīvs ar palieliem purviņiem. Mežaudzēs sastopamas priežu, bērzu, egļu un bērzu audzes. Starp purviem dominē augstie un pārejas tipa purvi.

Pārstāvniecība, tipiskums, reprezentativitāte:

- Meža ainava ir dienvidaustrumu daļa vienam no lielākajiem Latvijas meža masīviem, kas stiepjas līdz pat Aizkrauklei.

Daudzveidība:

- Meža masīva daudzveidību nosaka, ka tas atrodas pārejas zonā no morēnu pauguraines uz limnoglaciālo līdzenumu un mainīgiem mitruma apstākļiem.
- Masīvā izdalīti Briežu meži, kā meža nogabali ar lielu bioloģisko daudzveidību.

Dabiskums:

- Ainavu telpā dominē dabas elementi - mežs, purvi u.c.

Vēsturiskie materiāli. Ainavas telpu raksturo šāds vēsturiskais kartogrāfiskais materiāls:

- 1803.gada Sēlijas karte.
- 1930-tie gadi, Saukas pagasta plāns M 1:25000 (sastādījuši Saukas pagasta pamatskolas skolēni skolotāja M.Vītola vadībā).

4.KULTŪRVĒSTURISKĀS AINAVAS UN AINAVAS ELEMENTI

4.1.ARHEOLOĢISKIE OBJEKTI AINAVĀ

Arheoloģisko objektu analīzes metodiskie aspekti.

Arheoloģiskie objekti ir kultūrvēsturiskās ainavas elementi un tos var klasificēt vairākās grupās:

Dzīves vietas:

- apmetnes
- pilskalni
- viduslaiku pilis
- ciema vietas

Senkapi

- uzkalniņu
- akmens krāvumu
- līdzenie
- viduslaiku kapsētas

Kulta vietas:

- kalni
- pļavas
- birzis
- avoti
- koki
- akmeņi

Citi objekti

- senas ceļu vietas
- dambji
- tilti

Lai izvērtētu konkrētu kultūrvēsturisko ainavu un atsevišķus tās elementus, šajā gadījumā - arheoloģisko objektu nozīmību, jāizvirza vairāki kritēriji:

- raksturīgums,
- tradicionālisms,
- tipiskums,
- unikalitāte,
- retums,
- vecums,
- saglabātība,
- zinātniskā, izglītojošā vērtība,
- simboliskā vērtība.

Aprakstot un novērtējot izvēlētā teritorijā ainavas arheoloģiskos elementus, vispirms nepieciešams par tiem iegūt zinātniski pamatotu informāciju. Šāda informācija glabājas gan Latvijas Valsts Vēstures arhīvā (turpmāk - LVV arhīvs), gan Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā un Latvijas Valodas institūta Folkloras krātuvē. Iegūto informāciju par izvēlētiem arheoloģiskiem objektiem jāpārbauda un jāsalīdzina reālajā kultūrainavā, tāpēc nepieciešams organizēt ekspedīcijas uz pētāmo teritoriju.

Izmantojot LVV arhīva materiālus, konstatējām, ka Augšzemes kultūrnovada vēsturiskie apraksti un kartogrāfiskais materiāls, salīdzinot ar citiem Latvijas novadiem, ir ļoti fragmentārs. Tas skaidrojams ar šī novada nomaļo ģeogrāfisko novietni. Salīdzinot ar Kurzemi un Vidzemi, sliktie ceļi nav ļāvuši 17.-19.gs. Eiropas apceļotājiem, kas šķērsoja arī Latviju, iegriezties šajā novadā, lai pēc tam atstātu rakstītas vēsturiskās ziņas nākošām paaudzēm. Tas samazina iespēju dot plašu, salīdzinošu materiālu par ainavas izmaiņām laika posmā no 17. līdz 19.gs. Kartogrāfiskais materiāls no 18.gs. ir vispārinošs un niecīgs, iegūts Zviedrijas arhīvos: “1702.gada M.Stjuarta Kurzemes hercogistes karte ar Pilteni un Zemgali” un “1747.gada Johana Kristofa Barnikela un Ādolfā Grota Kurzemes un Zemgales karte”.

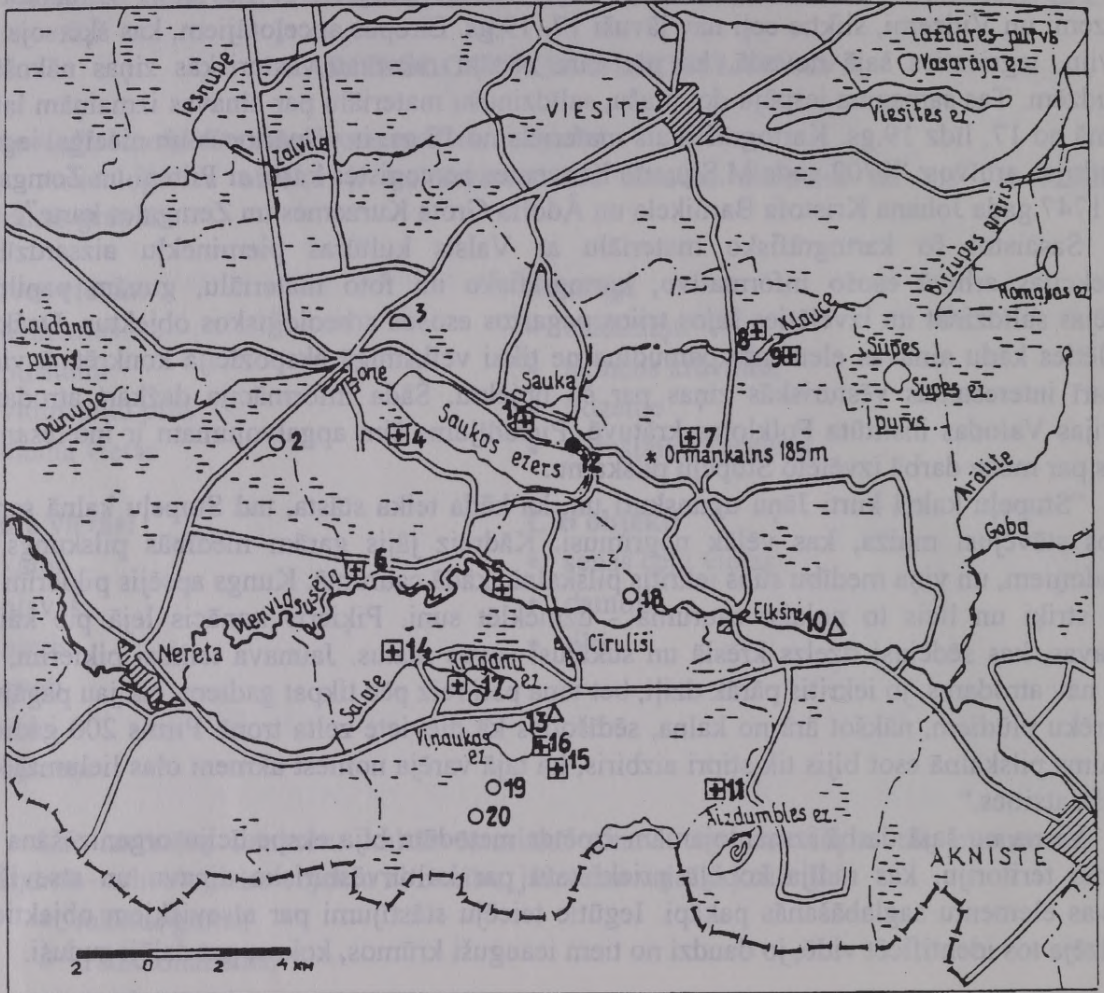
Sasaistot šo kartogrāfisko materiālu ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā esošo informatīvo, kartogrāfisko un foto materiālu, guvām papildus iespējas salīdzināt un izvēlēties šajos trijos pagastos esošos arheoloģiskos objektus. Dažkārt izvēlēties kādu ainavas elementu pamudina ne tikai veiksmīgā ekspozīcija konkrētajā vidē, bet arī interesantās vēsturiskās ziņas par šo objektu. Šāda informācija dažkārt atrodama Latvijas Valodas institūta Folkloras krātuvē. Pierādījums šim apgalvojumam ir interesantās ziņas par mūsu darbā izvēlēto Stupeļu pilskalnu:

“Stupeļu kalnā kurti Jāņu uguns kuri un, kā kāda teika stāsta, tad Stupeļu kalnā senos laikos stāvējusi muiža, kas vēlāk nogrimusi. Kādreiz jājis garām medībās pilskungs ar pavadoņiem, un viņa medību suns iekritis pilskalnā, kādā caurumā. Kungs apsējis piķierim ap vidu striķi un licis to nolaist caurumā - uzmeklēt suni. Piķieris nonācis lejā pie kādas jaunavas, kas sēdējusi dzelzs krēslā un sukājusi savus matus. Jaunava teikusi piķierim, ka suns nav atrodams, jo iekritis pārāk dziļi, bet viņa pati reiz pēc tikpat gadiem, cik jau pagājuši no grēku plūdiem, nākšot ārā no kalna, sēdišoties kā dieviete zelta tronī. Pirms 200 gadiem caurums pilskalnā esot bijis tik stipri aizbiris, ka tajā varēja nomest akmeni olas lielumā, kas apakšā atsities.”

Viena no šajā darbā izmantojamām izpētes metodēm bija ekspedīciju organizēšana uz pētāmo teritoriju, kas radīja kopēju priekšstatu par kultūrvēsturisko ainavu un atsevišķu ainavas elementu saglabāšanās pakāpi. Iegūtie teicēju stāstījumi par atsevišķiem objektiem palīdzēja tos identificēt vidē, jo daudzi no tiem ieauguši krūmos, kokos, pat daļēji zuduši.

Pilskalnu un citu arheoloģisko objektu raksturojums.

Sēļu pilskalnu izvietojums Augšzemē veido zināmas apdzīvotas joslas. Spriežot pēc arheoloģijas pieminekļu koncentrācijas mūsu apskatāmajā teritorijā, varētu izdalīt novadu ap Saukas ezeru, Viesīti un novadu ar centru Rites pagasta Stupeļu pilskalnā (4.1.att.). Dienvidu daļā veidojas pilskalnu grupa: Stupeļu kalns, Margas kalns, Kņāvu kalns, Skosu pilskalns. Sēļu pilskalnus raksturo to celtniecība - nolīdzinot, noplacinot kalnus, nostāvinot lēzenākās malas, veidoja vienu vai vairākas terases.

△ kulta vieta ● pilskalns ⊕ senkapi, kapsēta △ apmetnes ○ pilskalni ar apmetni

1 Plūmjū viduslaiku kapsēta	11 Upenieku (Upelnienu) senkapi
2 Skosu pilskalns ar apmetni	12 Saukas pilskalns
3 Klūģu upurkalns - kulta un cepļa vieta	13 Svilbānu apmetne
4 Bincānu viduslaiku kapsēta	14 Dievalu (Divuļu) senkapi
5 Ratulānu senkapi	15 Stūreļu senkapi
6 Bungātāju viduslaiku kapsēta	16 Ķebēnu senkapi
7 Sīpolu viduslaiku kapsēta	17 Krīgānu ezersalas apmetne un senkapi
8 Dukurānu senkapi	18 Kņāvu kalns - pilskalns ar apmetni
9 Klaužu senkapi	19 Margas kalns - pilskalns ar apmetni
10 Klaužu apmetne	20 Stupeļu kalns - pilskalns ar apmetni

4.1.att. Vēsturiskie ainavas elementi Saucā, Elkšņu un Rītes pagastos.

Saukas pilskalns. Saukas pilskalns (4.2.att.) dēvēts par Dievu kalniņu, arī par “Velna kumosa” kalniņu, atrodas Jēkabpils raj. Elkšņu pagastā, Saukas ezera austrumu galā, “Griptānu” māju robežās. Tas ir 11 m augsts uzkalniņš (4.3.att.), kas ilgus gadus apstrādāts, arts, tāpēc plakums un sāni ir pārveidoti. Kultūrslānis nobrūk nogāzēs. Pilskalna virsotnē ap 50 cm dziļa un 3-4 m plata bedre - ugunsкура vieta. Pilskalna dienvidu pakājē atrodas atpūtas bāze.

Pilskalnā atrastas bezripas trauku lauskas ar gludo un švikāto virsmu, kas attiecināmas uz agro dzelzs (2.-4.gs.) un vidējo dzelzs (5.-8.gs.) periodu.

Pilskalnā arheoloģiskie izrakumi nav veikti, taču kā arheoloģisko pieminekli to apzināja Pieminekļu Valde 20.gs. 20-tos gados.

Sēļu pilskalni ir nozīmīgi sēļu novada vēsturi raksturojoši objekti, kuru tālāka arheoloģiska izpēte ir ļoti svarīga. Tāpēc Saukas pilskalns, kas ir viens no šādiem pieminekļiem, ir jāaizsargā un jāsaģlabā konkrētajā vidē.

Saukas pilskalns apaudzis ar kokiem un krūmiem, kalna rietumu mala nolaižas Saukas ezerā. Svarīgi būtu restaurēt kādreizējo romantisko ainavu - pilskalnu Saukas ezera krastā, kas iekļāvies apkārtējo zemnieku saimniecību lauku ainavā. Par to liecina 19.gs. 80-to gadu kartogrāfiskais materiāls, kur redzama šīs apkārtnes zemnieku saimniecību izmantojamās zemes struktūra (4.4.att.). Nepieciešams iztīrīt pilskalnu un tā apkārtni no krūmiem un sīkajiem kokiem tā, lai nekaitētu pilskalnā. Vajadzētu veicināt apkārtējo māju saimnieku ieinteresētību šeit veidot ganības.

Kņāvu kalns-pilskalns ar apmetni. Atrodas Jēkabpils raj. Rites pagastā 0.5 km uz ziemeļrietumiem no Kņāvu un Drīzumu mājām, Dienvidsusējas upes labajā krastā.

Pilskalns ir savrupstāvošs kalns (4.5.att.), kas ir aptuveni 20 m augsts ar nostāvinātām malām. Z pusē pilskalna nocietināšanai ierīkota terase. Kņāvu kalna plakums ieapaļš - 40 x 60 m liels (4.6.att.).

Kņāvu kalna plakumā, kalna sānos, kā arī piekājē konstatēts spēcīgs kultūrslānis. Atrasti akmens cirvji, darba rīku fragmenti, nevirpotu trauku lauskas, kas datējamās ar 5.-8.gs.

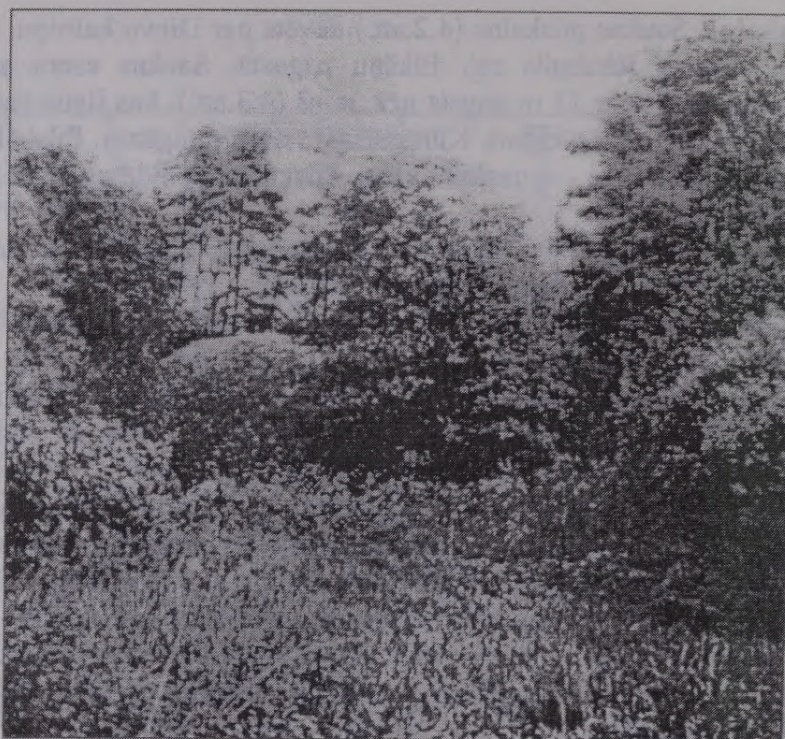
Rietumos no Kņāvu kalna atrodas kalns, kurš augstuma ziņā līdzīgs pilskalnā. Izteikta varbūtība, ka tas varētu būt kulta kalns.

Pilskalns kā arheoloģiskais piemineklis apzināts Pieminekļu Valdes vadībā 20.gs. 20-tos gados. Tā kā šis ir sēļu pilskalns, kas sevī ietver nozīmīgu informāciju par sēļu vēsturi konkrētā laika periodā, tad nepieciešams Kņāvu kalnu-pilskalnu ar apmetni aizsargāt un nepieļaut aizņemt ar krūmiem līdz iespējamai arheoloģiskai izpētei.

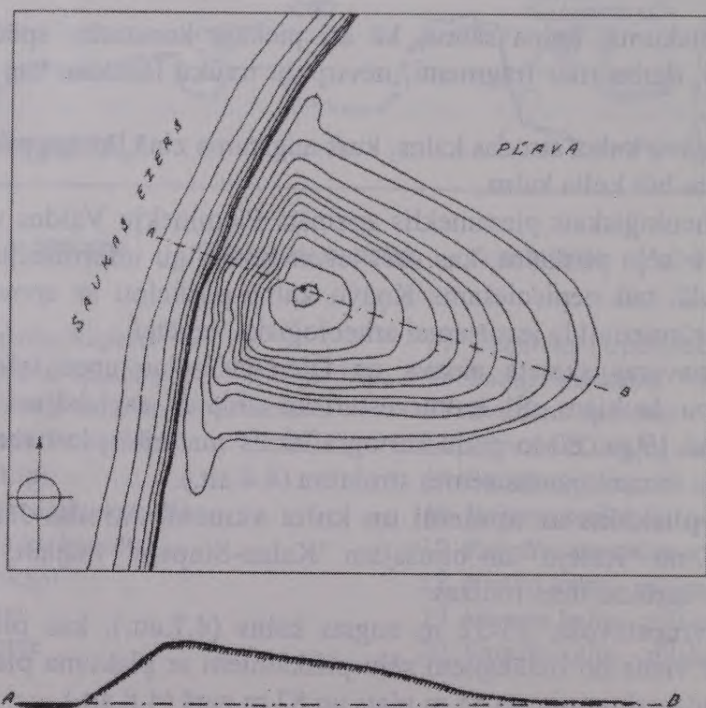
No pilskalna paveras skaista ainava uz Dienvidsusējas upes ieleju un apkārtējo zemnieku saimniecību laukiem. Šī kultūrvēsturiskā vide ir saglabājusi savu kādreizējo izskatu, par ko liecina 19.gs. 80-to gadu kartogrāfiskais materiāls, kur redzama šī apvidus zemnieku saimniecību izmantojamās zemes struktūra (4.4.att.).

Stupeļu kalns-pilskalns ar apmetni un kulta akmeni. Atrodas Jēkabpils raj. Rites pagastā 2.5 km uz Z no “Kalēju” un bijušajām “Kalna-Stupeļu” mājām, 3 km uz DR no Rites, 2 km uz ZR no agrākās Ilzes muižas.

Pilskalns ir savrupstāvošs, 25-32 m augsts kalns (4.7.att.), kas pieder pie terasēto pilskalnu tipa. Tas ir viens no lielākajiem sēļu pilskalnā ar plakuma platību - 3 400 m². Plakuma vidus nedaudz uzkumpis, ap 55 m plats un 82 m garš (4.8.att.).

4.2.att. Skats uz Saukas pilskalnu no dienvidu puses 1980-to gadu sākumā (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija).

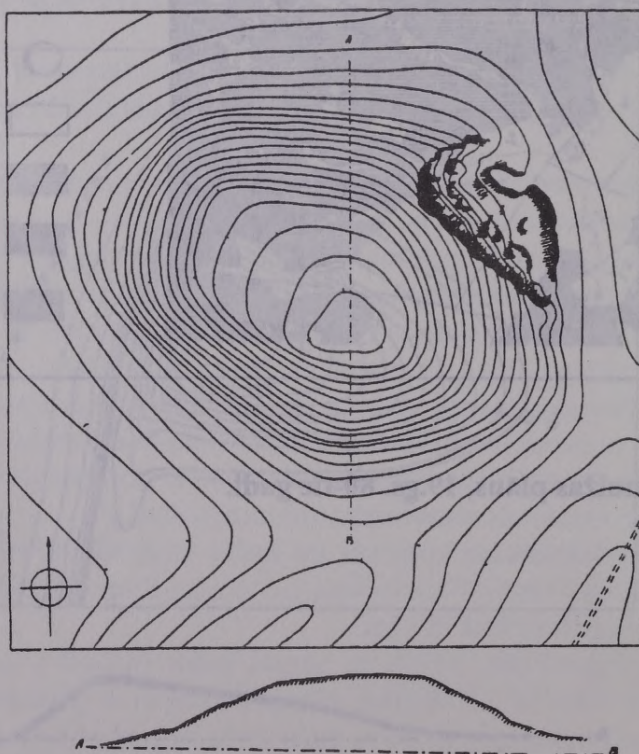
4.3.att. Saukas pilskalna uzmērījums, 1924.gadā (M 1:1 000).

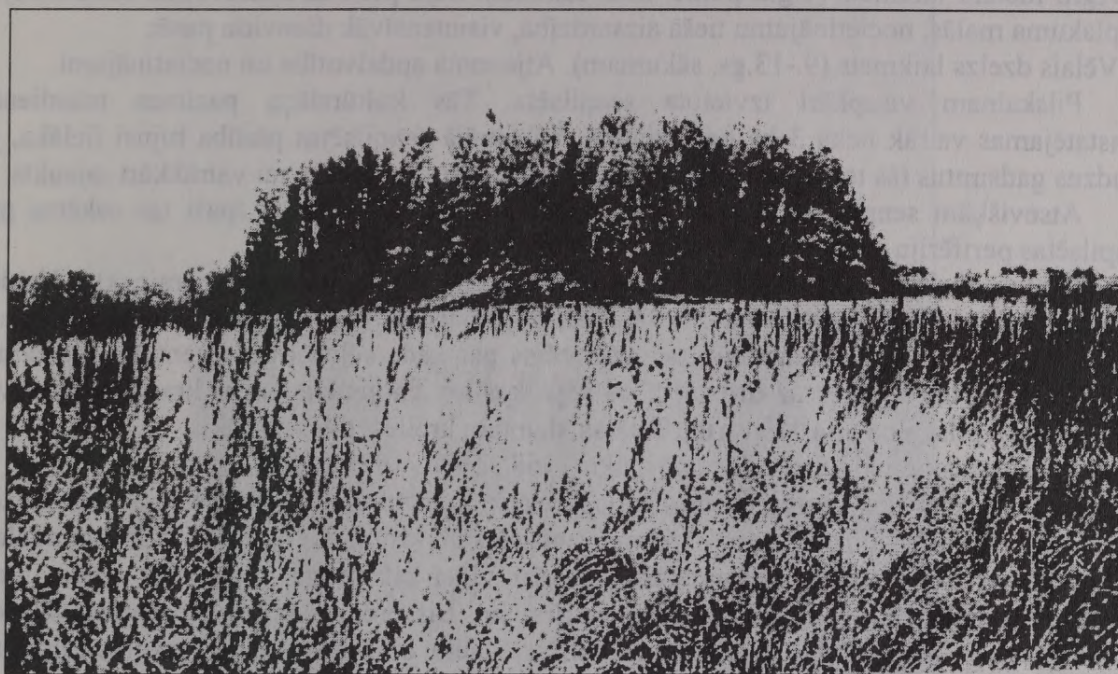
4.4.att. Jaunsaukas muižas plāns, 19.gs. 80-tie gadi.

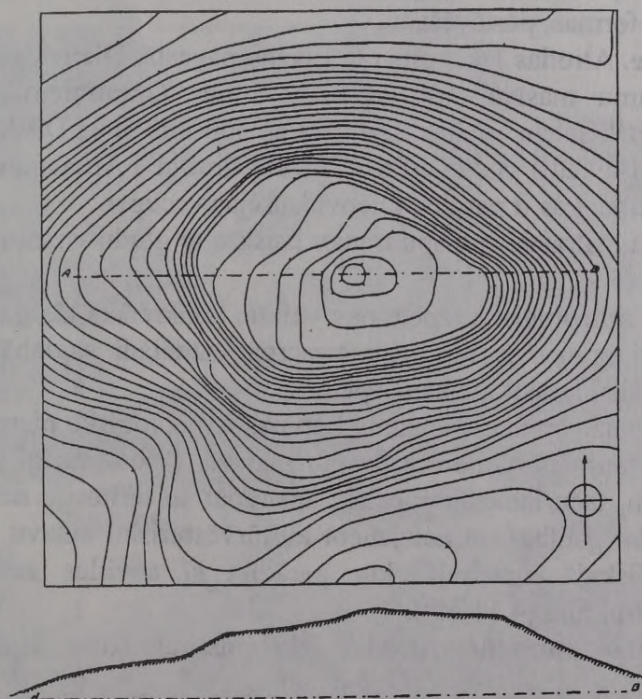
4.5.att. Kņāvu pilskalns no ziemeļrietumu puses 1980-to gadu sākumā (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija).

4.6.att. Kņāvu kalna-pilskalna uzmērījums 1924.gadā (M 1:1 000).

4.7.att. Skats uz Stupeļu kalnu-pilskalnu ar apmetni 1995.gadā.

4.8.att. Stupeļu kalna-pilskalna uzmērījums, 1924.gadā (M 1:1 000).

Stupeļu kalna apbūvē un nocietinājuma sistēmas attīstībā izdalāmi 2 pamatperiodi:

- 1) Agro metālu laikmets (1.g.t. p.m.ē.-m.ē. sākums). Šajā periodā apdzīvotība koncentrējās plakuma malās, nocietinājumu tiešā aizsardzībā, visintensīvāk dienvidu pusē;
- 2) Vēlais dzelzs laikmets (9.-13.gs. sākumam). Atjaunota apdzīvotība un nocietinājumi.

Pilskalam visapkārt izvietota senpilsēta. Tās kultūrslāņa pazīmes mūsdienās konstatējamas vairāk nekā 3 ha lielā platībā. Sākotnējā senpilsētas platība bijusi lielāka, jo daudzus gadsimtus tās teritorija apstrādāta un kultūrslānis iznīcināts vai vairākkārt sajaukts.

Atsevišķām senpilsētas zonām bijušas specifiskas funkcijas. It īpaši tas sakāms par senpilsētas perifēriju ar kultakmeni.

Stupeļu kalns-pilskalns kā arheoloģiskais piemineklis apzināts Pieminēkļu Valdes darbības laikā 20.gs. 20-tos gados. Spriežot pēc Stupeļu pilskalna nocietinājumiem, senpilsētas lieluma un atradumiem, tas uzskatāms par kāda sēļu novada centrālo pilskalnu. Domājams, ka tas atradies uz tirdzniecības ceļa, kas savienojis Daugavas krastu ar Lietuvu. Par to liecina pilskalnā atrasto svariņu detaļas, dzintara krelles, gliemežvāki.

Arheoloģiskie izrakumi pilskalnā veikti 1968., 1976.-1979.gados.

Stupeļu pilskalns vēsturiski un ainaviski saistīts ar tuvumā esošo Margas kalnu, taču agrāk meliorēto pilskalna apkārtni pārņem graudzāles un krūmi, kā rezultātā 0.75 km attālais Margas kalns nav saskatāms. Pamazām zūd šai videi raksturīgā vēsturiskā ainava. Pats pilskalns pakāpeniski apaug ar kokiem un krūmiem. Šis process būtu jāapstādina, jāizcērt jaunos kokus tā, lai pilskalns eksponētos konkrētajā lauku ainavā un netiktu postīts. Pilskalnu nedrīkstētu lauksaimnieciski apstrādāt, bet būtu ieteicams ganīt mājlopus.

Augšzemes teritorijā kapulauki novietoti samērā blīvi, un bieži vien tie atrodas ievērojamā attālumā no pilskalniem. Iespējams, ka tas norāda uz nenocietinātas apmetnes, kā galvenās dzīves vietas formas, pastāvēšanu.

Kļaužu apmetne. Atrodas Jēkabpils raj. Elkšņu pagastā, Dienvidsusējas vecupes labajā krastā, meliorētu tīrumu masīvā, 400 m uz ZA no "Grantiņiem", 700 m uz A no "Jaunzemiem". Bijušās "Kļaužu" mājas atradušās ap 300-400 m uz DAA no apmetnes.

Kļaužu apmetne (4.9.att.) saukta arī par "Melno tīrumu". Apmetnes kultūrslānis aizņem 10 x 60-70 m lielu platību, kas ir paralēli Dienvidsusējas vecupei.

Apmetnes teritorijā atrastas bezripu trauku lauskas ar gludu virsmu, ko var attiecināt uz vidējo dzelzs laikmetu (5.-8.gs.).

Kļaužu apmetnē arheoloģiskā izpēte nav veikta, konkrētāks tās pastāvēšanas laiks nav noteikts, tāpēc svarīgi apmetnes teritoriju aizsargāt, tādējādi saglabājot šo apmetni pēc iespējas neskartāku tālākai arheoloģiskai izpētei.

No 1992.gada Kļaužu apmetne iekļauta Latvijas Arheoloģisko pieminekļu sarakstā.

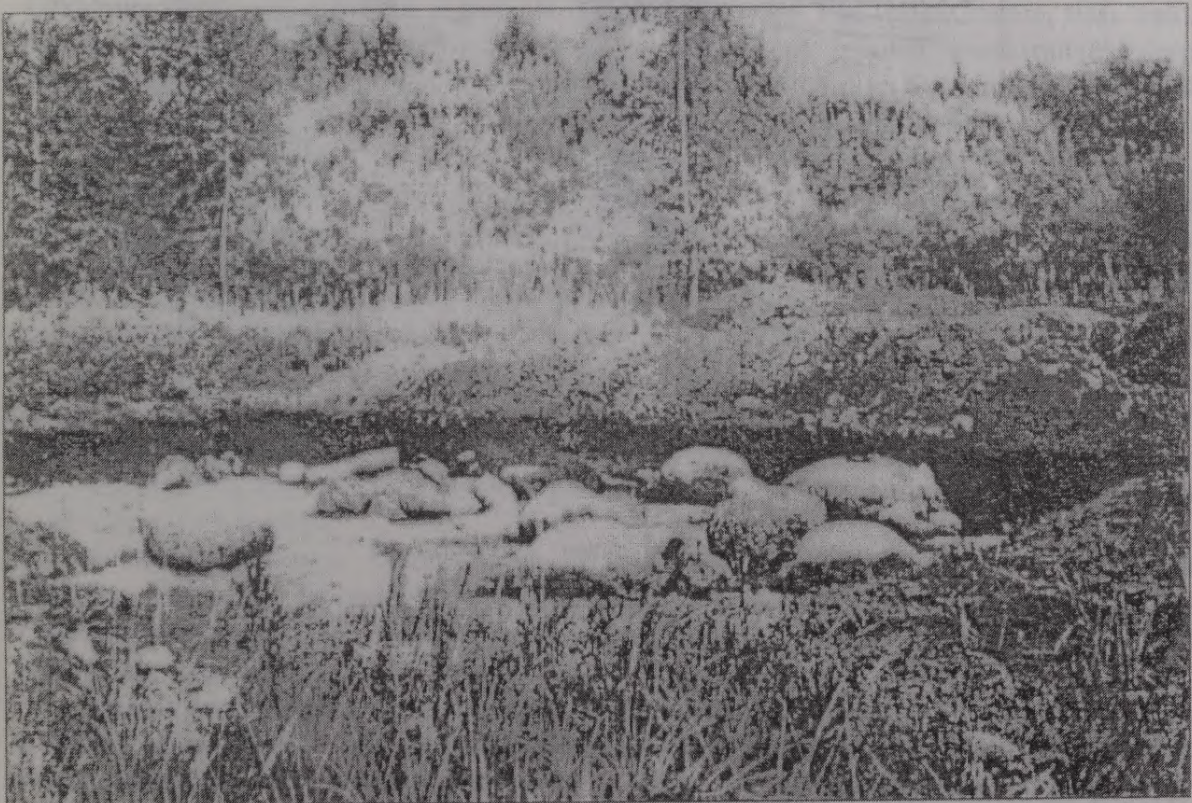
Kļaužu apmetne atrodas meliorētu tīrumu masīvā, tāpēc svarīgi būtu, lai šī teritorija neaizaugtu ar krūmiem, taču lauksaimnieciski apstrādāt šo teritoriju nevajadzētu. Šī zemes platība varētu kalpot kā ganības, tā neizjaucot kultūrvēsturisko ainavu, kas redzama 19.gs. 90-to gadu kartogrāfiskajā materiālā, kur parādīta šī apvidus zemnieku saimniecību izmantojamās zemes struktūra (4.11.att.).

Krīgānu ezersalas apmetne. Atrodas Jēkabpils raj. Rites pagastā, Krīgānu ezera mazākajā salā.

Senatnē sala bijusi ievērojami mazāka un apmetne, kuras platība ir aptuveni 2 700 km², aizņēmusi gandrīz visu lēzeno ezersalu, kas nedaudz pacēlusies virs ezera toreizējā līmeņa. Šī ezersala apdzīvota no 5.-12.gs. Vēlā dzelzs periodā (10.-12.gs.) Krīgānu apmetne piederēja Stupeļu pilsnovadam. Ezersalā cilvēki īslaicīgi uzturējušies arī 16.gs. otrajā pusē.

4.9.att. Skats uz Kļaužu apmetni no dienvidaustrumu puses 1980-to gadu sākumā (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija).

4.10.att. Skats uz Kriģānu ezersalas apmetni 1980-tajos gados (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija).

Tipoloģiski Krīgānu ezersalas apmetne ir savdabīgs arheoloģisks piemineklis. To raksturo dažas kopīgas Latvijas ezerpiļu un nenocietinātu apmetņu iezīmes. Līdzās zemkopībai un lopkopībai viena no pamatnozārēm bija zvejniecība, ar ko nodarbojās arī vēlā dzelzs laikmetā (9.-12.gs.).

Arheoloģiskā pieminekļa savdabīgums sēļu apdzīvotai teritorijai liek to izcelt, restaurējot kādreizējo kultūrvēsturisko ainavu.

Apmetne pētīta 1978./79.gadā. No 1983.gada Krīgānu ezersalas apmetne iekļauta Latvijas Arheoloģisko pieminekļu sarakstā.

Krīgānu ezera malas ir pārpurvojušās un aizaugušās ar krūmiem, tāpēc apmetnes apskate ir apgrūtināta. Ainaviski tā pagaidām ir noslēgta vide (4.10.att.). Nepieciešams attīrīt Krīgānu ezera malu, izveidojot uz šo nozīmīgo arheoloģisko pieminekli skatu laukumus.

Sēļu kultūras ziedu laiki ir no 3.-5.gs. Par to liecina bagātie atradumi senkapos. Šī laika labāk izpētītie arheoloģijas pieminekļi ir kapu uzkalniņi, ko ierīkoja no akmeņiem, izveidojot apli, kura diametrs varēja būt līdz 10 m. Apļa centrālajā daļā guldīja saimes vecāko, bet citus nelaiķus izvietoja ap centrālo apbedījumu apļa iekšpusē. Tādējādi uzkalniņš pacēlās arvien augstāk, sasniedzot no 0.4 līdz 1.3 m. Mirušos apbedīja nesadedzinātus, līdzīgi dodot rotas, darbarīkus, ieročus viņsaules dzīvei.

Šādi uzkalniņi mūsu izvēlētajos pagastos ir Ratulānu senkapi Saukas pagastā, Ķebēnu, Stūreļu senkapi Rites pagastā un Dukurānu senkapi Elkšņu pagastā.

Ķebēnu senkapi. Atrodas Jēkabpils rajonā, Rites pagastā, 300 m uz ZA no "Ķebēnu" mājām pie ceļu krustojuma.

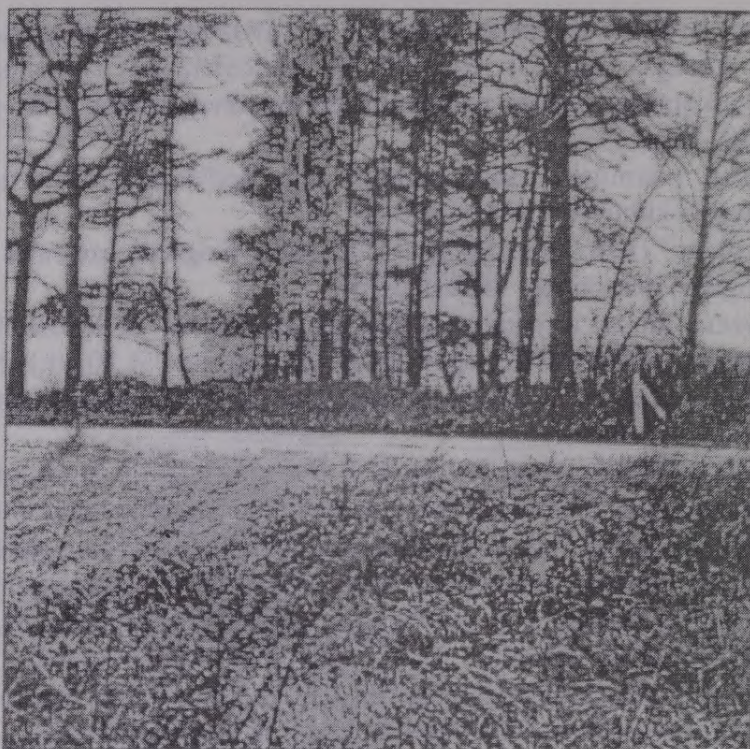
Senkapos saglabājies atsegts akmeņu riņķis (4.12.att.), kura caurmērs ap 12 m. Uzkalniņa centrā saglabājusies akmeņiem izlikta kapu bedre. Pēc teicēju ziņām, tieši blakus šim uzkalniņam bijis otrs uzkalniņš. Tikai 3 m attālāk no iepriekš aprakstītā uzkalniņa akmeņu riņķa, bet mūsdienās tas vairs nav saglabājies. Iespējams, ka tieši tam virsū uzbūvēta cisternu novietne.

Ķebēnu senkapi (4.13.att.) kā arheoloģiskais piemineklis apzināts jau Pieminekļu Valdes darbības laikā 20.gs. 30-tos gados. Daļēji šie senkapi pētīti 1934.gadā, taču plašāki arheoloģiskie pētījumi notika 1940.gadā. Tos noteica senkapu aizsardzības intereses, jo izplešoties "Ķebēnu" māju tīrumiem, tika nolīsts mežs, kurā atradās uzkalniņi. Pētāmie uzkalniņi jau bija aparti un tiem draudēja iznīcība. Izrakumi liecināja, ka šie uzkalniņi ir agrā dzelzs laikmeta (2.-4.gs.) pārstāvji.

Ķebēnu senkapu kultūrvēsturiskā nozīme liek aizsargāt un saglabāt šo uzkalniņu, akmens riņķi konkrētajā vidē. Senkapi atrodas kāda izcēluma augstākajā vietā, taču tie ir apauguši prieditēm un bērziņiem, tāpēc, restaurējot kādreizējo šīs vietas vēsturisko ainavu, nepieciešams kociņus daļēji, saudzējot pieminekli, izcirst, bet blakus uzkalniņam esošo cisternu novietni likvidēt.

Ratulānu senkapi. Atrodas Jēkabpils rajonā, Saukas pagastā, 30-40 m no Saukas-Viesītes ceļa, starp "Birznieku" un "Ratulānu" (Liepiņu) mājām. Kapulauks (4.14.att.) sastāvēja no diviem uzkalniņiem, no kuriem viens ir pilnīgi norakts. Otra uzkalniņa diametrs ir 20 m, bet augstums 1 m.

Uzkalniņā atrastās senlietas apliecina, ka šis kapulauks nepārtraukti izmantots 4.-17.gs. Ratulānu uzkalniņā raksturīgi keramikas atradumi. Dominē gludās keramikas lauskas, kā arī švīkāta keramika. Starp atrastajām senlietām ir šķēpu gali, cirvji, rotaslietas. Akmeņu riņķis veidots no vidēja lieluma laukakmeņiem. Pamatā tas ir vienkārtīgs, dažviet vairākkārtīgs.

4.12. att. Skats uz Ķebēnu senkapiem 1980-tajos gados (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija).

4.13.att. Ķebēnu senkapi. Akmens riņķis no austrumu puses 1980-tajos gados.

4.14.att. Skats uz Ratulānu senkapiem 1980-tajos gados.

4.15.att. Skats uz Sīpolu viduslaiku kapsētu 1995.gadā.

Arheoloģiskie izrakumi veikti 1978. un 1979.gados. No 1983.gada šie senkapi ir iekļauti Latvijas Arheoloģisko pieminekļu sarakstā.

Ratulānu senkapi ir vienīgie šajā novadā zināmie, kur novērojama kapu vietas izmantošana no 4.-17.gs., un izpētītais uzkalniņš ir viens no retajiem, kas devis arī vēlā dzelzs laikmeta (9.-12.gs.) apbedījumus.

Visi šie iepriekš minētie fakti liecina par šīs teritorijas seno apdzīvotību, kuras attīstību vērojam 19.gs. 80-to gadu kartogrāfiskajā materiālā (4.16.att.). Uzkalniņš atrodas 300 m no Dienvidsusējas upes Z krastā, augstā, smilšainā izcēlumā. Tādējādi Ratulānu senkapiem ir ne tikai kultūrvēsturiska, bet arī ainaviska nozīme, taču senkapi ziemeļdaļā aizaug ar lieliem kokiem. Tas būtu jānovērš.

Arheoloģiski nozīmīgas ir viduslaiku kapsētas. Sēļiem bija raksturīgs viduslaiku paradums apbedīt savu mirušo daudz senākajos dzelzs laikmeta kapu uzkalniņos. Tas liecina par pagātnē sakņotu tradīciju. Pastāvēja arī atsevišķas kapsētiņas, kuras ne vienmēr bija baznīcas atzītas un iesvētītas.

Sīpolu senkapi un Napoleona jeb Franču priede. Atrodas Jēkabpils rajonā, Elkšņu pagastā, 300 m no "Sīpolu" mājām, Apsērdes-Viesītes lielceļa kreisajā pusē.

Sīpolu senkapi (4.15.att.) sastāv no divām virsotnēm, kur pirmā atrodas tuvāk ceļam, kalna Z pusē, otra - attālāk, kalna D un R pusē. Pēdējā ir garena un sarakņāta ar senām bedrēm. Kopējie senkapu izmēri ir 80-90 x 60-70 m, kalna augstums virs ceļa - 2-3 m.

Iepretim kalnam, pretējā ceļa pusē atrodas Napoleona jeb Franču priede. Tās apkārtmērs ir 1.3 m, augstums 2.78 m.

Abi šie objekti ir uzskatāmi par arheoloģisku kompleksu, kas attiecināmi uz viduslaikiem. Arheoloģiskie izrakumi Sīpolu senkapos nav veikti, tāpēc svarīgi tos aizsargāt, saglabājot iespējamai arheoloģiskajai izpētei. No 1992.gada Sīpolu senkapi iekļauti Latvijas Arheoloģisko pieminekļu sarakstā.

Sīpolu senkapi apauguši ar kokiem, bet franču priede izaugusi krūmos un kokos, kas būtu jāizcērt, lai to eksponētu, tā parādot Augšzemes novada viduslaiku perioda raksturīgos kultūrvēsturiskos objektus.

Klūgu upurakmens. Atrodas Jēkabpils rajonā, Saukas pagastā, Jēkabpils-Neretas šosejas kreisajā pusē, starp "Dardzānu" un "Klūgu" mājām. Taisnā līnijā "Klūgu" mājas atrodas 400 m uz ZR no upurakmens.

Pirmās ziņas par šo "upurakmeni" iegūtas 1979.gadā no "Klūgu" māju saimnieka Elmāra Klūdziņa, kurš stāstīja, ka akmeni viņa senči trijās paaudzēs uzskatījuši par upurakmeni.

Ekspedīcijas rezultātā noskaidrots, ka "upurakmens" nav akmens, bet augstā temperatūrā apdedzināta smilts ar darvas piejaukumu. Tas liek domāt, ka šeit ir bijusi sena darvas cepļa vieta. Iespējams, tā vēlāk izmantota kā vienas sētas pagānisma upurvieta. Tomēr "Klūgu upurakmens" sakrālās izmantošanas pazīmes ekspedīcijas gaitā neizdevās konstatēt. Klūgu upurakmens no 1992.gada ir Latvijas Arheoloģisko pieminekļu sarakstā.

Darvas cepļa vieta aizaugusi ar avenājiem, krūmiem, un objekta atrašanās vietu grūti konstatēt. Nepieciešams veikt detālākus pētījumus, lai noskaidrotu objekta patieso izcelsmi un vēsturisko būtību.

4.2. PILSKALNS AINAVĀ

Pēdējā laikā strauji pieaugusi interese un pētījumi tādā nozarē, kā kultūrainava un īpaši par tās pirmsākumiem - arheoloģisko ainavu. Tomēr pieņemumu, jautājumu un atbilžu, kas tas ir, patreiz ir ļoti daudz. Šī interese saistās ar nepieciešamību izzināt:

- ainavas attīstības pirmsākumus;
- jēdzienu - kas ir aizsargājama kultūrainava;
- praktiskas dabas jautājumus vēsturisko ainavu identifikācijā, aizsardzībā.

Kopumā interese ir vērsta uz arheoloģiski un vēsturiski nozīmīgu ainavu saglabāšanu.

Pilskalnu ainavu apraksta un klasifikācijas metodiskie aspekti.

Jebkurai diskusijai par pilskalna ainavu jā sākas ar tā novietnes izpēti. Analizējot pilskalnu kopā ar to aptverošo ainavu un saprotot, ka ainavā gadsimtu gaitā ir notikušas nepārtrauktas pārmaiņas, ir iespējams novērtēt, kāpēc šis nelielais, bet vizuāli iespaidīgais paugurs atkārtoti nonāk cilvēka uzmanības lokā un kāpēc šis piemineklis ir izveidots vietā, kas ir fokusa punkts plašai apkārtnes ainavai vairāku kilometru attālumā.

Turpmāk apskatīsim pilskalna ainavas telpu, kā cilvēka acīm redzamo telpu skatā no pilskalna virsotnes visapkārt. To raksturo ar telpas izmēriem, iekšējo telpu savstarpējo ritmu un akcentu izvietojumu.

Ainavas vizuālo vērtību raksturo ar telpu savstarpējo saistību, telpu izmēru un akcentu izvietojumu atbilstoši telpas funkcionālajai izmantošanai, reljefa un apauguma raksturam, vietas kopējai kultūrvēsturiskajai nozīmei.

Visi objekti, kas atrodas šajā pārredzamajā telpā, veido pilskalna ainavas telpu, un tie ir gan viensētas, gan koku puduri. Tā, reāli skatoties no pilskalna, mūsdienās cilvēka iztēlē veidojas saikne ar pagātni.

Cita nozīmīga ainavas problēma ir skats uz pilskalnu. Pilskalns jebkurā mūsdienā cilvēkā ir sena cilvēku dzīves vieta, un tā savas kultūrvēsturiskās nozīmības dēļ un lielā teritoriālā mēroga dēļ ir īpaši sarežģīta ainavu telpu grupa. Pilskalnu izskats un to apkārtnes izmantošana daudzajos gadsimtos ir bijusi visai dažāda. Vispirms pilskalns bija kā nocietināta dzīves vieta. Pavisam citāda ainava bija, kad tajā ara un sēja, un pilskalna pakājē uzbūvēja māju zemnieks. 19. un 20. gs. pilskalns kļuva par iemīļotu svētku un saietu vietu plašai apkārtnē. Mūsdienās tas ir valsts aizsardzībā esošs arheoloģijas piemineklis, kas ir ļoti būtisks pilskalna saglabāšanas un ainavas veidošanas nosacījums. Vai cilvēkam pa to vispār vajadzētu staigāt? Cik ilgi un cik daudziem cilvēkiem būtu atļaujams staigāt pa šo pilskalnu? Kādas ir augsnes un tās erozijas apstākļi pilskalnā? Vai skata punktus uz pilskalnu no apkārtnes nevarētu gūt vairāk izzinošā un estētiskā baudījuma nekā uzkāpjot pašā pilskalnā?

1995. gada vasarā kopā ar arheologu Juri Urtānu veikts Sēlijas pilskalnu un to apkārtnes ainavas apsekojums, esošā stāvokļa fiksācija kartēs un skicēs, un dots patreizējā stāvokļa vērtējums un iespējamie ainavas veidošanas priekšlikumi. Apsekojums un vērtējums aptvēra:

- ap pilskalnu atvērtās un slēgtās telpas vizuālās robežas, dominantes un raksturīgo skata punktu izvietojumu un paša telpas attīstību;
- pilskalna patreizējo vizuālo vērtējumu un vizuālās ietekmes gradācijas skatu no pilskalna un to robežām;

- pilskalna ainavas telpas un skatu punktu uz pilskalnu vizuālās ietekmes vērtējumu;
- ainavas novērtējumu un iespējamus priekšlikumus ainavu aizsardzībai, veidošanai un uzturēšanai.

Dienvidsēlijas pilskalnu ainavu tipiskais un vizuālais.

Kāda ir pilskalnu vieta un loma Dienvidsēlijas ainavas telpā. Pilskalni izveidoti reljefa plašā pazeminājumā atrodošos atsevišķi stāvošos pauguros (Kņāvu pilskalns, Stupeļu pilskalns, Margas kalns, Skosu pilskalns) (4.16.A, B, 4.17., 4.18., 4.19.att). Divos gadījumos (Saukas Dievukalns un eventuālais Krīgānu pilskalns) ieplakā atrodas ezeri (Saukas un Krīgānu), un pilskalnam izmantots paugurs pašā ezera krastā (4.20., 4.21.att.). Apkārtnē no visiem pilskalniem bija pārrēdzama maksimāli tālu uz visām pusēm. Arī šodien pilskalnu vieta vēl aizvien Dienvidsēlijas ainavā ir īpaši nozīmīgs skata punkts, tomēr pilskalna un apkārtnes ievērojamais apaugums ar mežu un krūmiem to patreiz mazina, parasti neapaugusi un pārskatāma ir tikai sāna ainavas josla, kura nedaudz lielāka ir ziemas periodā, kad kokiem un krūmiem nav lapu (4.21., 4.22., 4.23., 4.24.att.).

Patreiz visi Dienvidsēlijas pilskalni atrodas nomaļās vietās, attālu no galveniem ceļiem un lielākām apdzīvotām vietām - ciematiem, to tuvumā ir tikai dažas viensētas.

Esošais reljefs pilskalnu apkārtnes ainavas telpas veido ļoti plašas - zaļas un dabiskas, praktiski bez antropogēno elementu klātbūtnes. Piemēram, gan Kņāvu pilskalna, gan Stupeļu pilskalna nosacītās ainavas telpas rādiuss ir 4 km.

Pilskalnus var uztvert kā varenus dabas un cilvēka roku veidojumus. Pilskalni ainavā patreiz redzami kā ar zāli, kokiem, krūmiem apauguši zaļi telpiski objekti, ar terasēm, vaļņiem, grāvjiem, kas reizē ir arī savdabīga laika zīme - tehnisks veidojums.

Lai noskaidrotu, kā attīstījusies Dienvidsēlijas pilskalnu plašā ainavas telpa līdz mūsdienām, nepieciešams īpašs pētījums katram pilskalnam. Savā izveidošanās un pastāvēšanas laikā pilskalni un to aptverošā ainavas shēma visiem bijusi aptuveni vienāda - apbūvēta pilskalna pakājē atradušās dažādas saimniecības un dzīvojamās ēkas (apmetne), tālāk bija lauki un ganības, laivu piestātne ezera krasta vai garām tekošās upītes malā, ceļi un takas uz tuvāku un tālāku apkārtni. Visu šo atklāto telpu noslēdza meža kontūra.

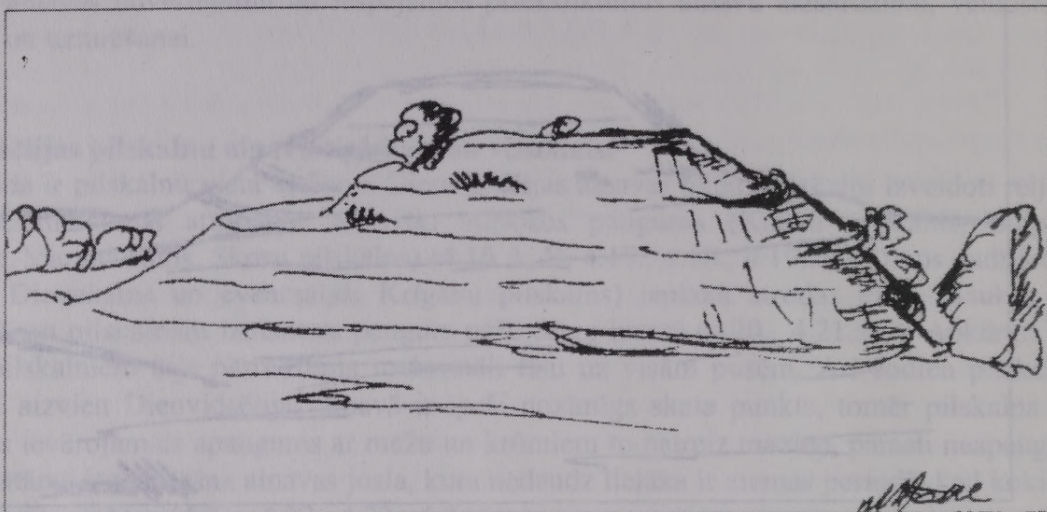
Dienvidsēlijā vairumā ir vietas, kur pilskalni viens no otra atrodas pietiekoši tuvu un varēja būt savstarpēji redzami. Vienā gadījumā Stupeļu pilskalns un Margas kalns veido pāri. Visos citos gadījumos līdzās minētajiem pilskalniem atrodas otrs reljefā norobežots kalns, kurus daži pētnieki uzskatīja par pilskalniem atbilstošiem kulta kalniem. Šī savstarpējā vizuālā saite saglabājusies arī mūsdienās. Tomēr pēdējos 50 gados izveidojušais ievērojamais apaugums ar krūmiem un mežu pilskalnu vizuālajā telpā to vairs nenodrošina, un Saukas Dievukalns patreiz ir pilnīgi ieaudzis mežā, salīdzinot ar 30.-tos gados šeit esošo tikai zāles segumu. Citos gadījumos ap pilskalnu saglabājušās pļavas, bet paši pilskalni tomēr apauguši ar mežu un biezu pamežu nogāzēs, klajš palicis tikai plakuma viducis (Stupeļu pilskalns, Skosu pilskalns). Vienīgi Margas kalna un Kņāvu pilskalna pret dienvidiem orientētās nogāzes un plakumi ir bez krūmu un koku apauguma.

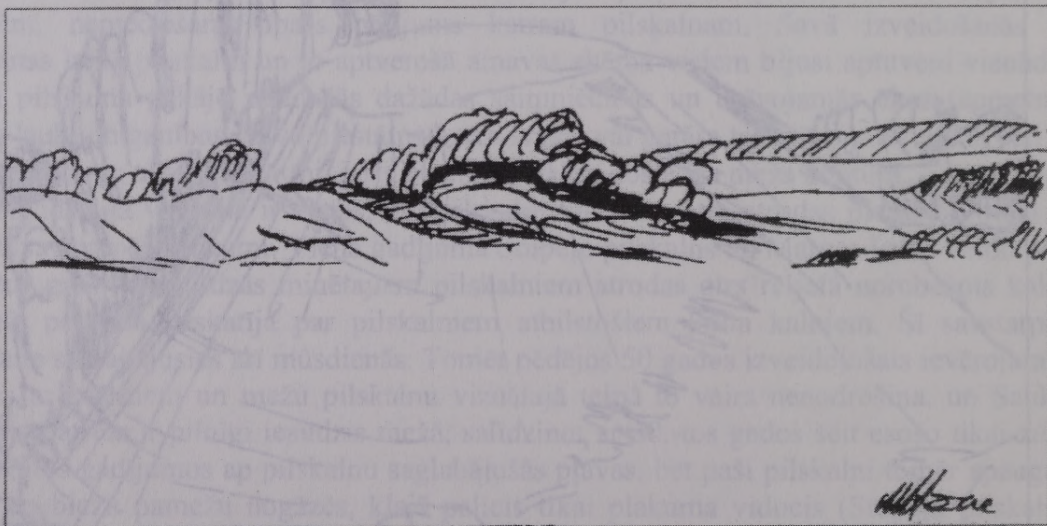
4.16.A att. Kņāvu kalns no rietumiem. Skice pēc 1930.gadu E.Brastiņa fotoattēla.

4.16.B att. Kņāvu kalns no dienvidiem 1995.gadā. Māras Urtānes skice.

4.17.att. Margas kalns no dienvidiem. Skice pēc 1930.gadu E.Brastiņa fotoattēla.

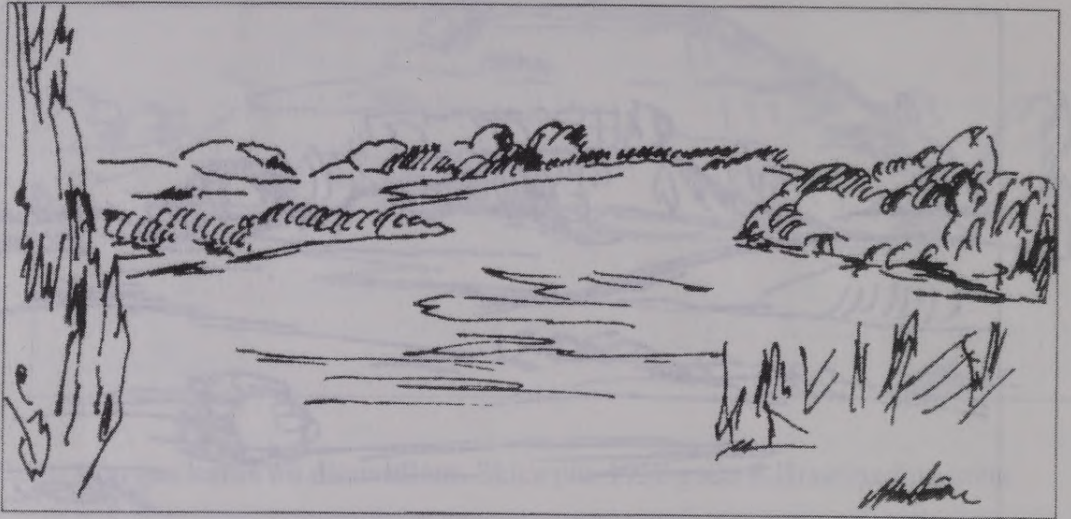
4.18.att. Skosu pilskalns no ziemeļiem. Skice pēc 1930.gadu E.Brastiņa fotoattēla.

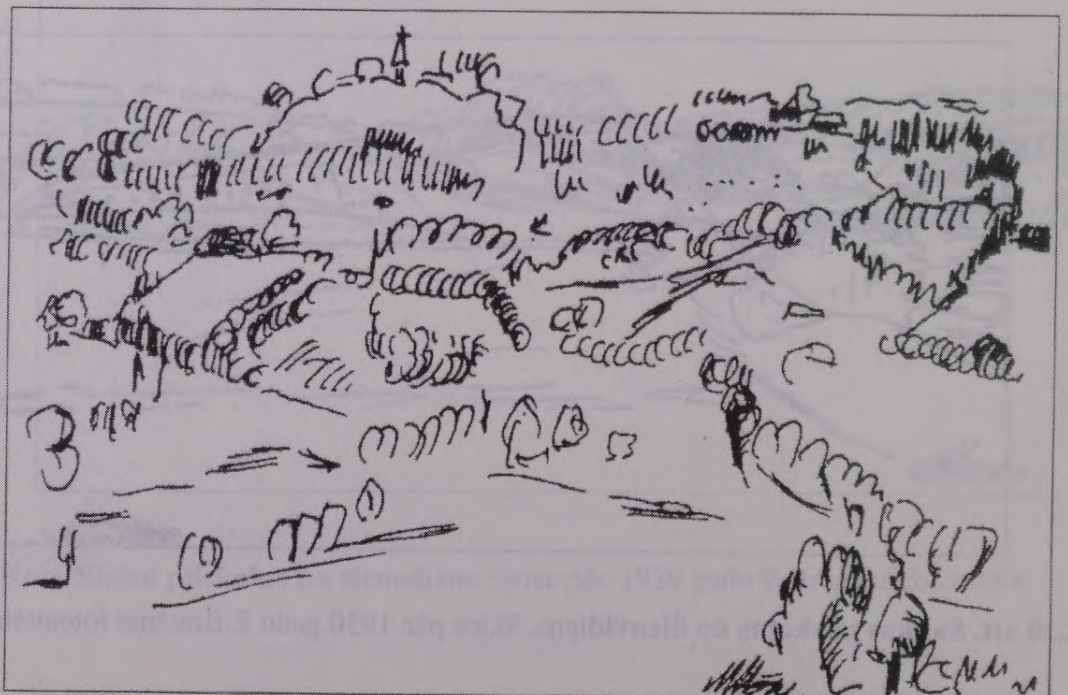
4.19.att. Stupeļu kalns no ziemeļiem. Skice pēc 1930.gadu E.Brastiņa fotoattēla.

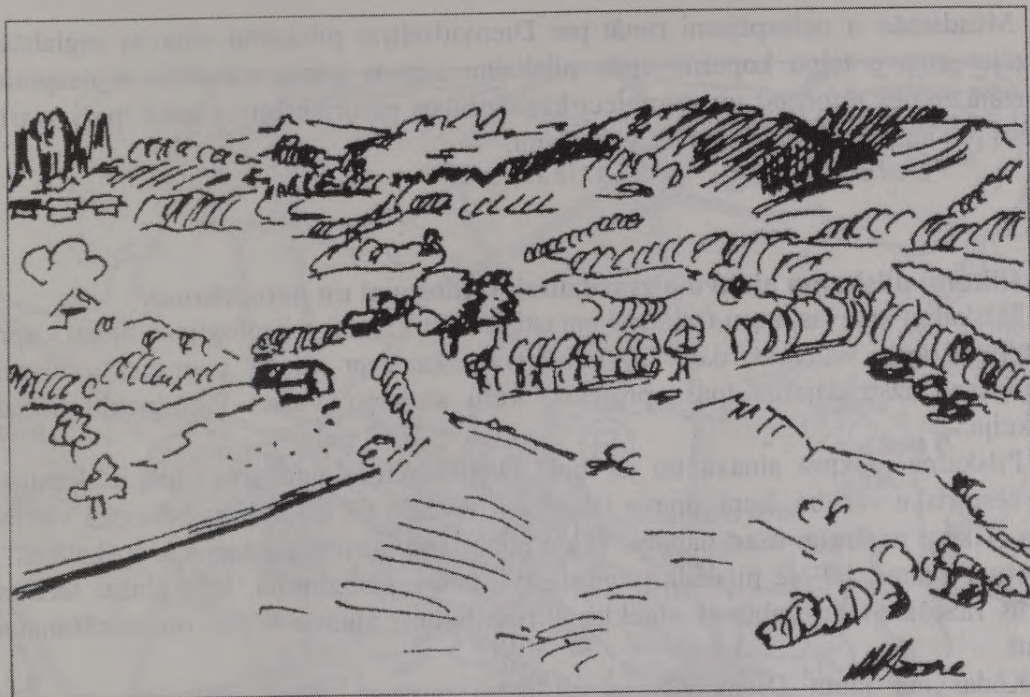
4.20.att. Saukas pilskalns no dienvidiem. Skice pēc 1930.gadu E.Brastiņa fotoattēla.

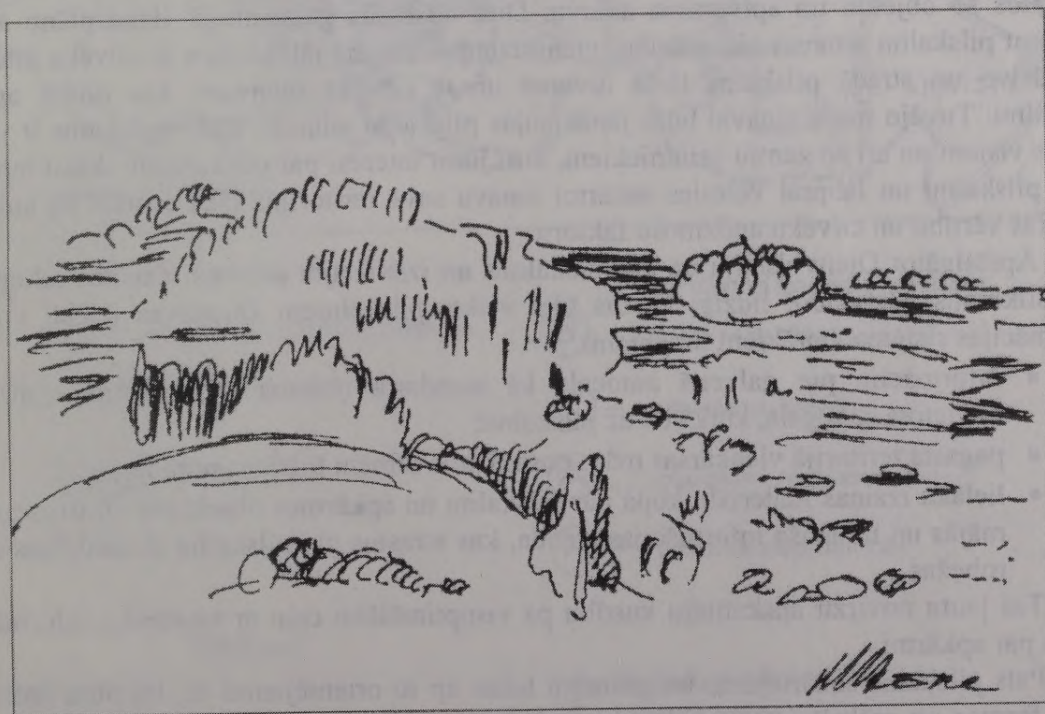
4.21.att. Skats no Saukas pilskalna uz ziemeļiem 1995.gadā. Māras Urtānes skice.

4.22.att. Skats no Kņāvu kalna uz ziemeļiem 1995.gadā. Māras Urtānes skice.

4.23.att. Skats no Kņāvu kalna uz dienvidiem 1995.gadā. Māras Urtānes skice.

4.24.att. Skats no Stupeļu pilskalna uz dienvidiem 1995.gadā. Māras Urtānes skice.

Mūsdienās ir neiespējami runāt par Dienvidsēlijas pilskalnu ainavas saglabāšanu, jo analizējot ainavu telpu kopumā visās pilskalnu ainavu telpās stāvoklis ir neapmierinošs. Patreizējā zemes reformas un saimnieciskās darbības pārorientācijas laikā īpaši svarīgi būtu rūpēties par katra pilskalna ainavas veidošanu.

Priekšlikumi pilskalnu ainavu aizsardzībai, veidošanai un uzturēšanai.

Pilskalnu ainavas, kuru teritorijā parasti ietilpst vēl citi arheoloģijas objekti - apmetnes, senkapi, agrārās sistēmas u.c., aizsardzībai saskaņā ar esošo pieminekļu aizsardzības likumdošanu izstrādājams īpašs projekts, kuru saskaņo Valsts Pieminekļu aizsardzības inspekcija.

Pilskalns jebkurā ainavā un jo īpaši Dienvidsēlijas pauguru telpā ir dominante un kultūrvēsturiska vērtība, kura ainava jākopj un jāveido tā, lai kultūrvēsturiskā vērtība tiktu izcelta. Tikpat nozīmīgi ir arī daudzie skatu punkti, no kuriem pilskalns ir apskatāms. Darbs, kas būtu veicams, lai šie pilskalni atgūtu savu ainavas nozīmību, skar plašas teritorijas un daudzus ražošanas un apbūves objektus. Priekšlikumi ainavu telpas optimizēšanai izteikti 4.25.att.

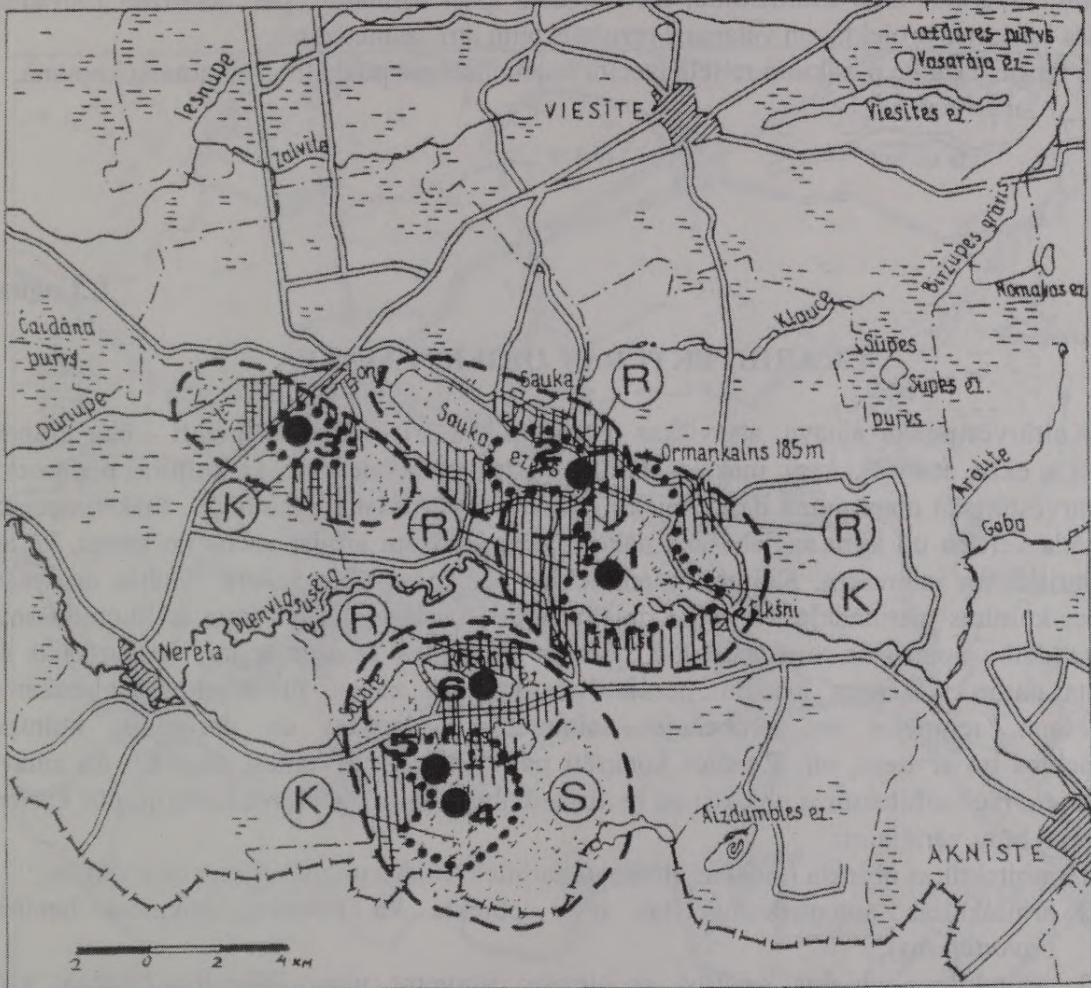
Kādai tad jābūt Dienvidsēlijas pilskalnu ainavas telpai un ceļam uz pilskalnu? Mūsdienās to nosaka vairāki faktori, kas saistīti ar dzīvi pilskalnā un ap to dažādos vēstures periodos. Galvenais nosacījums ir vēsturiskās ainavas saglabāšana. Ainava var tikt veidota ne tikai kādam noteiktam objektam - šinī gadījumā pilskalnam, bet arī izvērtējot to, kā cilvēks izmantos šo objektu un aptveramo ainavu. Dienvidsēlijas gleznainajā, daudzplānu ainavā, veidojot pilskalnu ainavas aizsardzību, vienlīdzīgā nozīmībā jālīdzsvaro tā cilvēka intereses, kas dzīvo un strādā pilskalna tiešā tuvumā un tā cilvēka intereses, kas dodas apskatīt pilskalnu. Tuvējo māju ainavai būtu jāpakļaujas pilskalna ainavai. Katrs pilskalns ir vērtība mums visiem un arī šo zemju saimniekiem, kuri jūtot interesi par pilskalniem, kļūst lepni par savu pilskalnu un labprāt vēlēšies sakārtot ainavu savā teritorijā, sāks saprast šo kalnu kā kultūras vērtību un cilvēku audzinošu faktoru.

Apstaigājot Dienvidsēliju un tās pilskalnus un izstrādājot ainavas vizuālās sakopšanas priekšlikumus, jāizveido, līdzīgi kā tas tika veikts pilskalniem Daugavas ielejā, vizuālās informācijas sistēma vairākiem līmeņiem:

- informācija pie galvenā autoceļa kā standarta tūrisma informācijas zīme, kas novietota ceļa galā, kurš ved uz pilskalnu;
- pagasta teritorijā vienkāršas māju nosaukumu zīmēm līdzīgas norādes;
- lielāka izziņas materiālu kopa par pilskalnu un apkārtnes objektiem atrastos tuvējās mājās un uz īpaša informācijas stenda, kas atrastos pie pilskalna aizsardzības zonas robežas.

Tas ļautu novirzīt apskatītāju kustību pa visoptimālāko ceļu ar vislabāko informācijas ieguvu par apkārtni.

Pats pilskalns sakārtojams un pastaigu takas ap to orientējamās tā, lai būtu redzamas kalna formas un mākslīgie pārveidojumi, neizdarot nekādus zemesdarbus kultūras slānī un nepieļaujot augsnes erozijas iespēju. Koki un krūmu grupas pastiprinātu iespaidu par reljefa formām, tanī pat laikā novēršot arī augsnes eroziju. Pilskalna reljefa sakārtošana, kas notiek pēc arheoloģiskajiem izrakumiem, būtu jāveic ņemot vērā tos rezultātus, kādus devuši pētījumi.

A P Z Ī M Ē J U M I

Skatu punktu un telpu vizuālais vērtējums:

 optimāls

 zems

Priekšlikumi ainavas aizsardzībai:

 - ainava saglabājama

 - uzlabojama, kopjot

 - uzlabojama, rekonstruējot

 - detalizēta rekonstrukcija

Pilskalni:

1 - Kņāvu kalns

2 - Saukas pilskalns

3 - Skosu pilskalns

4 - Stupeļu pilskalns

5 - Margas kalns

4.25.att. Pilskalnu ainavu telpas ar skatu punktiem, telpas attīstība un vizuālās ietekmes vērtējums un priekšlikumi ainavas aizsardzībai.

Tā kā pilskalna ainavas telpa sastāv galvenokārt no dabas elementiem, tad arī ceļam uz pilskalnu jāveidojas pakāpeniski un jāizslēdz no apmeklētāju redzesloka antropogēnie elementi. Ievērojot lielo krūmainību, tas ir jādara īpaši uzmanīgi, pēc detalizēti izstrādāta vizuālās ietekmes projekta, un vēlamais rezultāts būtu ātri sasniedzams.

Visi šie dažādie pasākumi reljefā izceltu Dienvidsēlijas pilskalnus un ainavu kopumā.

L.Luguze

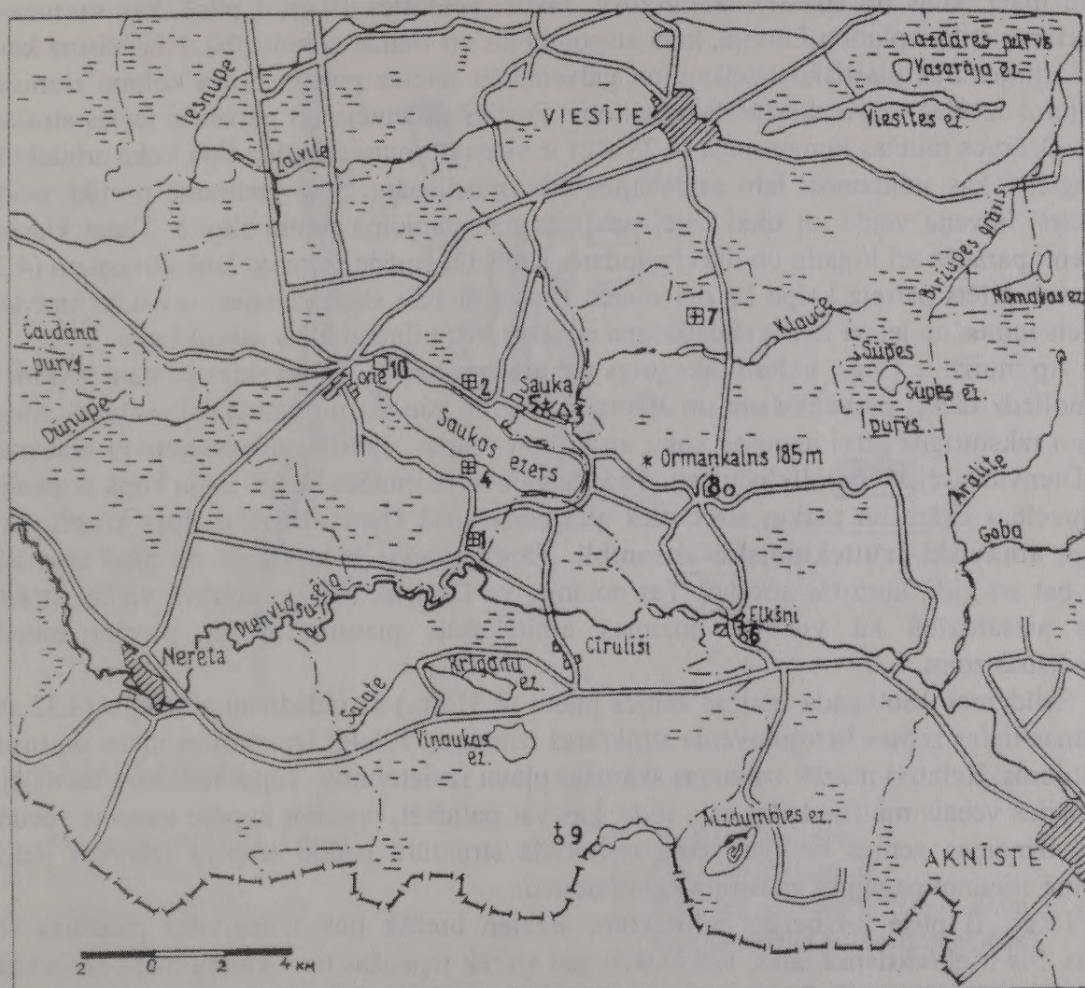
4.3. ARHITEKTŪRAS OBJEKTI AINAVĀ

Kultūrvēsturiskā ainava, atsevišķas teritorijas, kā arī ainavas elementi - ēku grupas, atsevišķas ēkas, atsevišķi kapi, mākslas darbi, iekārtas, priekšmeti u.c. kā kultūras pieminekļi ir kultūrvēsturiskā mantojuma daļa; objekti, kuriem ir vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda vērtība un kuru saglabāšana nākošajām paaudzēm atbilst valsts un tautas, kā arī starptautiskajām interesēm. Kultūras pieminekļus pēc to vērtības iedala vietējās un valsts nozīmes kultūras pieminekļos. Visi šie objekti atrodas valsts pārziņā, kura ar likumdošanas aktu palīdzību nodrošina to aizsardzību, nosakot to izpēti, konservācijas, restaurācijas un remonta darbu veikšanas kārtību, nosakot aizsardzības zonas, pieminekļu saglabāšanas finansēšanu, regulējot un ierobežojot saimniecisko darbību un darījumus kultūras pieminekļos un ar tiem, utt. Runājot konkrēti par kultūrvēsturiskajām ainavām un ainavu elementiem (šeit arhitektūras objekti) un to aizsardzību, jāmin 3 galvenie kritēriji, pēc kuriem šie objekti būtu vērtējami:

1. arhitektūras objekta (ainavas elementa) arhitektoniskā un mākslinieciskā vērtība;
2. arhitektūras autentiskums (tas ir - objekta kā noteikta laikmeta liecības novērtējums);
3. arhitektūras objekta saistība ar ainavu; uzsverot nepieciešamību aizsargāt **vidi kopumā**, jo arhitektūras objekti, arī citi ainavu elementi nepastāv atsevišķi kā tādi; tie pastāv tikai kontekstā ar vidi, kurā eksistē.

Lai varētu veikt kultūrvēsturiskā mantojuma izvērtēšanu - klasifikāciju, salīdzināšanu, sevišķi vērtīgu objektu izcelšanu - un tālāk veikt pasākumus to saglabāšanai, sākumā nepieciešama šī mantojuma apzināšana un inventarizācija. Šādā veidā analizēti konkrētie objekti Jēkabpils rajona Saukas, Rītes un Elkšņu pagastos (4.26.att.). Tā ir tipiska lauku ainava: "Latvijas lauki mūsu iztēlē saistās ar gadsimtu gaitā izkoptu kultūrainavu, ar Latvijas tautas dvēseles šūpuli viensētām, ar lielceļiem, kuri vijas garām snaudā iegrīmušiem dievnamiem, ceļmalas krogiem, dzirnavām. Latvijas lauki nav iedomājami arī bez bijušo muižu apbūves ansambļiem, kuri līdz mūsu dienām nav zaudējuši savu saimniecisko un kultūrvēsturisko nozīmi. 18.-20.gs. plaši izvērsās muižu celtniecība, parādījās jauni ansambļi un atsevišķas ēkas, ierīkoti parki, izkopta ainava. Šis laika posms attiecīgi saistās ar baroka, klasicisma, eklektisma un jūgendstila evolūciju Latvijā".** 17.gs. II pusē Latvijas arhitektūrā nostiprinājās **baroka** stils, briedumu sasniedzot 18.gs. Šī laikmeta liecības Jēkabpils rajona apskatāmajā reģionā nav saglabājušās.

** Jānis Zilgalvis. Daugavas muižas 18.gs. - 20.gs. sākums. Manuskripts apgādā "Izglītība" 1996.g. Rīga.

† baznīca □ muiža □ pumuiža △ mācītājmuiža ⊕ kapi ○ krogs

1 Dzērves muiža	6 Elkšņu luterāņu baznīca
2 Vecsaucā muiža	7 Klauces kapi
3 Saucā mācītājmuiža	8 Silakrogs
4 Jaunsaucā muiža	9 Kacišu-Rītes-Ilzes luterāņu baznīca
5 Saucā luterāņu baznīca	10 Lones muiža

4.26.att. Arhitektūras objekti ainavā Saucā, Elkšņu un Rītes pagastos.

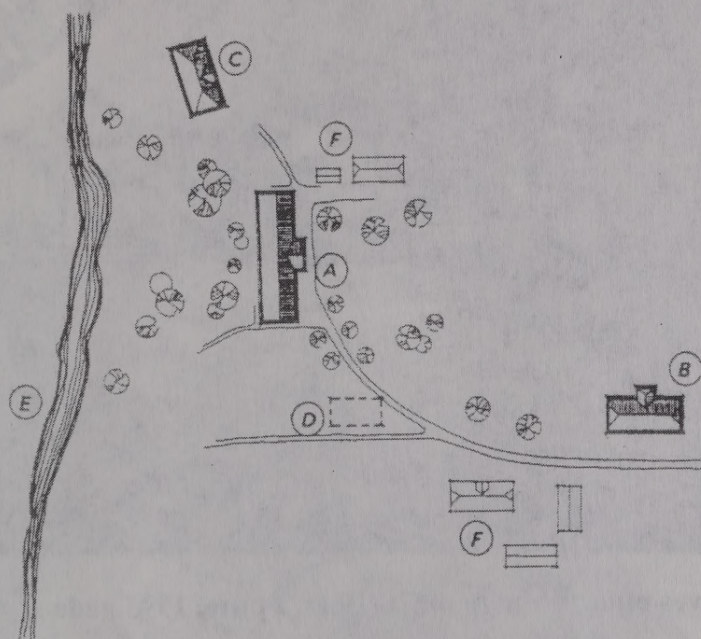
No esošajām - Vecsaukas, Dzēves un Rites muižām - sevišķi vērtīgs objekts ir **Dzēves muiža**. Lai gan muižas ēkas nav labā stāvoklī, pilnībā ir saglabājusies nolasāma apbūves konfigurācija, kas veido vienotu ansambli (4.27.att.). Muižas apbūve (saglabājušās kungu māja, klēts un smēde), acīmredzot, sākusi veidoties 19.gs, I pusē, kas sasaucas ar **klasicisma** stila izplatību Latvijā, kurš atspoguļojas arī muižu celtniecībā. Klasicisma kungu māju arhitektūras plastisko izteiksmību galvenokārt izteica portiks, kura kolonu ritmiskais kārtojums izcēlās uz vienkāršās fasādes fona. Portiks akcentēja arī galvenās ieejas atrašanās vietu. Dzēves muižas kungu māja (4.28.att.) ir viens no retajiem šāda tipa koka arhitektūras paraugiem, kas salīdzinoši labi saglabājies līdz mūsdienām. Šajā gadījumā portiks veidots vienkārši lieveņa veidā un tikai daļēji ievirzās pamatapjoma jumta slīpnē. Tāpat klasiskie elementi parādās arī logailu un durvju apdarē. Klēts un smēde celta no laukakmeņiem (4.29., 4.30.att.). Klēts patreiz kalpo kā dzīvojamā ēka un ir labi saglabājusies, savukārt smēdei ir iebrucis jumts, un jauna jumta neuzlikšana novedīs līdz pilnīgai klēts sabrukšanai.

Ap muižu ir 19.gs. vidum raksturīgs t.s. **ainavu parks**. Tā izveides pamatā ir principi, kuri noliedz dabas pārveidošanu un aicina atgriezties pie tās pirmatnējā skaistuma. Ainau parkam raksturīgas brīvi augošas koku un krūmu grupas, dabisku ūdenskrātuvju krastmalas (šeit Dienvidsusējas upe), likloču ceļi. Tādējādi Dzēves muižas kungu māja kopā ar pārējām saimniecības ēkām un parku, atrodies gleznainā vietā Dienvidsusējas upes krastā, veido vērtīgu **ainaviski-arhitektonisku ansambli**. Tāpēc svarīgi ir aizsargāt ne tikai atsevišķas ēkas, bet arī vidi, kurā tās atrodas. Tas nozīmē, ka Dzēves muižas apbūve varētu atrasties valsts aizsardzībā kā vietējās nozīmes arhitektūras piemineklis ar precīzi noteiktu aizsardzības zonu.

Salīdzinot 1860.gada muižas zemes plānu (4.31.att.) ar mūsdienu situāciju (4.32.att.), redzamas lielas zemes lietojumveida struktūras izmaiņas. Pilnīgi iznainījies mežu un tīrumu izvietojums. Relatīvi mazāk izmaiņas skārušas pļavu izvietojumu. Tāpat redzams, ka daļēji ir saglabājies vecais muižas lauku ceļu tīkls, kas var palīdzēt, nosakot kopējo ainavas vecumu. Lielās izmaiņas zemes lietojumveida teritoriālā struktūrā nedod iespēju Dzēves muižas apkārtnē atjaunot pagājušā gadsimta kultūrainavu.

19.gs. II pusē un beigās arhitektūrā aizvien biežāk tiek izmantotas pagātnes stilu formas. Šis ir **eklektisma** laiks, kas laukos gan vairāk izpaužas tieši kungu māju arhitektūrā. Šajā laika posmā un arī 20.gs. sākumā aktivizējās celtniecība muižās. Tika celtas jaunas kungu mājas, bet galvenokārt jaunas **saimniecības ēkas**. Ne **Rites muižā** (19.gs.v.), ne **Vecsaukas muižā** (19.gs.b.) vairs nav saglabājušās kungu mājas, un arī muižu plānojuma struktūra nav precīzi konstatējama; tomēr tās joprojām vērtīgas ar savām iespaidīgajām plēstu laukakmeņu mūra saimniecības ēkām ar sarkanā ķieģeļa apdari, kas ir neatņemama lauku kultūrainavas sastāvdaļa. Tādēļ būtu nepieciešams tās saglabāt vismaz esošajā vizuālajā un tehniskajā kvalitātē, ēku apsaimniekošanā ņemot vērā to sākotnējo funkciju. Piemēram, 1909.gadā celtā Vecsaukas muižas kūts (celšanas gads un īpašnieka vārds iekalts sienas akmenī) - tā ir pilnībā saglabājusies plēstu laukakmeņu ēka (gan vienīgā, kas saglabājusies no, domājams, lielās muižas ēkām) ar dekoratīvu logailu apdari un akmens uzbrauktuvi ar arkām (4.33., 4.34.att.). Ēka atrodas uzkalnā un lieliski redzama no netālu esošā Saukas ceļa.

Zemes lietojumveida struktūra Vecsaukas muižā (4.35., 4.36.att.) laika gaitā ir relatīvi mazāk pārveidota nekā Dzēves muižā. Arī mūsdienās Vecsaukas muižas apkārtnē dominē tīrumi un pļavas. Palielinājusies augļu dārzu aizņemtā platība. Tāpat kā Dzēves muižā, labi saglabājusies veco muižas ceļu konfigurācija.

APZĪMĒJUMI:

A - kungu māja (19.gs. I puse)

B - klēts (1879.g.)

C - smēde (19.gs. II puse)

D - kalpu mājas vieta

E - Dienvidsusējas upe

F - ēkas, kas uzbūvētas 20.gs. 20.un 30.g.,
muižu sadalot jaunsaimniecībās

4.27.att. Dzērves muiža (19.gs. I puse). Situācijas shēma 1995.gadā.

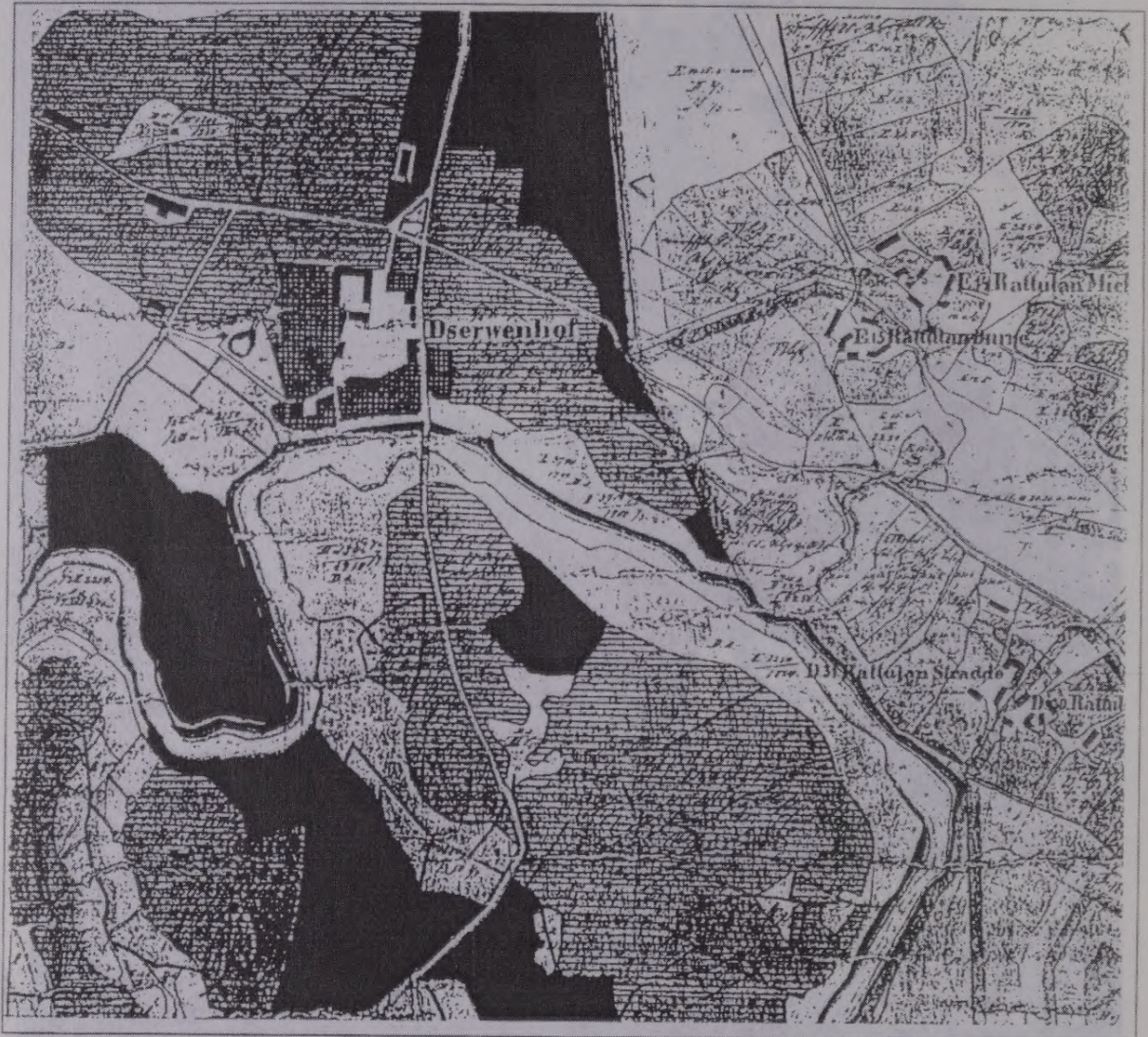
4.28.att. Dzērves muižas kungu māja (19.gs. I puse) 1995.gada septembrī.

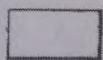
4.29.att. Dzērves muižas klēts (1879.g.) 1995.gada septembrī.

4.30.att. Dzērves muižas smēde (19.gs. II puse) 1995.gada septembrī.

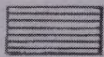
A P Z Ī M Ē J U M I

pļavas

muižu centri, zemnieku sētas,
dārzi

aranzeme

ēkas

meži

4.31.att. Dzerves muižas zemes plāns 1860.gadā.

A P Z Ī M Ē J U M I

	pļavas, ganības		krūmi
	aramzeme		ēkas, pagalmi
	meži		

4.32.att. Dzērvē muižas zemes plāns 1980-tajos gados.

4.33.att. Vecsaukas muižas kūts (1909.g.) 1995.gada septembrī.

4.34.att. Uzbrauktuve Vecsaukas muižas kūti 1995.gada septembrī.

A P Z Ī M Ē J U M I

pļavas

muižu centri, zemnieku sētas,
dārzi

arāmzeme

ēkas

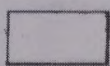

meži

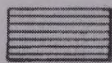
4.35.att. Vecsaukas muižas zemes plāns 1860.gadā.

A P Z Ī M Ē J U M I

pļavas, ganības

arazeme

meži

krūmi

augļu dārzi

4.36.att. Vecsaukas muižas zemes plāns 1980-tajos gados.

Interesants piemērs ir **Lones pusmuiža** (19.gs. II p.). Saglabājusies gan tikai muižas dzīvojamā ēka (4.37.att.); tā pieder muižu eklektisma arhitektūrā plaši pārstāvētajam t.s. "**ķieģeļu stilam**". Pirmo reizi pēc viduslaiku celtniecības materiāls ķieģelis tika izmantots ne tikai praktiskiem, bet arī **estētiskiem mērķiem**. Patreiz Lones pusmuižā atrodas dzīvokļi. Saimniecības ēkas nav saglabājušās.

Stipri izmainījusies Lones pusmuižas kultūrainava. 1860.gadā muižas apkārtnē dominēja tīrumi un pļavas (4.38.att.). Mūsdienās pusmuižas iekopto tīrumu dažas teritorijas ir apbūvētas. Mainījusies zemes lietojumveida struktūra. Aramzemes vietā meži un otrādi. Saglabājies vienīgi neliels ceļu posms Lones kroga virzienā (4.39.att.).

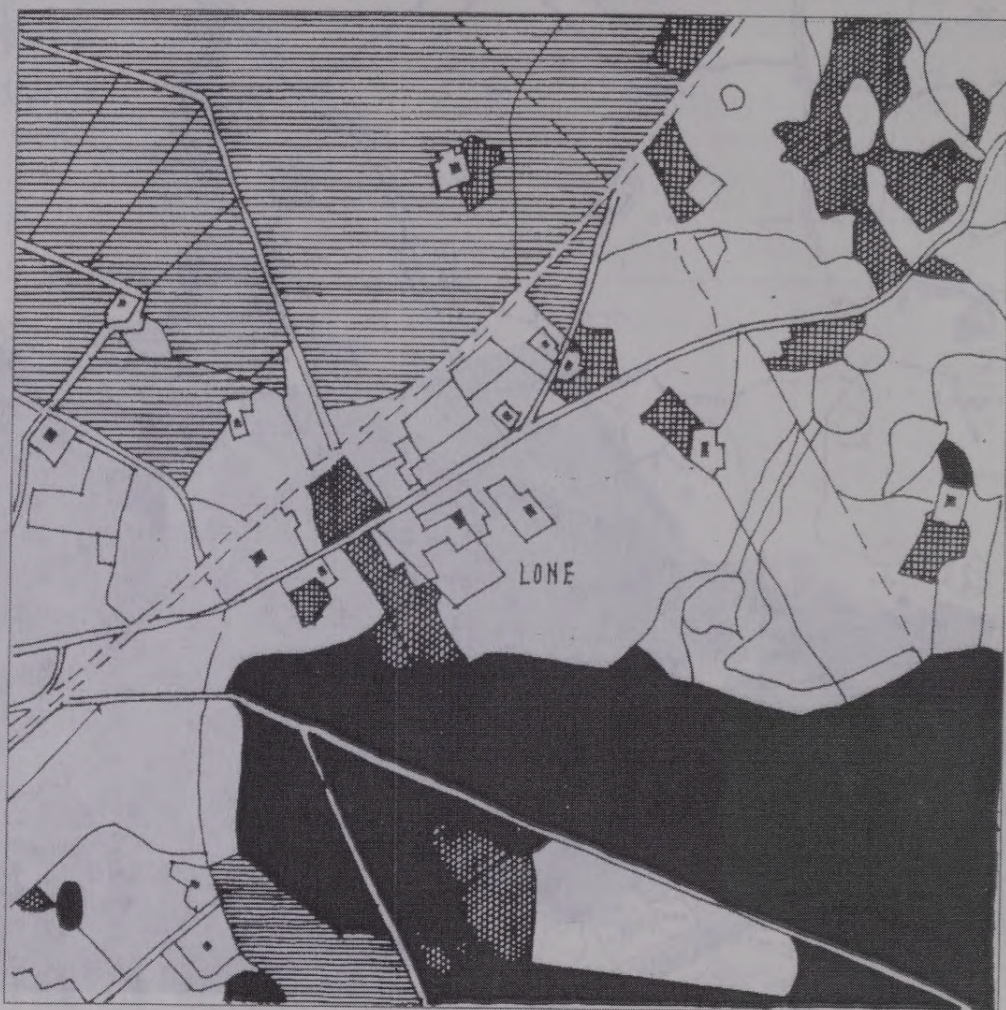
Vēsturiskos materiālos pētāmajā apvidū minētas vēl Elkšņu un Ilzes muižas. Elkšņu muižas apbūve praktiski ir gājusi bojā. Par Ilzes muižu nav precīzu ziņu. Tā it kā atrodas tagadējā Lietuvas teritorijā; daļa saimniecības ēku atrodas pie Ilzes luterāņu baznīcas, kaut gan vairāk ticams, ka tās piederējušas Ilzes mācītājmuižai. Ļoti vērtīgas gan arhitektoniski, gan kultūrvēsturiski, gan ainaviski ir 19.gs. I pusē celtās **Elkšņu, Saukas un Ilzes** (vēsturiskais nosaukums Kacišu-Rites-Ilzes baznīca) **luterāņu baznīcas**. 1840.-1844.g. celtā Ilzes luterāņu baznīca ir analoga 1825.gadā celtajai Saukas luterāņu baznīcai (4.40.att.). Ilzes baznīcu cēlušī vācu meistari pēc vietējo muižnieku Rutenbergu pasūtījuma. Pie baznīcas atrodas Rutenbergu kapliča (4.41.att.), tajā apglabāts barons Rutenbergs ar sievu. Kapliča bijusi 6-stūrveida ķieģeļu mūra ēka ar kārniņu jumtu, pašlaik tā ir izlaupīta, atlikušas tikai drupas (4.41.att.). Šī kapliča ir vienīgais šāda veida arhitektūras piemineklis apskatāmajos pagastos, tāpēc būtu svarīgi to saglabāt vienotā ansamblī kopā ar pašu baznīcu un blakus esošajām mācītājmuižas (?) ēkām. Ņemot vērā esošo vēsturisko materiālu, kapliču iespējams atjaunot sākotnējā izskatā. Arī arhitektūras piemineklis - Ilzes baznīca - ir tehniski sliktā stāvoklī, ieaugusi kokos, kas gan bojā tās konstrukcijas, gan neļauj pienācīgi eksponēt tās māksliniecisko vērtību (pēdējais attiecas arī uz abām pārējām baznīcām). Kā redzams no 1949.gada Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas materiāliem (4.40.att.), koki ap baznīcu bijuši jau tad. Tie iespējams ir stādīti, taču mūsdienās koki traucē uztvert baznīcu kā arhitektūras objektu un ainavas elementu.

Pie Ilzes baznīcas esošās ēkas, domājams, piederējušas **Ilzes mācītājmuižai** (4.42.att.). Mācītājmāja gan stipri pārbūvēta, taču saglabājusies pilnīgi autentiska klēts magazīna (4.43.att.).

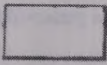

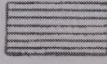
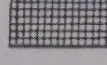
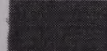
Ilzes baznīcai, atšķirībā no Elkšņu un Saukas baznīcām, pašlaik nav draudzes, tā netiek izmantota. Tā kā baznīcai ir gandrīz neiespējami piemērot citu funkciju, vienīgā iespēja to saglabāt ir pasargāt no izdemolēšanas un iekonservēt, neļaujot tās konstrukcijām bojāties tālāk. Ilzes un Saukas baznīcas ir tipiskas luterāņu vienjoma halles tipa baznīcas ar četrstūrīgiem torņiem. Tām ir **ampīra** (vēlais klasicisms) fasādes un būvapjomi (4.44.att.). Patreiz Saukas baznīca pilnīgi ieaugusi kokos un no attāluma ainavā izdalās kā koku pudurs. Lai izceltu baznīcu, nepieciešams izstrādāt ainavu kopšanas plānu un veikt koku retināšanu un apzāģēšanu. Vēsturiski zemes lietojumveida struktūra Saukas baznīcas apkārtnē ir stipri mainījusies. 19.gs. sākumā baznīcas tuvumā atradies liels meža masīvs (4.45.att.), 19.gs. vidū baznīcas apkārtnē dominēja tīrumi (4.46.att.). Līdzīgi tas ir arī mūsu gadsimtā (4.47.att.). Saukas baznīca atrodas paugura virsotnē un veido ainavas telpas mezglu punktu.

4.37.att. Lones pumuiža 1995.gada septembrī.

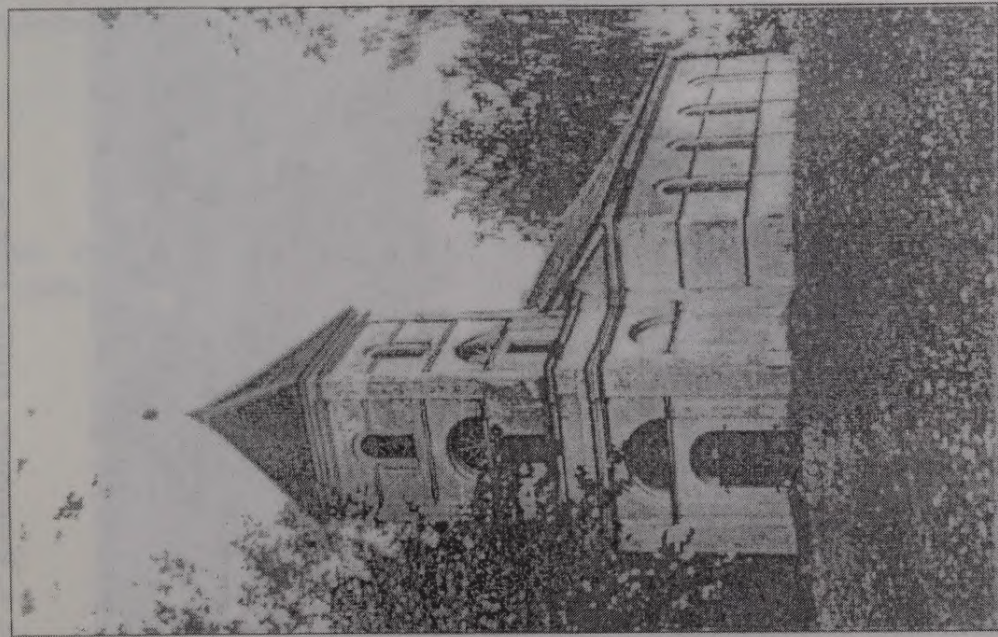

A P Z Ī M Ē J U M I

	pļavas, ganības		krūmi
	arāmzeme		augļu dārzi
	meži		

4.39.att. Lones pusmuižas zemes plāns 1980-tajos gados.

A

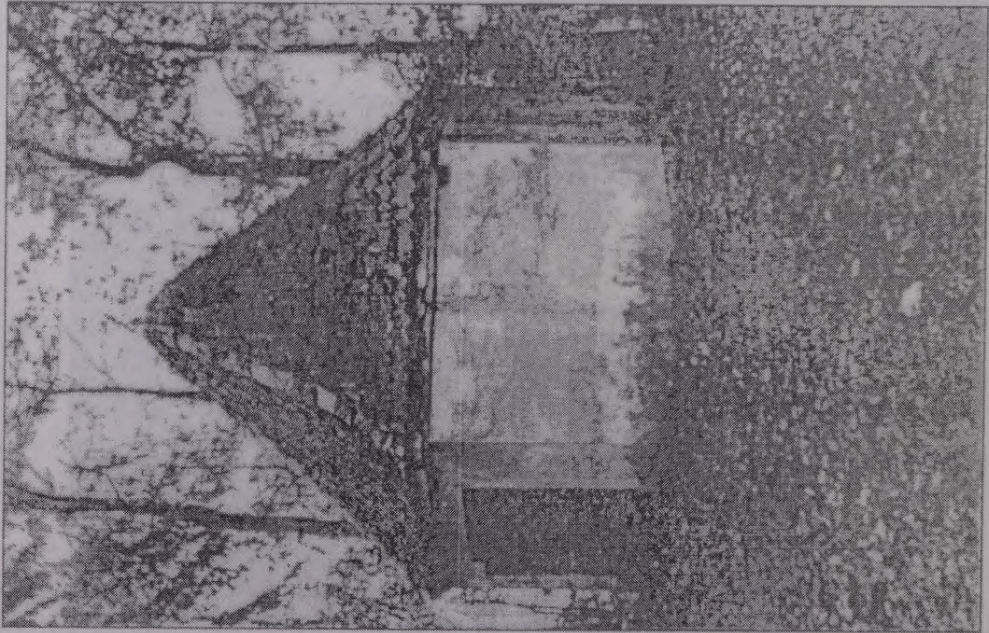
B

4.40.att. A. Ilzes luterāņu baznīcas kopskats (1949.gads).

B. Ilzes luterāņu baznīcas kopskats (1995.gads).

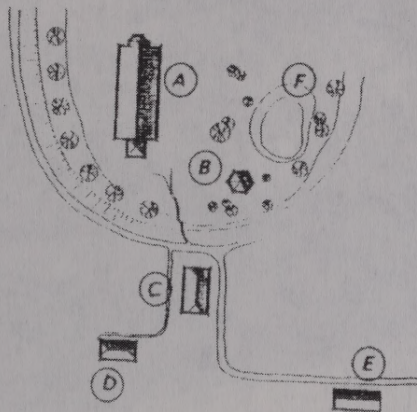
A

B

4.41.att. A. Rutenberga kapliča 1949. gada.
B. Rutenberga kapliča 1995. gada.

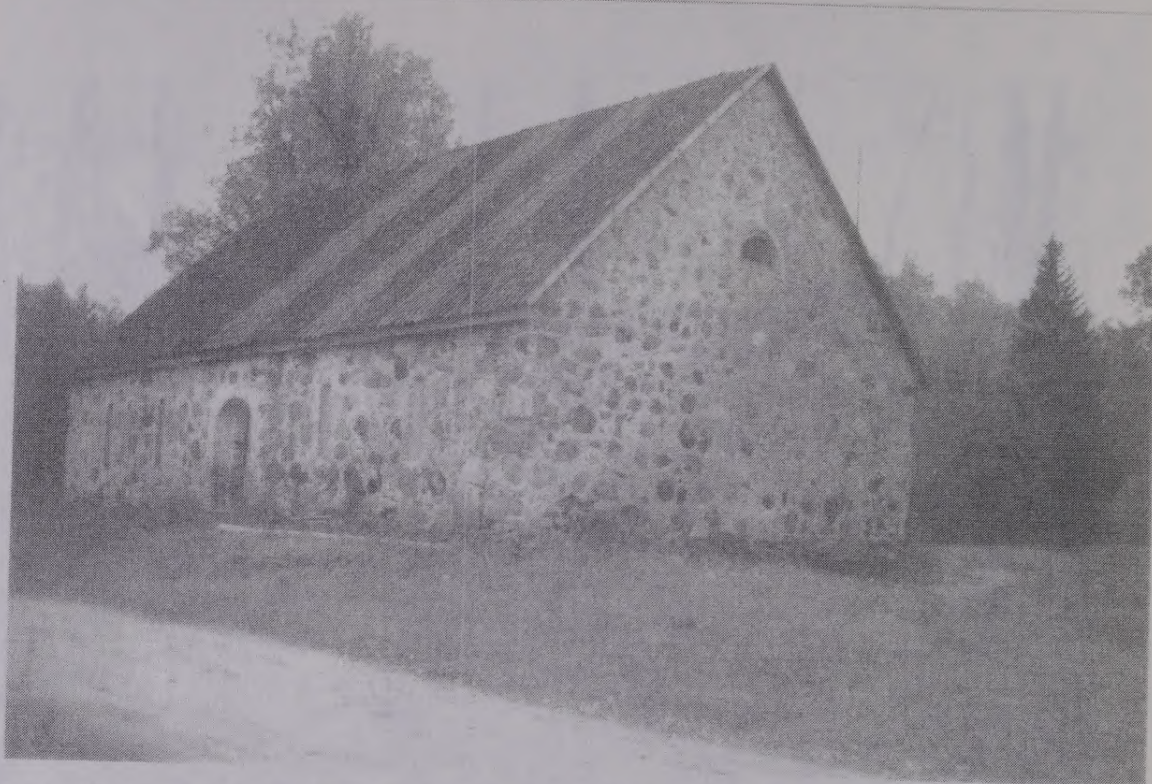

APZĪMĒJUMI:

A - Ilzes luterāņu baznīca
B - Rutenbergu kapliča

C - dzīvojamā ēka
D - kūtiņa
E - klēts magazīna (1981.g.)

4.42.att. Ilzes luterāņu baznīcas (1880.-1884.g.) un mācītajmuižas situācijas shēma 1995.gadā.

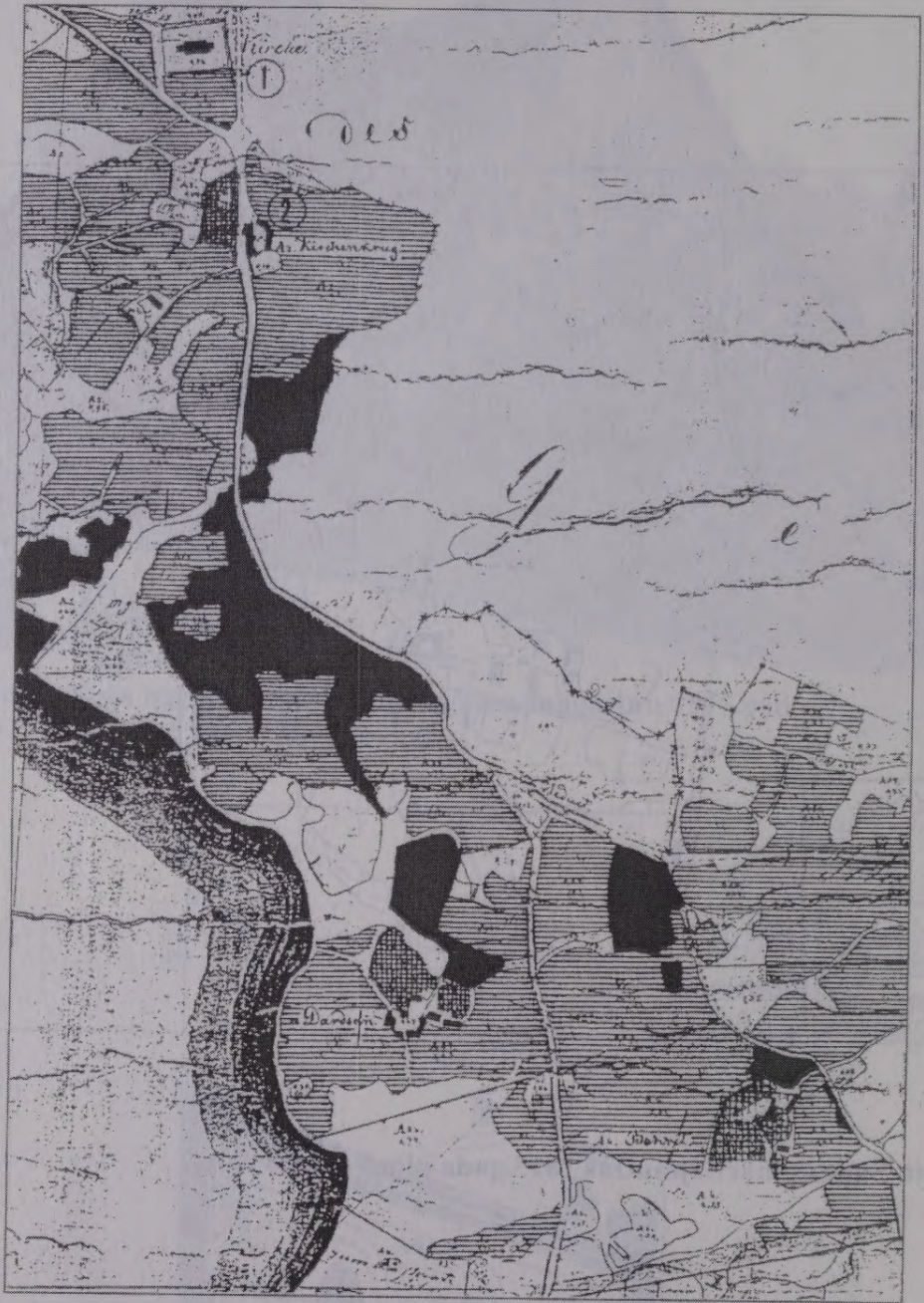
4.43.att. Skats uz Ilzes baznīcas mācītājmājas klēts magazīnu 1995.gadā.

4.44.att. Saukas luterāņu baznīca (arh. Reinfelds - 1949.g.).

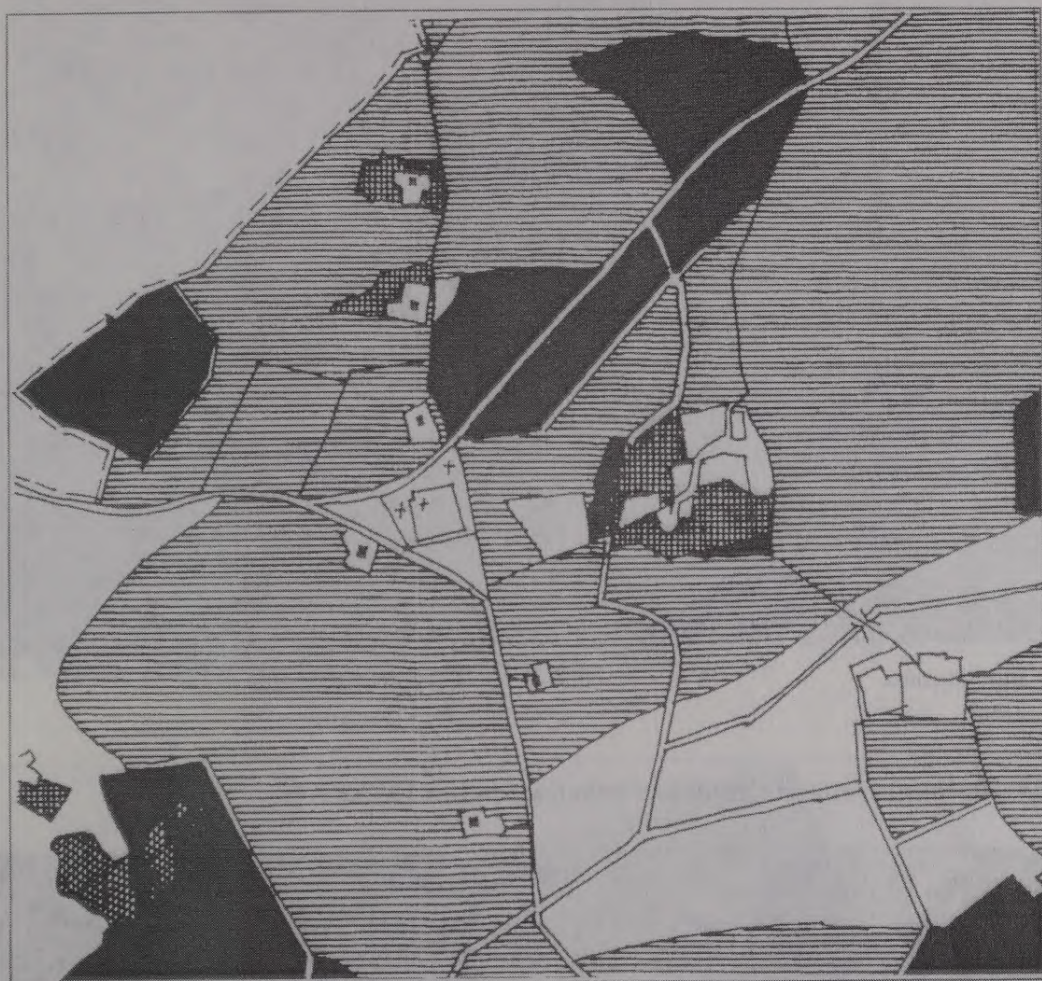
4.45.att. Saucak mācītājmuižas 1815.gada plāns (M 1:5000).

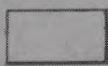

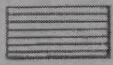
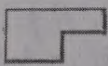

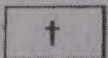
A P Z Ī M Ē J U M I

	pļavas, ganības		muižu centri,
zemnieku sētas, dārzi	①	Saukas baznīca
	arāmzeme		ēkas	②	Baznīcas krogs
	meži				

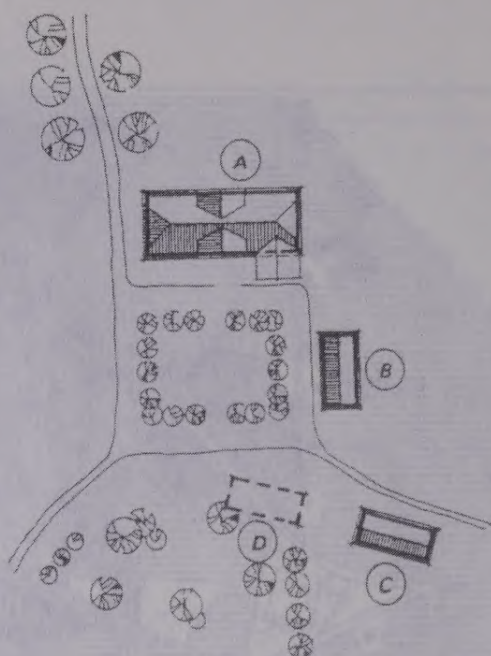
4.46.att. Vecsaukas muižas zemes 1860.gada plāns.

A P Z Ī M Ē J U M I

	plavas, ganības		krūmi
	aramzeme		ēkas, pagalmi
	meži		baznīca

4.47.att. Sauckas baznīcas apkārtnes plāns 1980-tajos gados.

APZĪMĒJUMI:

A - mācītājmāja
B - klēts

C - dzīvojamā ēka
D - kūts drupas

4.48.att. Saukas mācītājmuižas situācijas shēma 1995.gadā.

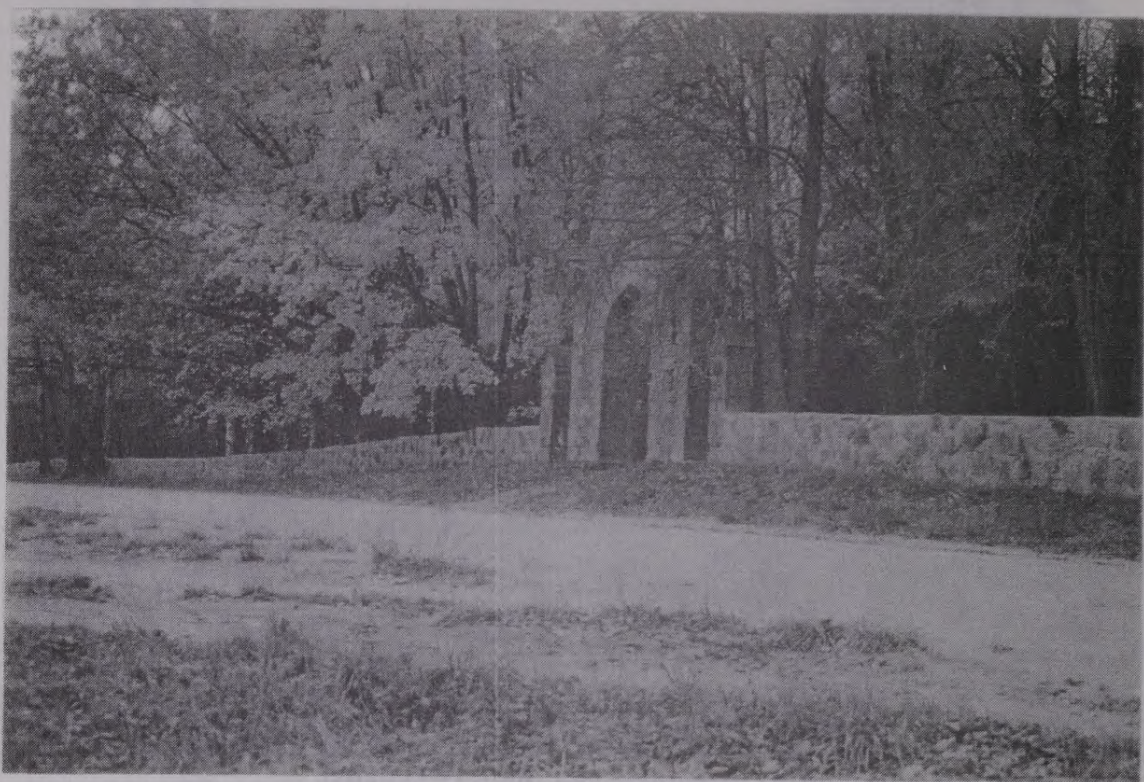
4.49.att. Saukas mācītājmāja (celta 1850.gadā) (foto, 1995.gads).

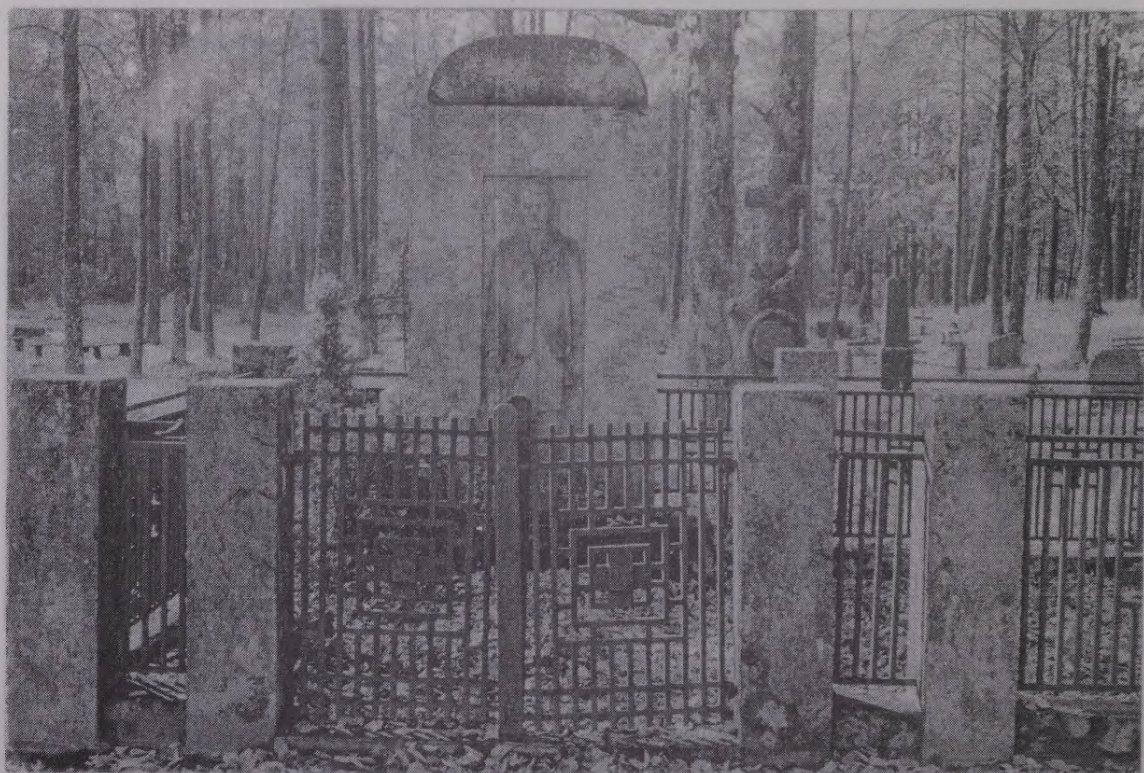
4.50.att. Saukas mācītājmuižas dzīvojamā ēka (foto, 1995.gads).

4.51.att. Saukas mācītājmuižas klēts magazīna (foto, 1995.gads).

4.52.att. Kapu zvanutornis-vārti Smiltaines kapos (foto, 1995.gads).

4.53.att. Tēlnieka T.Zaļkalna piemineklis (1933.g.) mežsargam J.Brunnekam Svaru kapos (foto, 1995.gads).

Saukas baznīcas pakājē atrodas Saukas mācītājmuiža (19.gs.v.), kas kopā ar kalnā esošo baznīcu veido vienotu ainaviski arhitektonisku ansambli (4.48.att.). Uz mācītājmuižu ved ozolu aleja, mācītājmuiža (1850.g.) saglabājusies gandrīz nepārbūvēta ar tradicionālu šī tipa celtņu būvapjomu (4.49.att.). Tāpat nepārbūvēta, tātad pilnībā saglabājusi savu sākotnējo arhitektonisko vērtību, ir klēts magazīna un kalpu māja (4.50., 4.51.att.) - visas ēkas ap kopēju taisnstūrveida pagalmu (4.48.att.). Pašlaik mācītājmājā atrodas skola, kura varētu izmantot un uzturēt arī pārējās ēkas un apkārtni.

Ļoti līdzīga Saukas baznīcai ir arī 1831.-1833.g. celtā Elkšņu luterāņu baznīca; arī vienjoma ar četrstūrainu torni, poligonālu altārdaļu un klasisku portālu. Visas trīs baznīcas ir vietējās nozīmes arhitektūras pieminekļi, tās ir nozīmīgi akcenti lauku kultūrainavā, tās ir **autentiskas** (nav pārbūvētas), kas mūsdienās ir svarīgs kritērijs ēkas mākslinieciskās vērtības noteikšanā. Saukas un Elkšņu baznīcās ir vērtīgi mākslas priekšmeti - altārglezņas, altārskulptūras, kausi, kroplukturi, kokgriezumi u.c.

Kā savdabīgi ainavas un ainavas elementu (šeit mazās arhitektūras formas) apvienojumi jāmin Smiltaines (Saukas) un Svaru (Elkšņu pag.) kapi (19.gs.beigas). Abi atrodas gleznainu lauku ceļu malā; sakopti, ieauguši vecos kokos un būtu pat grūti atšķirami no apkārtējās ainavas, ja nebūtu 19.gs. beigās celto neogotisko laukakmens mūra zvanu torņu-vārtu ar sarkano ķieģeļu apdari. Šīs mazās arhitektūras formas akcentē vietas nozīmīgumu un svinīgumu (4.52.att.). Svaru kapos atrodas arī nozīmīgs memoriālās tēlniecības darbs - Allažu šūnakmenī 1932.gadā tēlnieka T.Zaļkalna veidotais piemineklis mežsargam J.Brunneram (4.53.att.).

Latvijas brīvvalsts laikā (20.gs. 20.un 30.gadi) tika uzcelts milzum daudz garīgo un laicīgo celtņu - baznīcas, kapliņas, skolas, tautas nami, biedrības, pagastnami, veselības aizsardzības ēkas u.c. Un tā kā šajā laikā kultūras, izglītības un saimnieciskie procesi sevišķi aktivizējās laukos, tieši tur parādījās liela daļa jauno ēku tipu, kas pārmainīja un no jauna veidoja lauku apvidu kultūrainavu. Apskatāmajos pagastos izteiksmīgs piemērs šī laika arhitektūrai ir arh. J.Leimaņa 1938.gadā celtais **sabiedrisko iestāžu nams Saukā**. Tas ir **lokalizēts funkcionālisms**, ar šīm arhitektūras stilam raksturīgajām horizontālajām logailu rindām, dinamisko stūra apliekumu, horizontālo un vertikālo elementu kontrastiem fasāžu apdarē. Ja relatīvi nesen būvēta ēka ir labs sava arhitektūras stila paraugs, tad ir jānodrošina tās aizsardzība un ir vērts to saglabāt nākamajām paaudzēm.

G.Tora

4.4. TAUTAS CELTNIECĪBAS OBJEKTI AINAVĀ

Tautas celtniecības objektu vērtēšanas metodiskie aspekti.

Tradicionālā Latvijas kultūrvēsturiskā ainava nav iedomājama bez tautas celtniecības objektiem, kas veidojušies gadsimtu gaitā. Šos ainavas elementus var klasificēt vairākās grupās un apakšgrupās:

Sabiedriskās ēkas:

- skolas
- saiešanas nami
- tautas nami
- pagasta nami
- dažādas nozīmes sabiedriskās ēkas (piem., Piensaimnieku biedrības, dzelzceļa stacijas, pastī)
- veikali
- krogi
- nespējnieku patversmes

Saimniecības ēkas:

- dzirnavas

Dzīvojamās un saimniecības ēkas:

- vecsaimniecības
 - ⇒ viensaimnieku
 - ⇒ divsaimnieku
- jaunsaimniecības
 - ⇒ veidojušās 20.gs. 20-30-to gadu agrārās reformas laikā
 - ⇒ piešķirtas Lāčplēša ordeņa kavalieriem
- amatnieku saimniecības
- zaldātu saimniecības
- mežsargu saimniecības
- zvejnieku saimniecības

Kulta celtnes:

- baznīcas
- kapsētas
- krucifiksi
- zvanu torņi

Kultūrvēsturiskās ainavas novērtēšanai, apsaimniekošanai, aizsardzībai nepieciešams atsevišķi izstrādāt ainavas elementu vērtības kritērijus, konkrētajā sadaļā, **kritērijus tautas celtniecības objektiem:**

- tradicionālisms,
- raksturīgums,
- unikalitāte,
- retums,
- tipiskums,
- vecums,
- saglabātība,
- zinātniskā, izglītojošā vērtība,
- estētiskā vērtība,
- simboliskā vērtība.

Lai veiktu ainavas elementu - tautas celtniecības objektu inventarizāciju, nepieciešams iegūt papildus informāciju. Šādu informāciju sniedz Latvijas Valsts Vēstures arhīvā esošais kartogrāfiskais materiāls, kā arī Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhīvā un Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā glabātie materiāli.

Sākot ar 19.gs. pirmo pusi, **kartogrāfiskais materiāls** dod izsmeltošu informāciju par šī laika perioda ģeogrāfisko un kultūrvēsturisko ainavu. Redzami ne tikai muižu, baznīcu kompleksi, kuriem mūsdienās ir liela kultūrvēsturiskā nozīme, bet arī tiem piederošās lielās zemju platības, to izmantošana, kā arī zemnieku saimniecības. Šāda informācija glabājas sekojošā kartogrāfiskā materiālā:

- 1774.g. Vec-Saukas robežplāns,
- 1792.g. Vec-Saukas mežu joslas karte,
- 1803.g. Sēlijas karte,
- 1815.g. Saukas mācītājmuižas plāns,
- 1833.g. Kurzemes guberņas ģeogrāfiskā karte,
- 1860.g. Vec-Saukas, Jaun-saukas muižas zemes plāni,
- 1860.g. Rites muižas zemes plāns,
- 1866.-1896.g. Vec-Saukas Valsts muižas un zemnieku zemju uzmērīšanas plāni,
- 1864.g. Dzērves Valsts muižas un zemnieku zemju plāns,
- 1865.g. Dzērves Valsts muižas un Vec-Dzērves pusmuižas plāns,
- 1868.-1892.g. Vec-Saukas muižas plāns,
- 1892.g. Elkšņu Valsts muižas zemes plāns,
- 19.gs. beigas, 20.gs. sākums Vec-Saukas un Lones pusmuižas zemes plāns,
- 1899.g. Saukas mežniecībai piederošās zemes platība,
- 1913.g. Vec-Saukas Valsts muižas zemju plāns,
- 1920.-1926.g. Rites Valsts muižas sadalīšana,
- 1923.-1937.g. Saukas mežu un nekultivēto zemju sadalīšana,
- 1922.-1938.g. Saukas mācītājmuižas sadalīšana,
- 1926.-1940.g. Elkšņu muižas sadalīšanas lieta.

Interesanti, ka dažkārt rakstiskais materiāls par kādu no kultūrvēsturiskām ainavām krasi atšķiras no praktiskā, ekspedīcijas laikā iegūtā materiāla. Augšzemē konstatējām, ka daudzi kultūrvēsturiskie objekti zuduši vai pārmainījuši savu ārējo veidolu līdz nepazīšanai. Tas īpaši attiecināms uz arhitektūras objektiem - muižu centriem, baznīcām, krogiem, arī zemnieku saimniecībām. Daudz negatīvu aspektu šajā kultūrvidē ienesusi pēc Otrā pasaules kara dibināto kolhozu, padomju saimniecību darbība - rūpniecisko, saimniecisko objektu celtniecība līdz tam tradicionāli koptā, harmoniskā vidē. Muižu centrus Latvijas brīvvalsts laikā sadalīja zemnieku saimniecībās, kas nenodrošināja visas vēsturiskās apbūves izmantošanu. Padomju laikā muižu centri tika pakļauti vēl lielākām izmaiņām - pārbūvēti par fermām, kļuva par padomju tipa ciematu centriem, kā rezultātā apbūve tika iznīcināta vai tika izmantota neatbilstoši sākotnējiem mērķiem.

Augšzemes tradicionālā zemnieku sēta ir atšķirīga rietumu daļā (te ietilpst arī pētāmā teritorija - Elkšņu, Saukas, Rites pagasti) un austrumu daļā. 19.gs. un 20.gs. sākumā rietumu daļā zemnieki dzīvoja galvenokārt viensētās, kas izvietojās samērā netālu cita no citas, bet austrumu daļā zemnieku sētas atradās māju grupās, ko dēvēja par "salām" vai "ciemiem".

Zemnieku ēku izvietojumā redzama liela racionalitāte. Ēkas parasti cēla augstākā vietā, tā, lai tās būtu sausumā un netraucētu lauku apsaimniekošanai. Raksturīgi, ka ēkas veidoja vienu pagalmu, kuram apkārt izvietojās dzīvojamā ēka un saimniecības ēkas - stallis, klētis. Šis pagalms bija samērā noslēgts, dažkārt veidojot pat taisnstūri. Šī pagalma noslēgtība bija lielāka, saimniecības ēkas skaita un apjoma ziņā bija mazākas kā Zemgalē. Tas izskaidrojams ar atšķirīgo saimniecības struktūru, ko noteica zemes auglība - Zemgalē mālaina, bet Augšzemē vieglāka augsne.

Zemnieku saimniecība "Ormaņi" atrodas Jēkabpils rajona Elkšņu pagastā, Ormaņu kalna teritorijā, vecsaimniecība, 49 ha zemes. Saimniecība veidojusies 19.gs. pirmajā pusē. Galvenā saimniecības specializācija - lauksaimniecība.

"Ormaņu" vecsaimniecība dod priekšstatu par tradicionālo Augšzemes zemnieku sētu, kurā bija dzīvojamā māja, kūts jeb laidars, kas bieži bija leņķveida ēka, kurā zem viena jumta atradās govju, cūku, aitu kūtis, zirgu staļļi, lopbarības novietne un ratnīca. Arī klētij, rijai, pirtij, pagrabam bija sava noteikta vieta sētā (4.54.att.).

- Ormaņu māja (4.55.att.) celta 19.gs. pirmajā pusē, 1883.gadā pārbūvēta, nojaukts manteļskurstenis.
- Laidars (4.56.att.) celts ap 1883.gadu. Zem viena jumta atradās saimnieka un graudnieka govju, cūku, aitu kūtis un zirgu stallis, siena šķūnis. Agrāk kūtis bijušas dziļās, vēlāk modernizētas un ieliktas grīdas. Laidara jumts un sienu konstrukcijas atjaunotas, izmantojot tradicionālos un arī netradicionālos materiālus, kā, piemēram, betonu un šiferi, radot disharmoniju ar tradicionālajiem.
- Klēts ar ratnīcu (4.57.att.) celta ap 1880-tiem gadiem. Mūsdienās ratnīcu izmanto kā garāžu, kas netraucē ēkas ārējam veidolam. Klēts krusta paksis rekonstruēts visai īpatnēji, izmantojot gāzbetonu. Ieteicamāks materiāls klēts rekonstrukcijai būtu tradicionālais - koks.
- Pagrabs celts ap 1880-tiem gadiem.
- Lopbarības šķūnis celts ap 1930-tiem gadiem.
- Pirts celta 1983.gadā.

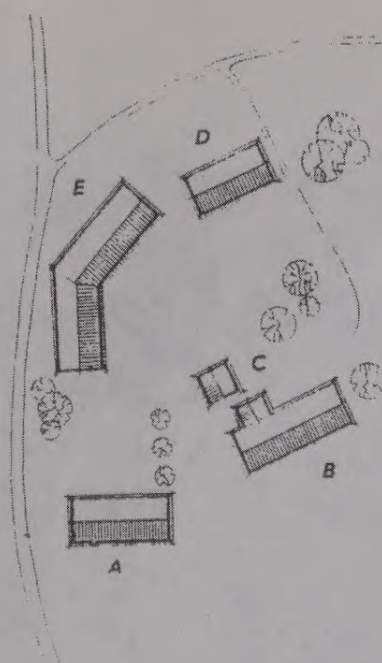
Nereti pagalma malā vai mājas tuvumā saimnieks izraka vienu vai vairākus dīkus. Arī "Ormaņos" ir saglabājusies šī tradīcija. Augšzemes vecsaimniecība jau no tālienes bija pamanāma ar saviem lielajiem ozoliem vai liepām, kļavām, ošiem, retāk vītoliem, eglēm un bērziem.

Atsevišķi raksturojot Augšzemes zemnieku sētas, jāteic, ka tās celtas, izmantojot vietējos būvmateriālus - ēku pamatiem - laukakmeņus, bet sienas parasti būvēja no apaļiem vai tēstiem guļbaļķiem. Tomēr jau ar 19.gs. vidu, kad zemnieks izpirka savu saimniecību no muižas, izplatītāka kļuva dzīvojamo un saimniecības ēku mūrēšana no laukakmeņiem, retāk ķieģeļiem. Muižas iespaidā dažkārt blietēja māla kleķa ēkas.

"Ormaņi" kā 19.gs. otrās puses tautas celtniecības piemineklis saglabājies līdz mūsdienām ar nelielām pārbūvēm, nesot sevī informāciju par 19.gs. izmantotajiem, tradicionālajiem būvmateriāliem. 20.gs. beigās tā nav tik bieži sastopama parādība.

Šis cilvēka veidotais ainavas elements kā noteikta laika un vides liecinieks veiksmīgi iekļaujas Ormaņkalna ainavā (4.58.att.). Jauks šis kultūrvēsturiskās ainavas papildinājums ir uz "Ormaņu" māju zemes atrodošais, "Līgo kalniņš" jeb "Trumpes kalniņš" ar savu vēsturi (4.59.att.).

Gatves mājas ceļa malās sētai deva svīnīgumu, bet dārzi mājas tuvumā to ietērpa košā rotā. Augļu dārzi un gatves zemnieku sētās parādījās tikai 19.gs. vidū, otrajā pusē, kad zemnieki savas mājas sāka izpirkt.

APZĪMĒJUMI:

A - lopbarības šķūnis
 B - dzīvojamā māja
 C - pagrabs

D - klēts, ratnīca-garaža
 E - kūts, siena šķūnis

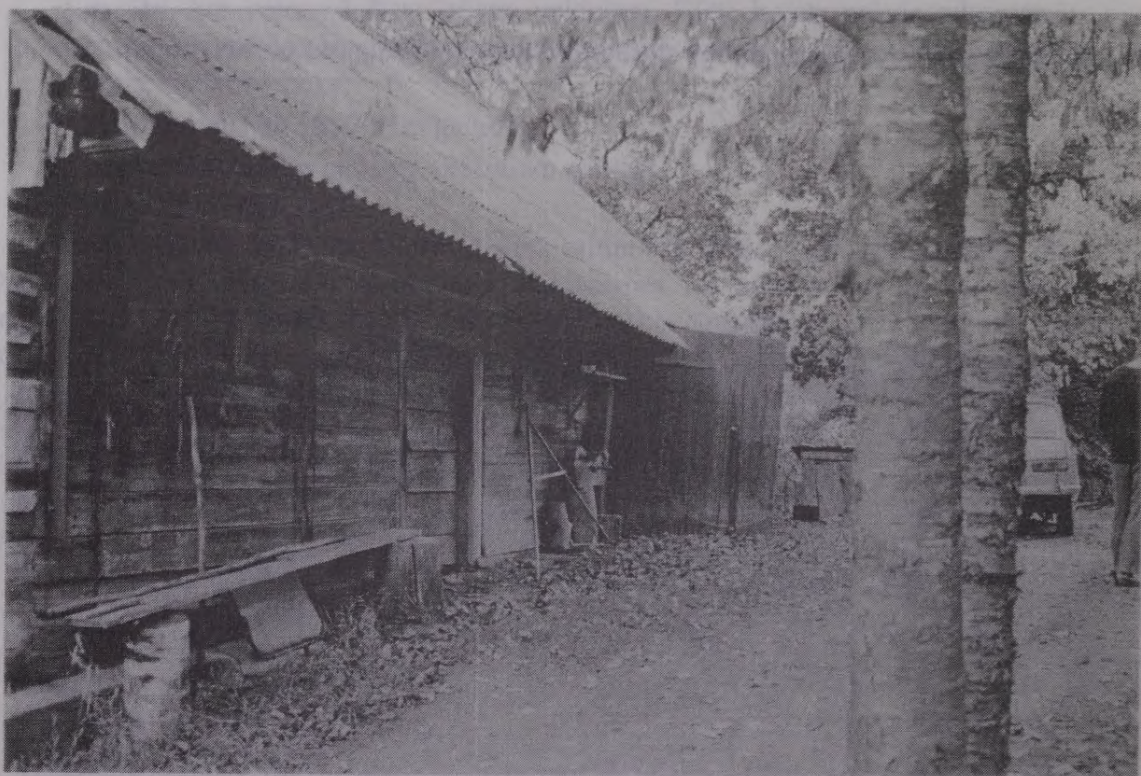
4.54.att. "Ormaņu" vecsaimniecības situācijas shēma (1995.gada uzmērījums).

4.55.att. Skats no Ligo kalniņa uz "Ormaņiem". Kreisajā pusē labības šķūnis, labajā - dzīvojamā ēka (foto, 1995.g.).

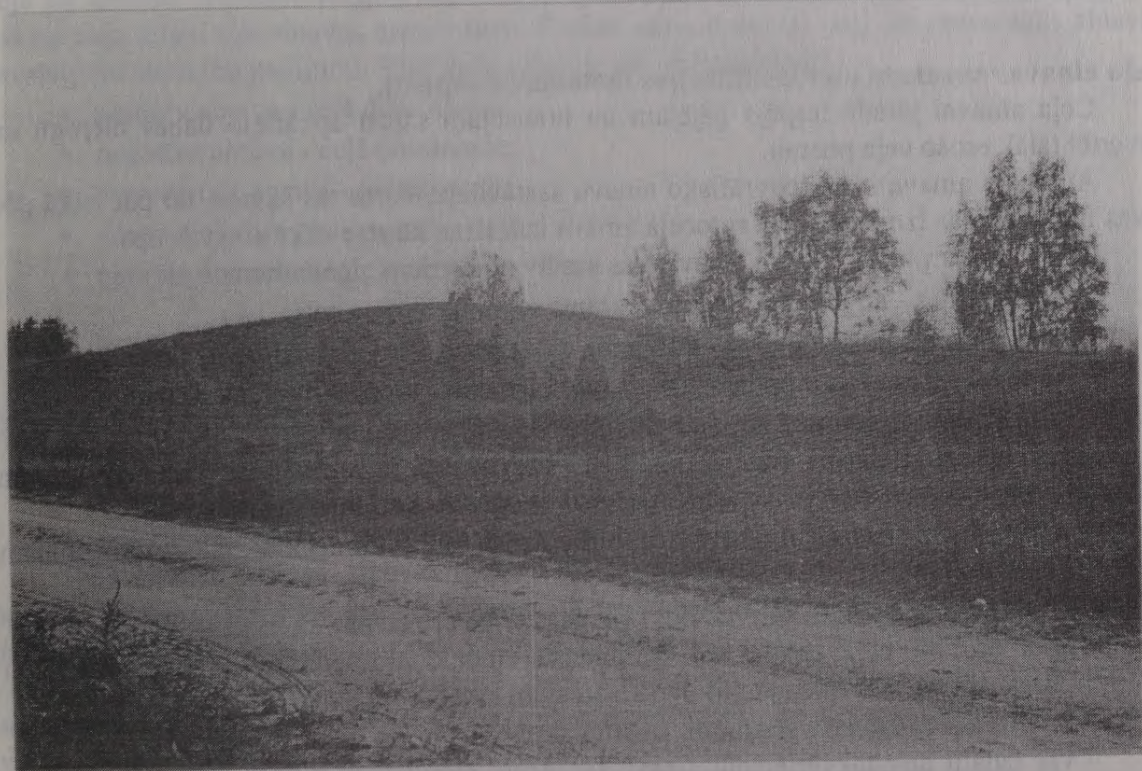
4.56.att. "Ormaņu" leņķa kūts (foto, 1995.g.).

4.57.att. "Ormaņu" klēts-ratnīca, garāža (foto, 1995.g.).

4.58.att. Skats uz "Ormaņu" vecsaimniecību no Ormaņkalna (foto, 1995.g.).

4.59.att. Līgo kalniņš pie "Ormaņu" mājām.

Aplūkojot tuvāk Ormaņkalna teritoriju, var saskatīt atšķirības starp 19.gs. beigu un mūsdienu lauku ainavu. Konstatējam, ka viensētu skaits samazinājies uz pusi. Piemēram, zudušas šādas saimniecības: “Bormaņi”, “Eiduki”, “Skujaiņi”, “Terbitāni”. Izmainījusies izmantojamās zemes struktūra. Samazinājušās aramzemes platības, kuras daļēji aizaugušas ar krūmiem, jauniem kokiem un zāli, bet kādreiz koptie meži pārvērtušies par nekoptiem un aizaugušiem ar pamežu.

Šajā kultūrvēsturiskajā ainavā būtu vismaz daļēji jārestaurē kādreiz pastāvošā cilvēku un dabas mijiedarbība, nepieļaujot aizaugt meliorētām platībām ar krūmiem un kokiem. Šo, novadam tik raksturīgo ainavu jāapzinās kā vērtību, tā jāizmanto tūrisma maršrutos, izglītojot cilvēkus kultūrvēsturē un ekoloģijā.

M.Urtāne

4.5. CEĻŠ KĀ AINAVAS ELEMENTS

Ceļi un takas dod cilvēkam kaut ko vairāk nekā tikai nodrošina iespēju nokļūt no vietas vietas uz otru. Tie ietekmē pozīciju, no kuras mēs uztveram mūsu pilsētas, ciematus un patiešām lielāko daļu no mūsu aptverošās vides. Ceļu vēstures studijas nav pētījums par senatni, bet gan par patreizējo laiku. Šī jaunā situācija, ka ainavu faktiski mēs redzam tikai no ceļa, padara ceļa ainavu īpaši nozīmīgu.

Ceļu ainavas apraksta un klasifikācijas metodiskie aspekti.

Ceļa ainavai jārada iespēja gājējam un braucējam sajūst apkārtējo dabas mērogu un novērtēt tālāk esošo ceļa posmu.

Autoceļu ainava ir to ģeogrāfisko ainavu sastāvdaļa, kuras tas šķērso, tai pat laikā pēc savas funkcionālās izmantošanas autoceļa ainava izdalāma kā atsevišķs ainavas tips.

Ceļš ir pašturpinoša lineāra ainava, kas sastāv no četriem elementiem:

- ceļa klātnes - ar “melno” segumu, grants segumu, zemes ceļš;
- ceļu norobežojošām daļām - grāvjiem, aizsargbarjerām, dzīvžogiem, alejām;
- sānu barjerām, kas ir aptverošās ainavas elementi - mežs, krūmi, ēkas, pauguri;
- visa skatam aptveramā telpa - māju grupas, ceļi, koku puduri.

Katrs ceļš tek, plūst pa vizuālo koridoru - ceļa ainava ir vadītāja un pasažieru skatam redzamā telpa abos kustības virzienos. Ceļa ainavas vizuālo koridoru var raksturot:

- ar ainavas funkcionālo vērtējumu - urbanizētā, lauksaimniecības, dabas, galvenajām skatu līnijām;
- ar ainavas-arhitektonisko metodi (vizuālās telpas robežām, dominantiem un akcentiem, ceļa profilu, ceļa posmu un dominanšu emocionālo iedarbības posmiem, telpu pārejām un skatu orientāciju) pārskatāmajām ainavas telpām;
- ar ainavas estētisko vērtējumu, saistītu starp ainavu un vizuālo ietekmi uz cilvēku - var izdalīt augstākvērtējamu ainavu teritoriju, regulējamu ainavu teritoriju, ainavas bojājumus, īpašu reljefa formu, skatu punktu, vizuālo vērtējumu.

Izmantojot arhitektoniski-ainavisko metodi, iespējams novērtēt un projektēt ceļu ainavas, ievērojot tās divejādo raksturu. Pirmkārt, ainavas telpa, kas aptver ceļu atkarībā no ceļa klātnes konstrukcijas, apstādījumiem, ceļa novietojuma ierakumā, uzbērumā vai uz estakādes, var:

- dalīties divās jaunās patstāvīgās vizuālās telpās;
- pieskarties telpas vizuālajām robežām;
- dominēt vizuālajā telpā;
- apvienot atsevišķas vizuālās telpas.

Otrkārt, atkarībā no ceļa un to aptverošo telpu rakstura, vērojama no malas, ceļš tiek uztverts kā:

- telpas elements - dominante;
- neitrāls telpas elements;
- negatīvs telpas elements.

Tāpat arī skatoties no ceļa, vizuāli aptveramās telpas elementi var būt:

- dominante;
- neitrāli elementi;
- negatīvi elementi.

Ceļa iedarbība uz apkārtējo telpu daudzējādā ziņā atkarīga no ceļa izmēriem, izmantošanas veida, trasēšanas paņēmieniem. Protams 100 m plata maģistrāle lielākā daļā gadījumu telpā būs dominante ar ievērojami izteiktu negatīvu raksturu, ja tā ir atklāta skatam no tuva attāluma, bet 6 m plats lauku ceļš telpā tiks uztverts kā patīkams elements.

Lai optimāli organizētu autoceļa ainavu un to aptverošo telpu, nepieciešams novērtēt ceļa un ainavas elementu nozīmi telpā un noteikt nepieciešamību kompozīcijas pakļaušanai vai nu ceļa telpai vai ainavas elementiem. Praksē eksistē deviņi ceļa un aptverošās ainavas savstarpējo attiecību gadījumi. Visvairāk vēlamie un izplatītākie ir:

- neitrāla ainava - ceļš dominante;
- negatīva ainava - ceļš dominante;
- dominējoša ainava - neitrāls ceļš;
- dominējoša ainava - negatīvs ceļš;
- neitrāla ainava - negatīvs ceļš.

Dienvidsēlijas ceļu ainavām tipiskais un unikālais.

Plašākā nozīmē Dienvidsēlijā ir divi ceļu ainavu kompleksi:

- līdzenumu ceļu ainavas;
- pauguraiņu ceļu ainavas.

Ceļš atklātā, līdzenā ainavas telpā. Ceļa trasējumam ir ļoti plašas virziena iespējas, pozitīvs risinājums ir ceļa ass orientēšana uz telpas dominanti un vertikālie šķēršļi paliek pagrieziena iekšpusē. Visu tipu ceļi kopā ar stādījumiem un aprīkojumu ir dominantes vai vizuālās robežas telpai. Dienvidsēlijā ceļš Viesīte-Nereta. Tādi piemēri ir Zemgales līdzenumā, ceļš Rundāle-Svitene. Izņēmums ir maģistrāles bez aizsargstādījumiem un šauri ceļi uzbērumā. Ceļa posms Nīcgale-Daugavpils.

Ceļš šķēršlota reljefa ainavas telpā. Ceļa trasējums iet pa telpas funkcionālajām robežām, kuras veido reljefs. Nelieli tūrisma lauku ceļi un estakādes var kļūt par telpu dominantēm. Maģistrāles bez stādījumiem, kā arī ceļi ierakumā vai uzbērumā rada negatīvu efektu telpā. Pozitīvi piemēri atrodami Sēlijas valņa ceļos, īpaši posms Sēlpils-Viesīte. Līdzīgi piemēri Vidzemes augstienē, Rietumkurzemes augstienē. Latvijā izcils ceļa un apkārtējās ainavas risinājums ir estakāde pār Lorupes gravu (arhitekta Velta Reinfelde).

Sēlijas ceļu trasējums raksturīgs ar lielu daudzveidību īsā ceļa kilometražas posmā. Sākot no sīku pauguru labirinta, kur ceļš piekļaujas reljefa formām, ceļa pa reljefa ieplakas dibenu vai ceļa pa liela paugura muguru, vai ceļa ar straujām līmeņa starpībām.

Sēlijas ceļu ainavu vizuāli telpiskās kvalitātes tāpat īsā ceļa posmā (ap 2 km) ir daudzveidīgas. Te ir gan vareni, plaši skati it kā no augšas uz zemienes mežiem, gan brauciens gar paugura malu un vidēji tālām perspektīvēm, gan zig-zag veida ceļš mežā vai reljefā ar pilnīgi noslēgtām īsām skatu līnijām.

Ceļa klātbūtne parasti ir ar grants segumu. Asfalts ir tikai apdzīvoto vietu teritorijās un ceļam, kas pāršķeļ valni pie Viesītes (Viesīte-Nereta). Dienvidsēlijā jaunākie ceļi ir mazie celiņi, kuru viducī jau paaugusies zāle un arī ceļa malas ir maigi zaļas. Protams, ja tajos ceļos parādās zirgu transports, vidusdaļa kļūst pakavu izvagota. Un tā ir vēl viena Dienvidsēlijas mazo ceļu patīkama savdabība.

Ceļiem Sēlijas valnī raksturīgas ļoti īsas un augsti norobežotas skatu telpas, ceļa skatu telpas atduršanās koku pudurī, reljefa pacēlumā, kas palīdz vadītājam orientēties pa tālāko ceļa trasi. Otrs izplatīts ceļa telpas tips ir telpas ar vienpusēju vai abpusēju krūmu apaugumu, kas rada ēnainuma un intimitātes raksturu, nodalīšanos no apkārtējās telpas.

- Sēlijas ceļiem būtisks ir pēkšņuma efekts - pēkšņa ūdens virsmas, pārpuvotas vietas, pēkšņa perspektīves parādīšanās vadītāja vai pasažieru skatu telpās.

Īpatnēja ir māju pieslēgšanās ceļam - it kā no augšas, jo mājas atrodas pauguru augstākajās daļās, bet ceļš zemāk. Parasti tas notiek ar 3-4 atzarojumiem no galvenā ceļa, un piekļaujas reljefa formām. Ja mājas atrodas tieši pie galvenā ceļa, tad neiztrūkstoša ir aleja vai dzīvžogs.

Sēlijas mājas it kā pieplakušas, piekabinātas pakalna sānam. Lauku sētu apjomi izkārtoti slīpumā un lieliski atkārtoti reljefa un mežu formas. Šķiet, ka sētas uzbūves struktūra atkārtoti visu apkārtējo ainavas struktūru. Tā ir tikai mazāka mēroga. Arī ceļi lielajā teritorijā - visā valnī, tāpat kā ceļi pašas sētas iekšpusē izvietoti tiklveidīgi, krustām-šķērsām, piekļaujoties reljefa formām. Uz jebkuru vietu var nokļūt, pārvieļoties faktiski pa apli.

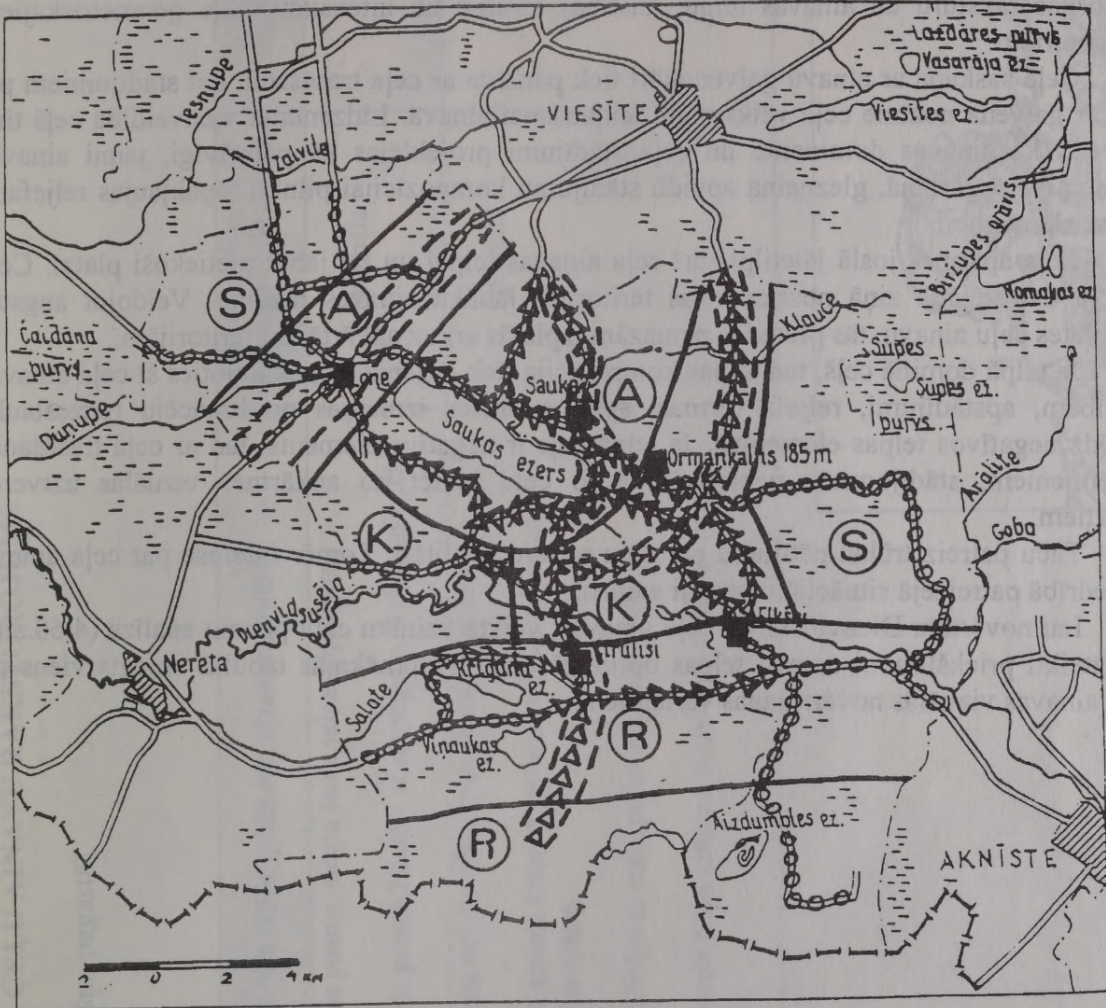
Šeit ir savdabīgs gleznainu ainavu riņķojums, karuselis. Salīdzinot ar līdzīgiem ceļiem Kurzemes augstienēs, un Piebalgā vai Latgales augstienē, ceļiem ir labāka kvalitāte, tie ātrāk nožūst, netiek izdangāti, nav mālaini, slideni. Tātad apkārtējo ainavu braucējs var labāk uztvert. Skati, riņķojot pa Sēliju, mainās katru brīdi arī atkarībā no saules gaismas un mākoņiem.

Priekšlikumi ceļu ainavu aizsardzībai, veidošanai un uzturēšanai.

Tomēr skats Dienvidsēlijas ceļos ir nogurdinošs un visām ceļu ainavām vairāk vai mazāk ir nepieciešama ainavas sakārtošana, lai uzlabotu ceļa ainavas plūstamību un drošību.

Galvenie pasākumi ceļu ainavu uzlabošanai:

- nelielo un mazo ceļu ainavu sakārtošana, izceļot un saglabājot Latvijā raksturīgo ceļu ainavas gleznainumu;
- ceļu ainavu analīze un projektēšana.

Priekšlikumi ceļu ainavas uzlabošanai.
Teritorijas ainava:

- līdzenumu ceļu ainavas
- ▷▷ pauguraiņu ceļu ainavas
- === 1995.g. veiktie ceļu apsekojumi
- dominantes
- ⊙ (S) - saglabājama
- ⊙ (K) - uzlabojama kopjot
- ⊙ (A) - uzlabojama atjaunojot
- ⊙ (R) - rekonstruējama

4.60.att. Apsekotās ceļu ainavas Dienvidsēlijā un priekšlikumi to optimizēšanai.

Stādījumu (viss, kas izaudzis - pats mežs, koki, krūmi, arī stādītie) galvenais uzdevums ir nodrošināt ceļa kustības drošību. Stādījumu kompozīciju veido, pamatojoties uz dotās teritorijas raksturu un ainavas telpu, kustības ātrumu un intensitāti, ceļa ģeometriskajiem parametriem.

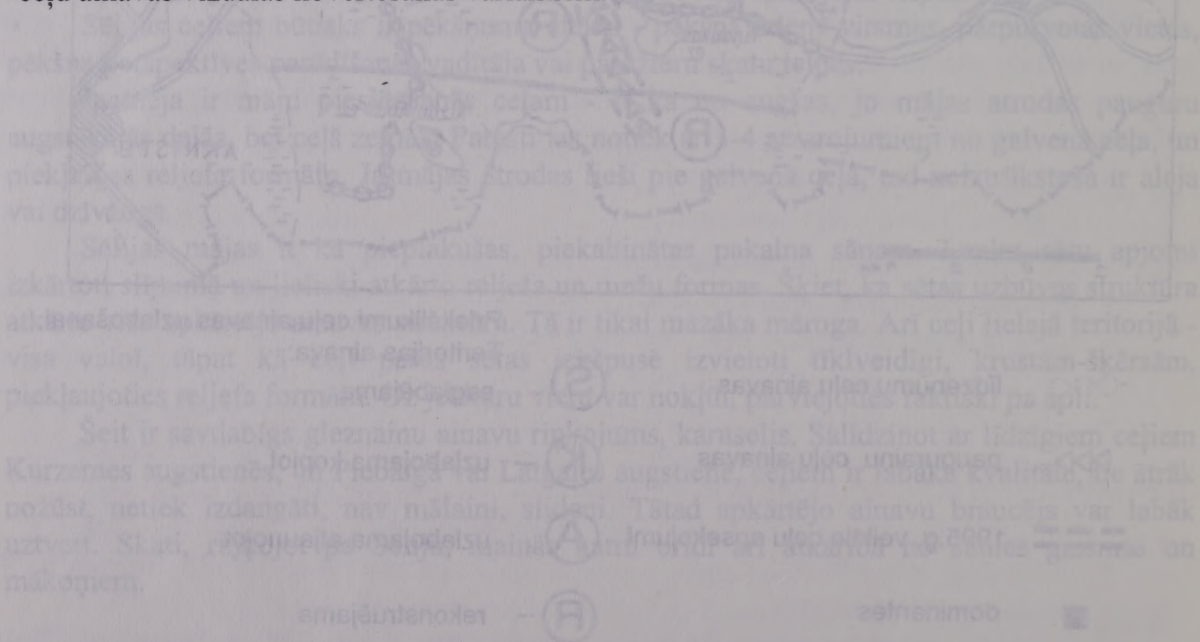
Ceļa saskaņa ar ainavu galvenokārt tiek panākta ar ceļa trasēšanu, bet stādījumiem pie ceļa ir galvenā nozīme ceļa veiksmīgai iekļaušanai ainavā. Līdzenuma vienveidībā ceļš tiek uztverts kā ainavas dominante un ceļa stādījumi projektējas kā patstāvīgi, jauni ainavas elementi. Paugurainā, gleznainā apvidū stādījumu kompozīcijai pilnīgi jāpakļaujas reljefam, dabas elementiem.

Ceļa apkopes joslā jāietilpst arī ceļa ainavas telpai un tai jābūt pietiekoši platai. Ceļa ainava daudzējādā ziņā nosaka visas teritorijas labāku ainavas dizainu. Veidojot augstas kvalitātes ceļu ainavu, tās pieredze pamazām izplatās arī uz apkārtējām teritorijām.

Ja telpā dominē ceļš, tad telpas kompozīcija tiek organizēta pakļaujoties šī ceļa ainavas prasībām, apstādījumi, reljefa formas, apbūve, trases izmaiņas no braucēju redzeslauka izslēdz negatīvos telpas elementus. Ja telpā ceļš ir negatīvs elements, tad ar ceļa trasēšanas paņēmieniem, stādījumiem nepieciešams šo ceļu izolēt no apkārtnes vizuālās uztveres punktiem.

Taču patreiz trūkst pētījumu par ceļu ainavu kvalitāti. Tomēr interese par ceļa ainavu sabiedrībā patreizējā situācijā ir strauji augusi.

Lai novērtētu Dienvidsēlijas ceļu ainavas, veikta vairāku ceļu posmu analīze (4.60.att.) un izteikti priekšlikumi ainavu telpas optimizēšanai. Turpmākajās tabulās sniegts viens no ceļu ainavas vizuālās novērtēšanas variantiem.

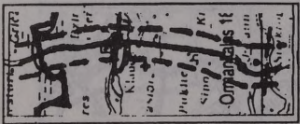
Frīkšlīkstu ceļu ainavas izveidošanai un uzturēšanai
 Tomēr šīs Dienvidsēlijas ceļu ainavas ir nodrošinātas un uzturētas ar šādiem
 4.60 att. Dienvidsēlijas ceļu ainavas analīze un priekšlikumi optimizēšanai
 Gaišā un tumšā ainavas ainavas izveidošanai un uzturēšanai
 • telpas un telpas telpas izveidošana, izveidošana un uzturēšana
 • telpas un telpas telpas izveidošana, izveidošana un uzturēšana
 • telpas un telpas telpas izveidošana, izveidošana un uzturēšana

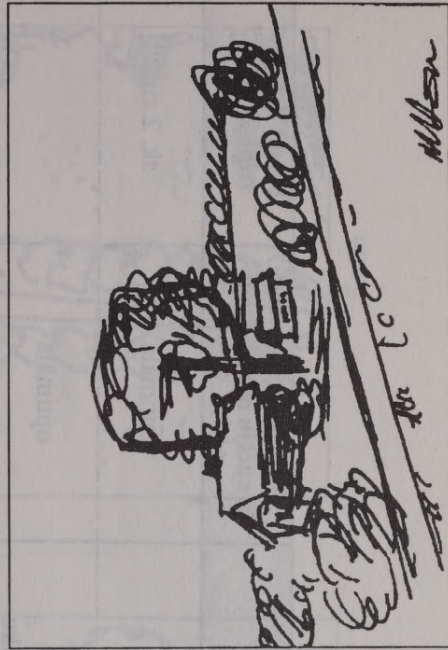
CEĻU AINAVU RAKSTUROJUMS

Ceļa nosaukums - Viesīte-Silakrogs (posms Elkšņu pagastā)

Ceļa seguma tips - grants

Ceļa ainaviskais tips - līdzenuma

Ceļa posms	Posma garums km	Skata orientācija	Posmā dominējošās ceļa ainavas apraksts	Vizuālās ietekmes uz braucēju novērtējums	Posma ainavas telpiskā skice
	3	↓	<p>Uz leju taisns posms, slēgta šaura telpa, lejā upīte.</p> <p>Uz augšu ceļa posms bruģēts ar akmeņiem, tieši augšā ceļa galā mājas.</p> <p>Pilnīgi līdzena neliela telpa, ceļš līkumā ietiet krūmos.</p>	optimāla	
	5	↓ ↘ ↘	<p>Līdzens ceļa posms krūmos, neliela atklātas telpas uz sāniem, dažas mājas.</p> <p>Plaša atklāta telpa ar māju puduriem vidū (Sipoli).</p> <p>Slēgta, līkumota telpa krūmos, sīkas sānu telpiņas, dažas mājas.</p>	optimāla	sk. l.zīm.

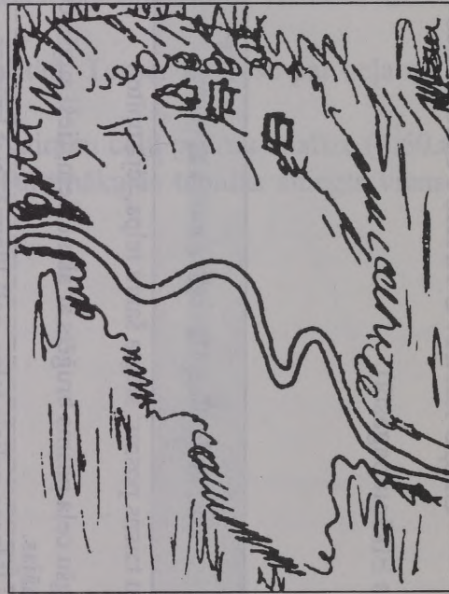
I. zīm.

Ceļa nosaukums - Silakrogs-Basi (Elkšņu un Rites pagastos)

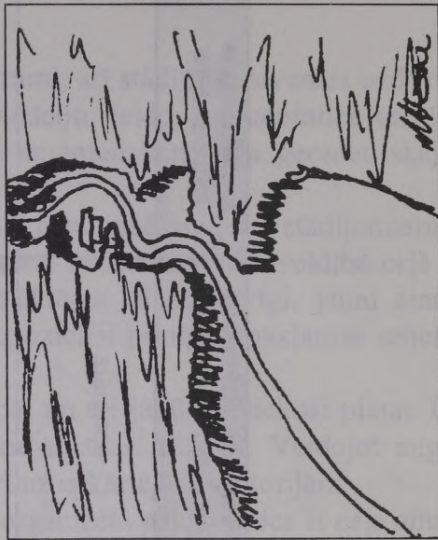
Ceļa seguma tips - uzlabots zemes

Ceļa ainaviskais tips - pauguraini + līdzenuma

Ceļa posms	Posma garums km	Skata orientācija	Posmā dominējošās ceļa ainavas apraksts	Vizuālās ietekmes uz braucēju novērtējums	Posma ainavas telpiskā skice
II	2	↓	Likumains ceļš, gar malām krūmi. Mājas lielu koku pudurī. Telpa ar aizaugušu karjeru.	optimāla	sk. 2.zīm.
	2	↕	Ceļa posms reljefā atklātā telpā. Mājas ar ābeļdārzu, likumā atveras zilās tāles. Ceļa posms meliorētā atklātā telpā, pa labi nogāzē lauku malā māju rinda.	optimāla	
	2	↕ ↓ ↕	Likumots ceļa posms krūmos, sīkas atklātas telpas, mājas. Ceļš krūmu koridorā. Taisns ceļa posms viegli vijņotā reljefā. Likumots ceļš pļavās.	optimāla	sk. 3.zīm.

2.zīm.

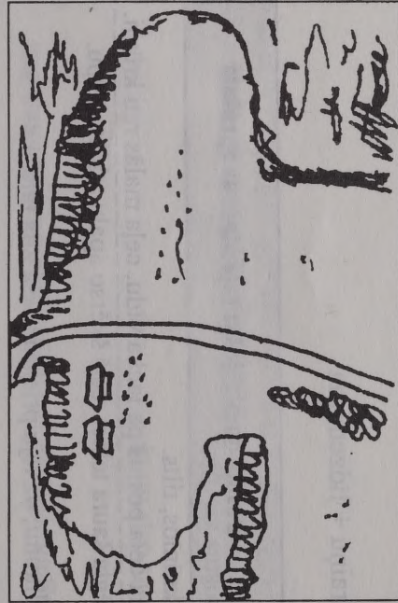
3.zīm.

Ceļa nosaukums - ...-Stupeļu pilskalns (posms Rites pagastā)

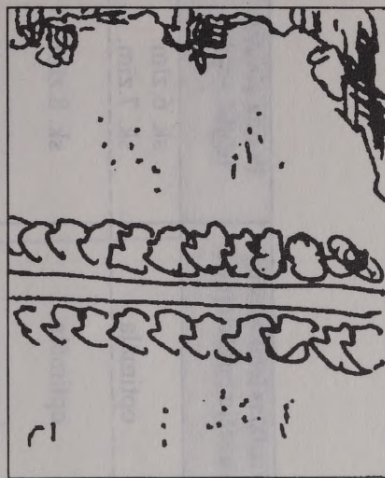
Ceļa seguma tips - grants

Ceļa ainaviskais tips - pauguraiņu

Ceļa posms	Posma garums km	Skata orientācija	Posmā dominējošās ceļa ainavas apraksts	Vizuālās ietekmes uz braucēju novērtējums	Posma ainavas telpiskā skice
III	2	↓	Ceļš šķērso lauku reljefa iepakā.	optimāla	
	2	↙ ↓ ↘	Pa labi lauks paugurā. Visapkārt sīki pauguriņi. Plaša, pauguraina telpa, ceļš viegli viļņots bērzu birzis kulisēs.	optimāla	sk. 4.zīm.
	2	↓	Ceļš pa paugura virsotni, mājas kokos. Ceļš augšā paugurā, pa labi telpa ar tālu skatu. Ceļš strauji augšā paugurā, redzamas tikai debesis, pamazām parādās mājas. Ceļš ietiet krūmos. Ceļa posmā krūmos, šaurs viļņots koridors. Ceļš augšā paugurā, pa kreisi krūmi, pa labi māju puduris.	optimāla	sk. 5.zīm.

4.zīm.

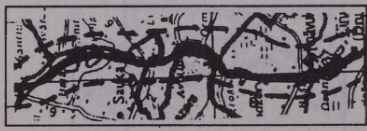

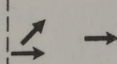
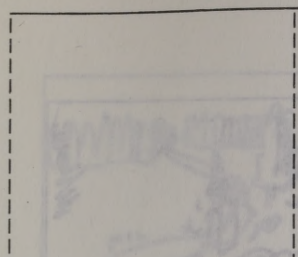
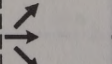
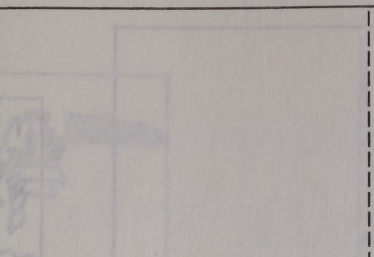
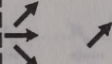
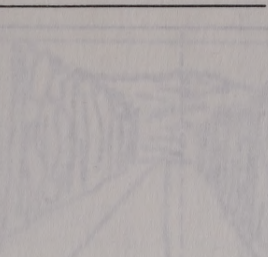
5.zīm.

Ceļa nosaukums - Cīruliši-Viesīte (posms Rites, Saukas un Elkšņu pagastos)

Ceļa seguma tips - grants

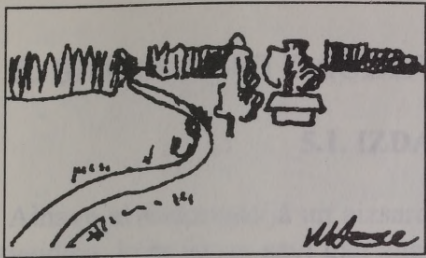
Ceļa ainaviskais tips - līdzenuma + pauguraiņu + līdzenuma

Ceļa posms	Posma garums km	Skata orientācija	Posmā dominējošās ceļa ainavas apraksts	Vizuālās ietekmes uz braucēju novērtējums	Posma ainavas telpiskā skice
	4	↓	Ceļš krūmos, tilts.	optimāla	sk. 6.zīm.
	2	↙↘	Taisna ceļa posms pa lauka vidu, ceļa malās reti krūmi. Noslēgta šaura telpa, ceļš šķērso apaļu atklātu telpu.		sk. 7.zīm.
		↓	Ceļa līkumi, uz leju priekšā plaša zila tāle.	optimāla	sk. 8.zīm.
		↓	Mežaina telpa, priekšā meža telpai ēkas.		sk. 9.zīm.
		↓	Priekšā lieli atsevišķi koki.		
		↓	Tilts, taisns, līdzens ceļš, tālu priekšā mežs.		
		↙↘	Šaura telpa meža gar malām krūmi. Atklāta telpa pa kreisi.		
		↙↘	Līkumi reljefā, pa kreisi pauguri.		
		↙↘	Priekšā meža kulise un mājas.		sk. 10.zīm.
		↓	Meža telpa.		
IV		↓	Ceļš likumots krūmos.		
		↓	Šaurs koridors, priekšā zilās tāles - Sēlijas valnis.		sk. 11.zīm.

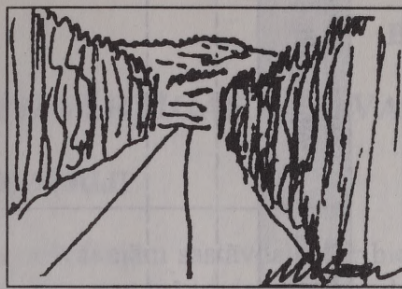
1		<p>Ceļš līkumā uz leju, gar malu krūmi.</p> <p>Ceļš paugurā augšā atduras lielos bērzos.</p> <p>Likums ap Saukas ezeru.</p> <p>Krustojums ar informācijas zīmēm.</p> <p>Ceļi ieliet krūmos, pa labi atklāta nogāze.</p> <p>Ceļš paugurā, pa kreisi skats uz Saukas ezeru.</p> <p>Priekšā plaša telpa.</p> <p>Kā dominante parādās baznīca.</p>	<p>optimāla</p> <p>optimāla</p> <p>optimāla</p>	
1		<p>Taisns ceļa posms viļņotā reljefā.</p> <p>Kā dominante parādās baznīca.</p> <p>Pa kreisi paspīd ezers.</p> <p>Ceļš taisni augšā paugurā, atklāta telpa.</p>	<p>optimāla</p>	
2		<p>Telpa ar baznīcu.</p> <p>Neliels līkums un vizuālā telpa strauji mainās.</p> <p>No paugura lejā ceļa posms krūmos, pa kreisi kapsēta.</p> <p>Līkumots ceļš mežā.</p> <p>Ceļa posms krūmos.</p>	<p>optimāla</p>	

	1		<p>Ceļa posms apdzīvotā vietā (Sauka) - līkumi gar dīķi, kā akcenti telpā saimniecības ēkas. Pa kreisi plaša telpa un zilie meži aiz ezera.</p> <p>Posms pa liepu aleju.</p> <p>Plaša atklāta telpa, priekšā vaļņa mala ar mājām augšā.</p>	<p>optimāls</p> <p>sk. 12.zīm.</p>
	5		<p>Ceļš līkumā pa labi augšā valni.</p> <p>Ceļa posms pa līdzenu paugura muguru.</p> <p>Lēzeni ceļa līkumi, telpas malas tālu.</p> <p>Plaša atklāta telpa, tuvojas telpas mala.</p> <p>Ceļa līkumi viļņotā reljefā, mājas pie ceļa bez koku stādījumiem.</p> <p>Ceļš no paugura uz leju, pārskatāmi līkumi.</p>	

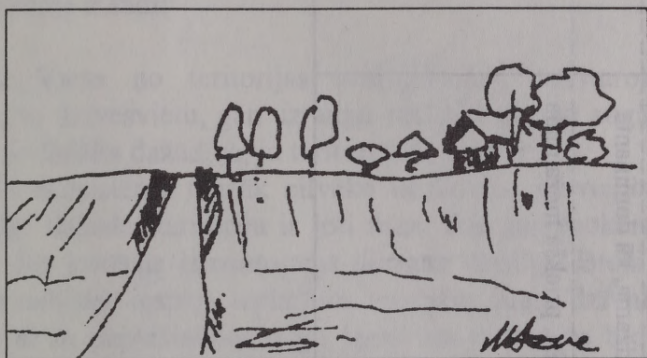

8. zīm.

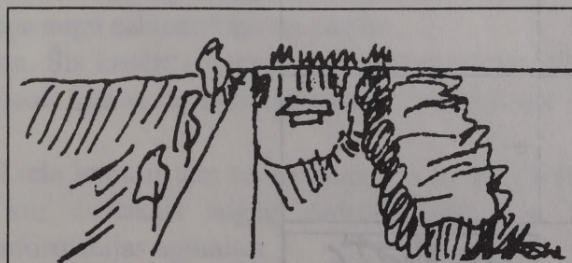
9. zīm.

10. zīm.

11. zīm.

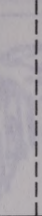

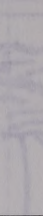

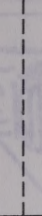

12. zīm.

Ceļa nosaukums - Viesīte-Nereta (posms Saukas pagastā)

Ceļa seguma tips - asfalts

Ceļa ainaviskais tips - līdzenuma

Ceļa posms	Posma garums km	Skata orientācija	Posmā dominējošās ceļa ainavas apraksts	Vizuālās ietekmes uz braucēju novērtējums	Posma ainavas telpiskā skice
V	2		Ceļš uz leju līkumā iziet līdzenuma telpā. Taisna ceļa posms līdzenumā, Lone redzama, kā dominante plašajā telpā. Gara taisna telpa līdzenumā, vidēji plaša, priekšā meža mala.	optimāla	
	4			optimāla	
	4			optimāla	

5. BIOLOĢISKI DAUDZVEIDĪGĀS UN VĒRTĪGĀS AINAVAS

5.1. IZDALĪŠANAS KRITĒRIJI

Ainavu inventarizācijā un aizsardzībā viena no svarīgākajām sastāvdaļām ir bioloģiskā daudzveidība, kura ietver sevī gan augu un dzīvnieku sugu, gan arī to dzīvesvietu dažādību. Tāpēc, pētot konkrēta apvidus ainavu, ir svarīgi pēc iespējas pilnīgāk apzināt attiecīgās teritorijas sugas un biotopus. Ainavas bioloģiskās vērtības jāvērtē kompleksi, izmantojot vispār atzītus kritērijus un piemērojot tos konkrētai teritorijai. Bioloģiski daudzveidīgo ainavu izdalīšanas kritēriji ir šādi:

Daudzveidība. Viens no teritorijas svarīgākajiem raksturotājiem. Daudzveidība attiecas gan uz sugu, to dzīvesvietu, gan uz augu sabiedrību, gan augāja tipu pārstāvniecību attiecīgajā teritorijā. Jo lielāka dažādība, jo teritorija vērtīgāka.

Dabiskums. Jo ekosistēma mazāk cilvēka ietekmēta, pārveidota, jo tā tiek augstāk vērtēta. Latvijā pilnīgi dabisku teritoriju ir ļoti maz. Tas galvenokārt attiecas uz purviem, pārmitriem mežiem. Šis kritērijs izmantojams diezgan elastīgi. Bieži tieši cilvēka ietekmē (pļaušana, ganīšana) radusies iespēja izplatīties vietējām augu, dzīvnieku sugām un veidot savus biotopus, līdz ar to paplašinājies sugu areāls un teritorijas bioloģiskā daudzveidība. Tāpēc jāņem vērā arī ekosistēmas, kur dominē vietējās augu sugas.

Lielums (platība). Lielums attiecas uz teritoriju kopumā, kā arī uz tās atsevišķām daļām (ekosistēmām, to kompleksiem utt.). No divām līdzīgām teritorijām augstāk tiek vērtēta tā, kurai ir lielāka platība. Tas saistīts ar teritorijas stabilitāti, pašregulēšanas iespējām.

Tipiskums. Šis kritērijs raksturo, kā teritorija pārstāv attiecīgā reģiona, ģeobotāniskā rajona veģetāciju, augu sabiedrības, sugu daudzveidību. Jo vairāk attiecīgās dabas teritorijas tipisko bioloģisko elementu, jo ainava vērtīgāka.

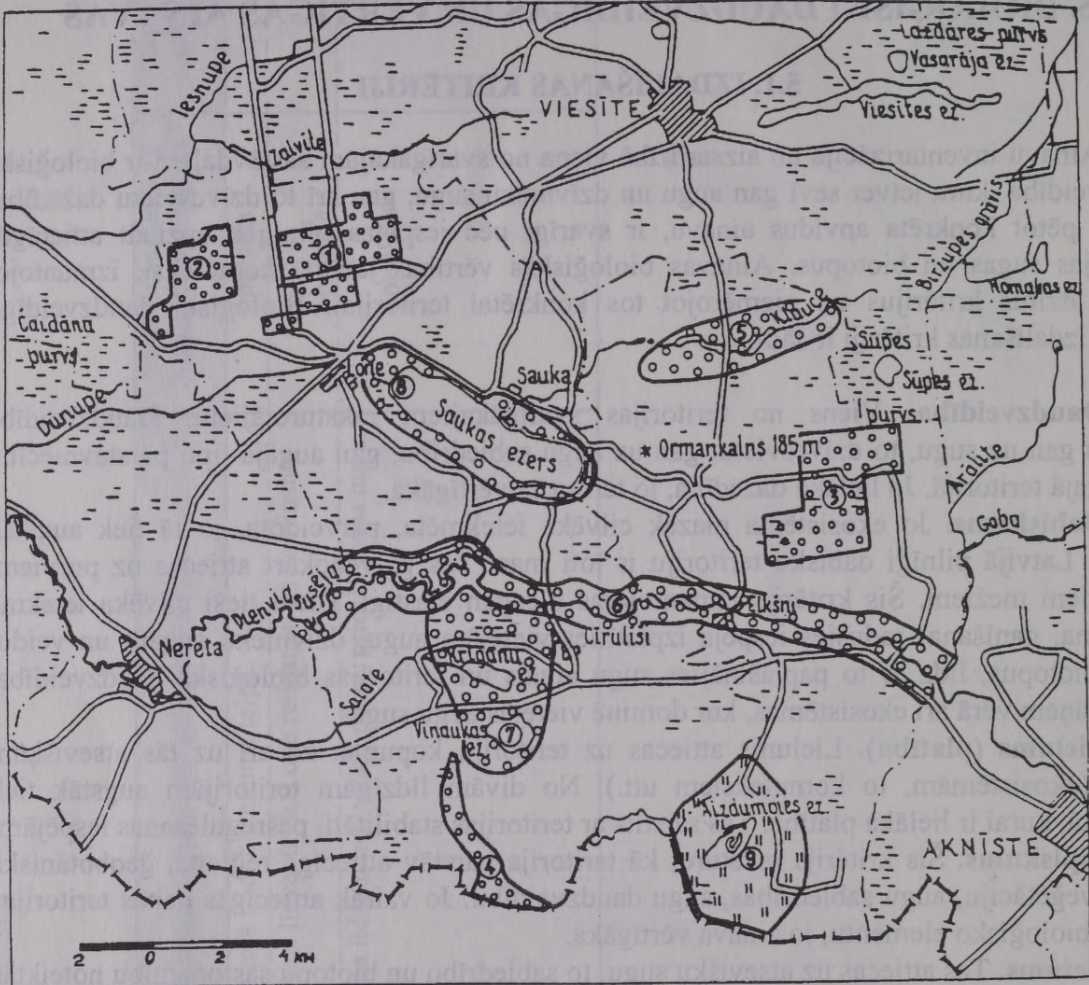
Retums. Tas attiecas uz atsevišķu sugu, to sabiedrību un biotopu sastopamību noteiktās robežās: pagastā, apvidū, rajonā, reģionā, valstī u.c. Viena vai vairāku retu komponentu atrašanās teritorijā dod tai priekšrocības salīdzinājumā ar līdzīgām teritorijām, kurās nav šo komponentu. Īpaša uzmanība veltāma tiem bioloģiskajiem elementiem, kuri dotajā teritorijā atrodas uz sava areāla robežas vai tuvu tai.

Stabilitāte. Šis kritērijs atspoguļo dabas ekosistēmu pašatjaunošanās spējas, noturīgumu pret vides izmaiņām. Bieži vien nestabilākas ir izolētās, sadrumstalotās vietas.

Novietojums, ekoloģiskā vienotība. Teritorija bioloģiskā ziņā būs vērtīgāka, ja tai blakus pieguļošās platības būs ar dabisko ekosistēmu lielu īpatsvaru un bioloģiski daudzveidīgas, ar cita tipa augu sabiedrībām un sugām.

Potenciālā vērtība. Šis kritērijs norāda, cik lielā mērā var tikt paaugstināta teritorijas bioloģiskā vērtība, veicot īpašus apsaimniekošanas pasākumus vai ļaujot ekosistēmām attīstīties dabiskā ceļā.

Migrācijas ceļi. Liela loma ir tām teritorijām, kas kalpo kā sugu migrācijas ceļi. Īpaši aktuāli tas ir vietās, kur dabiskais augājs sadrumstalots, kur nepieciešams nodrošināt vienotību, savstarpēju informācijas apmaiņu.

A P Z Ī M Ē J U M I

meži	ezeri un upes ar apkārtnējo teritoriju	purvi

①② Briežu meži	⑤ Dienvidsusēja
③ Supes purvu jeb Krustuļu meži	⑦ Kriģāņu-Viņaukas ezeri
④ Ildzu muižas meži	⑧ Saukas ezers
⑤ Kļauces ezers	⑨ Aizdumbles purvs

5.1.att. Bioloģiski daudzveidīgās ainavas Saukas, Elkšņu un Rites pagastos.

Izvērtējot ainavas bioloģiskās vērtības, jāievēro vairāki principi:

- sugu, biotopu sastāvs;
- teritorijas ekoloģiskā stabilitāte;
- kultūrvēsturiskā attīstība;
- izglītojošais, audzinošais.

5.2. SAUKAS, RITES UN ELKŠŅU PAGASTU BIOLOĢISKI DAUDZVEIDĪGĀS AINAVAS

Saukas-Rites-Elkšņu pagastu bioloģiski daudzveidīgo ainavu izdalīšanā izmantoti:

- Jēkabpils virsmežniecības Briežu un Viesītes mežniecības mežu daļplāni;
- Jēkabpils virsmežniecības shēmas, 1990.gada ierīcība;
- pagastu plāni mērogā 1:25000;
- topogrāfiskās kartes mērogā 1:50000, 1:25000 un 1:10000;
- iepriekšējo gadu augu inventarizācijas dati;

Saukas, Rites un Elkšņu pagastu teritorijas raksturīgas ar lielu biotopu un sugu daudzveidību. Pārstāvēti gandrīz visu meža augšanas apstākļu tipu meži, trīs tipu purvi, kā arī dažādas pļavas, ūdenstilpes un ūdensteces. Lai gan teritorijas lielā daļā ir kultūrainavas, dažviet saglabājušies arī mazskarti biotopi (atsevišķi purvi, to apkārtnē). Visi trīs pagasti ir tipiski Viduslatvijas ģeobotāniskā rajona veģetācijas un floras atspoguļotāji. Apvidus ir kā pārejas zona starp Rietumlatviju un Austrumlatviju. Uz to norāda arī floras retumi - te sastopamas gan tipiskas austrumu un rietumu sugas, piem., lielziedu uzpirkstīte un krāsu zeltlape.

Visas bioloģiski daudzveidīgās ainavas pēc ģenēzes, sugu sastāva un citiem faktoriem iespējams apvienot trīs grupās:

- purvi;
- ezeri un upes ar apkārtējo teritoriju;
- meži.

Purvi. Pagastu teritorijā atrodas Aizdumbles purvs (5.1.att.), kurš ir iekļauts Latvijas Republikas purvu liegumu sarakstā un Pasaules bankas fonda projekta Nr.4568 izdalīto bioloģiski daudzveidīgo vērtīgo teritoriju sarakstā (Pasaules dabas ..., 1992)*. Teritorija ietver aizaugušo Aizdumbles ezeru (kopplatība 480 ha). 280 ha no kopējās platības aizņem zemais purvs ar augstā un pārejas purva elementiem, pārējo teritoriju - pārmitrie meži. Plaša zemā purva veidotā pussala iestiepjas ezerā. Dominē grīšļi, vietām kārkli, nelieli bērzi. Ligzdo pļavas lija, niedru lija. Somzīlītes ligzdošanai piemērots biotops (Pasaules dabas ..., 1992)*. Relatīvi reti sastopams biotops. Teritorijas apsaimniekošanā nav pieļaujama meliorācija un kūdras ieguve.

* Dabas aizsardzības plāns Latvijai. Pasaules Dabas Fonda projekts 4568. 1992. - Rīga, 160.lpp.

Meži. Pagasta teritorijā izdalīti 3 mežu masīvi, kuri ir nozīmīgi bioloģiskās un ainavu daudzveidības ziņā.

Briežu mežs. Saukas pagastā īpaši vērtīgi ir gāršas tipa meži, kuri izvietoti ZA no Saukas ezera. Šiem mežiem raksturīga liela sugu daudzveidība un bagāta veģetācija. Zīmīgi, ka šajā teritorijā līdzās gāršai ir vēris, slapjais vēris, dumbrājs, slapjā gārša, ārenis un kūdrenis, tātad liela meža augšanas apstākļu tipu dažādība. Aplūkojamie meži ir daļa no liela meža masīva, kas turpinās Z virzienā.

Pārmitrie dienvidmeži jeb Ildzu muižas meži. Rites pagastā kā nozīmīgas tiek atzīmētas atsevišķas mežaudzes uz D no Viņaukas ezera. Šie meži ir būtiski ainavas elementi stipri apgūtājā teritorijā, kurā ir pārmitrie meži: niedrājs un purvājs, kā arī dumbrājs, kuram īpaši liela augu sugu daudzveidība. Pārmitrie meži svarīgi ne tikai bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā, bet var izrādīties it visai pievilcīgi dabas elementi Rietumzemju tūristiem.

Supes purva jeb Krustceļu meži. Elkšņu pagastā kā svarīgi tiek izdalīti meži, kurus galvenokārt veido gārša un vēris, kā arī damaksnis, slapjais vēris, slapjā gārša un dumbrājs. Šajā teritorijā jau noteikti 2 īpaši aizsargājami meža iecirkņi. Aplūkojamie meži ir saglabājami arī tāpēc, ka tie robežojas ar Supes purvu, kas ir augstā tipa purvs ar retām putnu sugām un noteikts kā purva liegums.

Ezeri un upes ar apkārtejo teritoriju.

Klaucis ezeri un apkārte. Klaucis ezeri ar caurtekošo upīti ir būtisks ainavas elements (starp ezeriem ceļš, tuvu Viesīte). Tie ietilpst Saukas ezera sateces baseinā. Galvenais, šī teritorija ir svarīga bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā jau diezgan intensīvi kultivētā teritorijā.

Dienvidsusēja, Krīgānu un Viņaukas ezeri. Dienvidsusēja ir lielākā aplūkojamās teritorijas upe, kura pie administratīvā rajona rietumu robežas izceļas ar lielu meandrēšanu. Tās palīene ar krūmājiem un pļavām ir gan ainaviska, gan arī bagāta ar augu sugām, tai skaitā retām. Starp Riti un Cīrulīšiem Susējas ainavu papildina Krīgānu un Viņaukas ezeri, kuri ir svarīgi ne tikai kā mitrzes, bet arī atrodas nozīmīgā vietā, t.i., abpus ceļam Nereta-Aknīste.

Vienlaikus ar bioloģiski daudzveidīgām ainavām, Saukas, Elkšņu un Rites pagastos ir sastopami bioloģiskie objekti, kas ceļ tipisko ainavu vērtību. Pagastos tie ir šādi:

- dižkoki, kas ir valsts aizsargājamo dabas objektu sarakstā (2 Indrānu ozoli, ozols pie Audzes mājām, Lejnieku ozols Saukas pagastā);
- atsevišķi izcili koki, kas piešķir ainavai daudzveidību, bet neatbilst dižkokiem izvirzītajiem kritērijiem. Piem., priedes pie Sīpolu un Līdumnieku mājām Elkšņu pagastā, atsevišķi ozoli Saukas pagastā;
- savdabīgas augu grupas. Piem., mežrožu audzes Viesītes-Elkšņu lielceļa malā.

Priekšlikumus bioloģiski daudzveidīgo ainavu un atsevišķu vērtīgo objektu aizsardzībai un apsaimniekošanai iespējams izstrādāt, veicot to detalizētu inventarizāciju. Rites, Elkšņu un Saukas pagastos detaļa inventarizācija nav veikta, un tāpēc mēs piedāvājam vispārējus principus bioloģiski vērtīgo ainavu aizsardzībai.

5.3. TERITORIJAS APSAIMNIEKOŠANA, AIZSARDZĪBA (IETEIKUMI)

Plānojot, organizējot teritorijas aizsardzību, arvien saskaras intereses dažādās sfērās (lauksaimniecība-tūrisms-dabas aizsardzība u.c.) un mērogos (privātipašnieks-pagasts-valsts u.c.). Dažādas ir arī finansiālās iespējas. Tāpēc ļoti svarīgi jau pašā sākumā izvirzīt **prioritātes** bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā. Te īpaša uzmanība veltāma retajām, apdraudētajām sugām un augu sabiedrībām. Pētāmajā teritorijā šobrīd svarīgākie saudzējamie biotopi ir gāršas tipa meži, pļavas un zāļu purvi. Attiecībā uz mežiem kopumā atzīmējams, ka līdzās apdraudēto sugu biotopiem, jā saglabā vismaz pa etalonam no katra sastopamā meža augšanas apstākļu tipa. Svarīgākais šajā procesā ir noteikt aizsargājamās teritorijas robežas, aizsardzības un izmantošanas noteikumus, kā arī panākt īpaši aizsargājama meža iecirkņa vai īpaši aizsargājamas dabas teritorijas statusa piešķiršanu un, protams, informēt par to visu mežierīcības dienestu. Saucas apvidū steidzīgi inventarizējami gāršas tipa meži. Šā tipa mežiem raksturīga liela sugu daudzveidība, ievērojams apdraudēto augu sugu īpatsvars. Turklāt Latvijā gāršas citu mežu vidū aizņem tikai nedaudz vairāk par 3%.

Pļavas veidojušās cilvēka darbības rezultātā. Šobrīd, kad daudzviet pārtraukta pļavu kopšana, tās intensīvi aizaug ar krūmiem. Īpaši tas attiecas uz vidēji mitrām un palienu pļavām. Latvijā pļavas ar dabisku augāju aizņem tikai 1-3%. Tai pat laikā pļavās aug apdraudētās augu sugas. Tāpēc pļavu aizsardzība ir viena no aktuālākajām problēmām biotopu un sugu saglabāšanā. Pļavu apsaimniekošana veicama gan ganot lopus, gan pļaujot, kā arī ierobežojot vai nemaz nelietojot ķimikālijas un neierīkojot pļavās kultūraugu sējumus.

Bioloģisko vērtību saglabāšanā ļoti svarīgs aizsardzības pasākums ir izveidot aizsargzonus jeb buferzonus un stingri ievērot to režīmu. Šādas aizsargzonus ar likumu noteiktas upēm (>10 km) un ezeriem (>10 ha). Svarīgi, lai līdzīgas tiktu izveidotas starp intensīvi apstrādājamām zemēm un dabiskām ekosistēmām, piem., starp kartupeļu lauku un mežu. Tās mazina antropogēno ietekmi uz dabas biotopiem un ļoti palielina bioloģisko daudzveidību. Jau pierādīts, ka pārejas zona starp 2 ekosistēmām ir sugām visbagātākā. Šādu aizsargzonu vai joslu izveidošana aktuāla Rites pagastā, kur vērojama meža masīvu sadrumstalotība.

Dabas liegumu, kā arī citu īpaši aizsargājamo teritoriju sekmīgai aizsardzībai vēlams izstrādāt dabas aizsardzības jeb apsaimniekošanas plānus, kuros tiktu norādīti veicamie pasākumi, iespējamie finansu avoti, kā arī periodiski apkopota informācija par aizsargājamās teritorijas stāvokli un aizsardzības noteikumu ievērošanu.

Īpaši aizsargājamo sugu atradnēm, kas atrodas ārpus aizsargājamām teritorijām, arī jānosaka robežas un aizsardzības noteikumi. Visi īpaši aizsargājami dabas objekti jānorāda pagasta ģenerālplānā, zemes ierīcības projektā, katra zemes lietotāja vai īpašnieka zemes plānā.

6. AINAVU TELPU VĒRTĒJUMS

Izmērīt, noteikt vērtību ainavai, protams, ir sarežģīts uzdevums. Kritēriji ir nepieciešami, lai parādītu svarīgākās iezīmes, kas var tikt izmērītas un pielietotas ainavu aizsardzībā un plānošanā. Citiem vārdiem sakot, kritēriji palīdz pieņemt lēmumus. Praksē kritēriji var dot rezultātus, izvēloties tipiskas teritorijas kā pretējas pārstāvēnieciskām teritorijām. Kritēriju trūkums pavājina jebkuras plānošanas pūles, lai aizsargātu kā dabiskas teritorijas, tā arī tipiskas un reprezentatīvas ainavas. Kritēriji pilda sekojošas funkcijas (Eagles P.F.J., 1984) :

- pieļauj dažādu vietu relatīvu sistemātisku salīdzināšanu;
- palīdz tiešo pētījumu izmantošanu dažādu koncepciju izvirzīšanā;
- palīdz robežu noteikšanas (uzlikšanas) procesā.

Šāda veida vērtējumi, kuru pamatā ir izvēlēti kritēriji, bieži saskaras ar kritiku to subjektivitātes un vienpusības dēļ. Tomēr jāatzīst, ka neskatoties uz tās trūkumiem, tā ir ērta un vienkārša vērtēšanas sistēma.

Dienvidsēlijā ainavu vērtēšana veikta izdalītajās ainavu telpās, apskatot atsevišķi teritorijas ģeomorfoloģiju (6.1.tab.), biotisko raksturojumu (6.2.tab.) un kultūrvēsturiskos aspektus (6.3.tab.).

6.1.tabula

Dienvidsēlijas ainavu telpu ģeomorfoloģiskā komponenta vērtējums

<i>Ainavu telpa</i>	<i>Unikalitāte</i>	<i>Daudz-veidība</i>	<i>Vizuālais aspekts</i>	<i>Zinātniskā vērtība</i>	<i>Kopējā vērtība</i>
Klaucēs-Saukas un Garā ezera pauguraine	**	***	***	**	10 (*)
Austrumelkšņu mazauposmota limnoglaciālā līdzenuma mežaine	*	*	*	*	4 (*)
Saukas un Krīgāņu ezeru vidējpauguraines āraine	*	*	*	*	5 (*)
Susejas zemumi	**	*	**	*	6 (*)
Saukas ezera ainava	**	*	**	*	7 (*)
Krīgāņu-Vīņaukas ezeraine	*	**	**	**	7 (*)
Mežvidus limnoglaciālā līdzenuma mežaine	*	*	*	*	4 (*)

- * - zems
- ** - vidējs
- *** - augsts

* Eagles P.F.J., 1984. The Planning and Management of Environmentally Sensitive Areas. Langmans Inc., New York.

6.2.tabula

Dienvidsēlijas ainavu telpu biotiskā komponenta vērtējums

<i>Ainavu telpa</i>	<i>Unikalitāte</i>	<i>Daudz- veidība</i>	<i>Vizuālais aspekts</i>	<i>Zinātniskā vērtība</i>	<i>Kopējā vērtība</i>
Klaucēs-Saukas un Garā ezera pauguraine	**	**	***	**	9 (*)
Austrumelkšņu mazsaposmota limnoglaciālā līdzenuma mežaine	**	***	*	**	8 (*)
Saukas un Krīgāņu ezeru vidējpauguraines āraine	*	*	**	*	5 (*)
Susejas zemumi	**	**	***	**	9 (*)
Saukas ezera ainava	*	**	*	**	6 (*)
Krīgāņu-Viņaukas ezeraine	***	***	**	**	10 (*)
Mežvidus limnoglaciālā līdzenuma mežaine	**	***	*	**	8 (*)

- * - zems
 ** - vidējs
 *** - augsts

6.3.tabula

Dienvidsēlijas ainavu telpu kultūrvēsturiskā faktora vērtējums

<i>Ainavu telpa</i>	<i>Unikalitāte</i>	<i>Daudz- veidība</i>	<i>Vizuālais aspekts</i>	<i>Zinātniskā vērtība</i>	<i>Kopējā vērtība</i>
Klaucēs-Saukas un Garā ezera pauguraine	***	***	**	***	11 (*)
Austrumelkšņu mazsaposmota limnoglaciālā līdzenuma mežaine	-	-	-	-	-(*)
Saukas un Krīgāņu ezeru vidējpauguraines āraine	**	**	*	**	7 (*)
Susejas zemumi	**	**	*	**	7 (*)
Saukas ezera ainava	**	*	*	*	5 (*)
Krīgāņu-Viņaukas ezeraine	***	*	*	**	7 (*)
Mežvidus limnoglaciālā līdzenuma mežaine	-	-	-	-	-(*)

- * - zems
 ** - vidējs
 *** - augsts

Apkopojot dažādos ainavu vērtēšanas komponentus un faktorus un sasummējot iegūtos punktus, redzams, ka visvairāk punktu saņēmusi Klauces-Saukas un Garā ezera pauguraine - 30*. Tālāk seko Krīgānu-Vīņaukas ezeraine (24*), Susejas zemumi (22*), Saukas ezera ainava (18*), Saukas-Krīgānu ezeru vidējpauguraine (12*) un Austrumelkšņu mazsaposmotā līdzenumu un Mežvidus limnoglaciālā līdzenuma mežaines (12*). Tas nenozīmē, ka mežaines ainaviskā ziņā ir mazvērtīgas, jo abās teritorijās ir liela bioloģiskā daudzveidība. Šajā gadījumā ainavu telpu kompleksais vērtējums parāda ainavu daudzveidību un principā var kalpot par pamatu lēmumu pieņemšanai teritorijas plānošanā un ainavu aizsardzībā.

1. Tab. Vidējais ainavu telpu geomorfoloģiskā komponenta vērtējums

Ainava	Mežaine	Līdzenums	Pauguraine	Pauguraine
Klaucis-Saukas un Garā ezera pauguraine	*	*	*	*
Austrumelkšņu mazsaposmotā limnoglaciālā līdzenuma mežaine	**	**	*	*
Saukas un Krīgānu ezera vidējpauguraine	**	**	**	**
Susejas zemumi	*	*	*	*
Saukas ezera ainava	*	*	*	*
Krīgānu-Vīņaukas ezeraine	**	**	*	*
Mežvidus limnoglaciālā līdzenuma mežaine	*	*	*	*

* - zems
 ** - vidējs
 *** - augsts

7. PRIEKŠLIKUMI UN REKOMENDĀCIJAS AINAVU PLĀNOŠANAI UN AIZSARDZĪBAI

Klauces-Saukas un Garā ezera pauguraines dienvidu daļa, Saukas ezers un daļa no Saukas-Krīgānu ezeru vidējpauguraines ietilpst Saukas dabas parkā (7.1.att.). Tas izveidots 1987.gadā, lai aizsargātu gleznaino Saukas ezeru ar apkārtējo pauguraino ainavu un Ormaņkalnu, kas ir zinātniski vērtīgs un izcils dabas veidojums. Kopējā parka platība ir 5 377 ha.

Kā labs piemērs ainavu veidošanā aizsargājamās teritorijās ir veiktie meliorācijas darbi astonešmitajos gados Ormaņkalna objektā, kur ņemti vērā Aijas Mellumas priekšlikumi un idejas. Aija Melluma Ormaņkalnu objektu raksturo un meliorācijas projektā realizētās idejas izklāsta grāmatā A.Melluma, M.Leinerte "Ainava un cilvēks" (1992).

"Meliorācijas objekts aptver Ormaņkalna dienvidrietumu nogāzi un slīpo, pauguraino pakāpes joslu.

Pats Ormaņkalns ir savrups lielpaugurs ar nedaudz asimetriskām nogāzēm - augstākās un stāvākās ir vērstas pret Saukas ezeru, bet austrumu un ziemeļrietumu virzienā tās ir lēzenākas un pakāpeniski pāriet apkārtējā paugurainē. Ormaņkalna virzotnes absolūtais augstums sasniedz 165 m, bet relatīvais - 50-70 m. Tā stāvajās nogāzēs izveidojušās vairākas sengravas (ārpus objekta robežām), kā arī aktīvas, darbīgas gravas. Tās atrodas mežos vai arī saistītas ar veco lauku ceļu un grāvju vietām. Raksturīgi, ka Ormaņkalna nogāzēs un arī virsmā ir daudz avotu un avoksnainu vietu. Šie ūdeņi kopā ar virszemes noteces ūdeņiem daudzviet izveidojuši nelielus erozijas iegrauzumus - strautu gultnes. Jāatzīmē arī, ka Ormaņkalna nogāzēs augsnes ir erodētas, vietām tās ir smilšainas, vietām - stipri akmeņainas. Nogāzē no vējdzirnavām un "Skujaiņiem" 1980.un 1981.gadā bija vērojami lineāri augsnes erozijas procesi, tas ir, nelielu (līdz 1.2 m dziļu) graviņu veidošanās. Vairākās vietās Ormaņkalna pakājē novērojami izteikti iznesu koni, kuros uzkrājas no nogāžu gravām iznestais sanešu materiāls. Vasaras periodā šīs vietas izceļas ar bagātu veģetāciju.

Gan visa meliorācijas objekta robežās, gan uz paša Ormaņkalna nogāzēm ir daudz mežu. Jāatzīmē, ka no visām attālajām skatuvietām Ormaņkalnu uztver tieši kā paceltu meža masīvu, jo sadrumstalotie, dažādos līmeņos novietotie meža masīvi vizuāli saplūst. No šī viedokļa īpaša vizuāla akcenta nozīmi iegūst dažas tūrumu kontūras starp mežu masīviem, kas pašreiz vēl saskatāmas no tālienes un kas padara kalnu vizuāli vieglāk uztveramu un arī krāsaināku. Tās ir turpmāk saglabājamās.

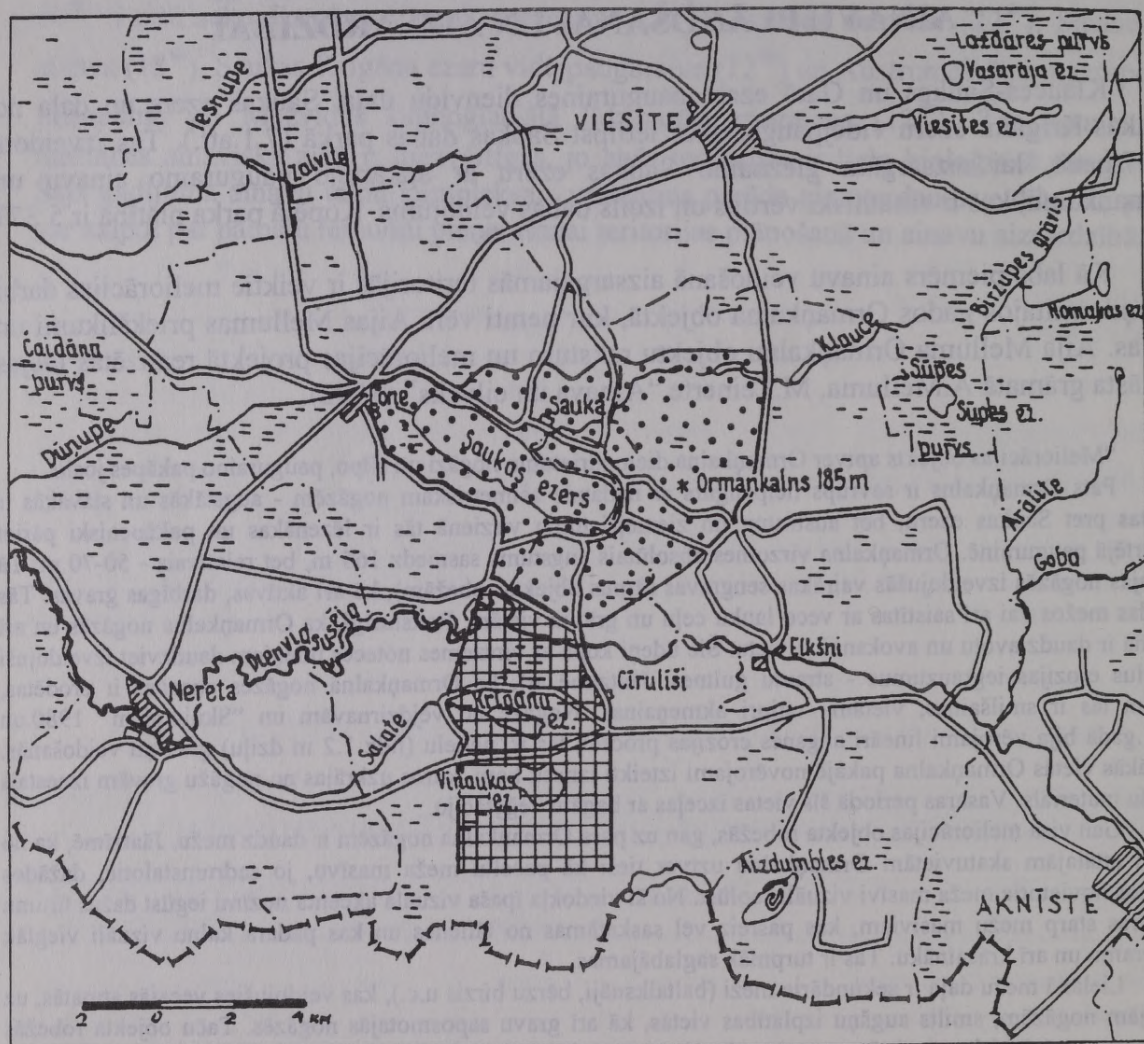
Lielākā mežu daļa ir sekundārie meži (baltalksnāji, bērzu birzis u.c.), kas veidojušies vecajās atmatās, uz stāvajām nogāzēm, smilts augšņu izplatības vietās, kā arī gravu saposmotajās nogāzēs. Taču objekta robežās sastopamas arī dabiskas (vai tām tuvas) mežaudzes, starp kurām sevišķi interesanti ir melnalksnāji (tie kā meža tips republikā jau kļūst reti) un arī baltalksnāji avoksnainajās augsnēs, kas tiem uzskatāmas par dabiskām. Šos mežu nogabalus vai nelielos masīvus paredzēts pilnībā saglabāt. Īpaši jāatzīmē šaurā meža josla Saukas ezera krastā, kas vietumis norobežojas ar abrazijas kāpli. Arī tai nepieciešama īpaša aizsardzība kā dabaszinātniski nozīmīgam objektam, kaut gan zināmā mērā tās aizsardzību nodrošina obligātā 10 m platā aizsargjosla ezera krastā.

Objekta robežās sastopami arī vairāki vizuāli izteiksmīgi savrupi koki: ozoli, bērzi, priedes, pīlādži, ābeles, kā arī nelielas koku grupas un rindas (uz ežas pie Līgokalniņa, pie Eiduku mājām). Ir arī vairāki palieli akmeņi.

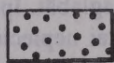
No sikajiem ainavas elementiem, kam ir ne tikai estētiska, bet arī ekoloģiska nozīme, jāatzīmē vairāki diķi - pie "Kalnaskolas", "Ormaņiem", "Bormaņiem" u.c. Tos paredzēts iztīrīt un saglabāt. Tāpat tiks saglabāti avoti un iespēju robežās - avoksnainās vietas.

Gan vizuālā, gan ekoloģiskā ziņā uzmanību saista vairākas sētas: "Ormaņi", "Bormaņi", "Eiduki", kas pieskaitāmas vecsaimniecībām un izceļas ar vecajiem stādījumiem (atsevišķiem kokiem, vējlauzēju rindām, koku grupām) un augļu dārziem. Sevišķa nozīme, kā jau atzīmēts iepriekš, ir vējdzirnavām pie "Bormaņu" mājām.

* nodegušas (piezīme)

AP ZĪMĒJUMI

dabas parks

perspektīvā aizsargājamā teritorija

7.1.att. Saukas dabas parka teritorija un perspektīvā aizsargājamā teritorija.

Ormaņkalna savrupais novietojums un ievērojamais relatīvais augstums rada vairākas skatuvietas. Visas uz kalna esošās skatuvietas var iedalīt 3 grupās: 1) ar skatu uz ezeru, 2) ar skatu bez ezera (ziemeļu, austrumu un dienvidu virzienā), 3) ar skatu panorāmā, kur vienlīdz jauki skati paveras uz visām pusēm. Pirmā tipa skatuvietas grupējas gar ceļu, kas šķērso kalnu no Viesītes-Aknīstes ceļa puses. Taču jāuzsver, ka jebkura no tām ir izteikti individuāla un ļauj pakāpeniski uztvert plašās Saukas ezera ainavas vienreizību. Tāpēc arī galvenajās skatuvietās paredzēts iekārtot atpūtas vietas, galvenokārt īslaicīgai atpūtai un dabas vērošanai. Otrā tipa skatuvieta objekta robežās ir nelielā posmā starp "Bormaņiem" un "Kalnadruvām", bet vairāk to ir ārpus objekta. Panorāmas skati paveras no dzirnavu kalna, daļēji no Līgokalniņa un arī vairākās vietās ārpus objekta robežām.

Priekšlikumi projektam. Visi apsvērumi par meža nozīmi augsnes aizsardzībā no erozijas, kā arī ainavas vizuāli estētiskās un ekoloģiskās struktūras veidošanā ir ievēroti, projektējot mežu transformāciju un saglabāšanu. Kopumā panākta mežu masivizācija, arī robežu iztaisnošana. Tomēr atsevišķās vietās nelielās pļavas un zālājus meža ielokos nepieciešams saglabāt krūmiem vizuālās struktūras ziņā, tāpēc jāparedz to regulāra izpļaušana. Vairākās vietās pakāpeniski jāveido mežmalas, it sevišķi īstās meža sienas atbrīvojot no baltalkšņu aizsega, kas bieži ieauguši aizplūdušajos grāvjos. Tāpat arī atsevišķās vietās pakāpeniski un mērķtiecīgi baltalkšņi jānomaina ar eglēm. Tajā pašā laikā nepieciešams saglabāt īpaši vērtīgās melnalkšņu un baltalkšņu audzes.

Objekta robežās savrupu izcilu koku ir maz, tāpēc to turpmākai aizsardzībai veltāma liela uzmanība. Ja tie atrodas ganībās, ap tiem jāierīko sētiņas. Arī koku rindu un aleju ir maz. Saglabāta koku rinda uz ežas (senas uzaru kāples) Līgokalniņa pakājē pie "Ormaņu" mājām, kā arī egļu rindas gar ceļu uz "Eidukiem".

Blakus vispārējiem ainavu veidošanas un dabas aizsardzības pasākumiem izdalās vairāki ainavas veidošanas un labiekārtošanas mezgļpunkti. Tālāk tos īsumā raksturosim.

1. Līgokalniņš ir tradicionāla Līgovakara vieta, atrodas uz stāvas, zīmīgas virsotnes; ir viena no skaistākajām skatuvietām, no kurienes paveras plaši skati uz Saukas ezeru, uz dienvidu un austrumu virzienā esošajiem apvidiem.

2. "Kalnaskolas" atpūtas vieta. Te paredzēts novākt drupas, bet uz "Kalnaskolas" pamatiem, tos nostiprinot, izveidot atpūtas un skatu laukumiņu.

3. Lielā atpūtas vieta Saukas ezera krastā saista uzmanību ar izcilo pludmali. Te paredzēts izveidot lielāku laukumu telšu celšanai, paredzot augstāku labiekārtojuma līmeni nekā iepriekšējā vietā.

Gan esošais ceļu tīkls, gan projektētie uzlabotie saimniecības ceļi padarīs Ormaņkalnu pieejamu ceļotājiem. Tāpēc vienlaikus ar ceļu būvi jāiekārto autostāvvietas, jāuzceļ tualetes, dabā jāizvieto nepieciešamā vizuālā informācija. Savlaikus jāsigatavo arī neliels ceļvedis pa Ormaņkalnu, kā arī jāiekārto mācību takas."

Ainavu telpas vērtējums parāda, ka Dienvidsēlijā nepieciešams pilnveidot esošo aizsargājamo teritoriju struktūru.

- Saukas dabas parka teritoriju vēlams paplašināt dienvidu virzienā, ietverot Krīgānu-Viņaukas ezeraini un daļu Susejas zemumu ainavu telpu (7.1.att.), kas raksturojas ar bioloģisko un ainavisko daudzveidību un kultūrvēsturisko objektu koncentrāciju.
- Saukas dabas parkam vēlams mainīt aizsardzības statusu, pārveidojot to par aizsargājamo ainavu apvidu un veicot iekšējo aizsardzības režīmu zonējumu.
- Izdalītajās bioloģiski daudzveidīgajās teritorijās vēlams veikt detaļu augu un dzīvnieku sugu inventarizāciju, kā rezultātā noteikt to aizsardzības statusu un izstrādāt priekšlikumus to apsaimniekošanai.
- Rites, Elkšņu un Saukas pagastu ģenerālplānā (teritoriālplānojumā) tām ainaviski un bioloģiski vērtīgām un kultūrvēsturiskajām teritorijām, kurām pašreiz nav valsts īpaši aizsargājamas teritorijas statuss, nepieciešams noteikt vietējas nozīmes aizsardzības statusu un izstrādāt priekšlikumus to apsaimniekošanai.

Dienvidsēlijā, tāpat kā visā pārējā Latvijas teritorijā, lauku ainavas telpu pārvalda pagasti, veido zemes īpašnieki un tās lietotāji, piedaloties visiem iedzīvotājiem. Latvijas ainavas bagātība ir tās mozaikveida struktūra, kas nosaka lielu ainavisko un bioloģisko daudzveidību un ir zināms pamats Eiropas tūristu interesei par Latviju. Lai saglabātu gadsimtiem ilgi veidojušos ainavu, nepieciešama:

- dabīgo pļavu apļaušana un noganīšana;
- meliorēto ainavu kopšana un apsaimniekošana;
- krūmu izciršana un atklāto teritoriju saglabāšana (pļaujot, noganot) ainaviski vizuāli jūtīgākajās vietās, piemēram, ceļmalās, pilskalnu nogāzēs, kultūrvēsturisko centru apkārtnē un izcilākajās skatu vietās.

Dienvidsēlijas ainava ir kultūrainava ar tai raksturīgiem tipiskiem elementiem. Kultūrainavas unikalitāte nav iedomājama bez labi iekoptiem tīrumiem un ganībām, uz kuru fona jācēnšas:

- atjaunot vecās muižas (piemēram, Dzēves muižas kompleksu) un pusmuižas, kas dotu iespēju piesaistīt tūristus;
- veidot skatu vietas pilskalnu un augstu pauguru apkārtnē;
- iekonservēt Ilzes luterāņu baznīcu un veikt pārējo baznīcu ainavu kopšanu, lai izceltu baznīcu ainavā;
- padomju laikā celtajiem ciematiem nepieciešama humanizācija; t.i., ciematu apbūves noteikumu un detālplānojumu izstrāde jābalsta uz vēsturiskajām un arhitektoniskajām tradīcijām;
- Dienvidsēlijas kultūrainavā neiekļaujas pamestas ēkas, sabrukušas fermas un citi saimniecības objekti, pielūžņoti pagalmi; lai to sakārtotu, nav nepieciešamas lielas finanses, bet tikai griba;
- jācēnšas apzināties vietējās ainaviskās vērtības, tās saglabāt un izcelt (piemēram, savrupus dižkokus tīrumā, mežrozīšu audzes, alejas u.c.).

Cik un kā minētās rekomendācijas izpildīsim, būs atkarīgs no mūsu pašu vēlēšanās, finansiālām iespējām un veiksmīgas sadarbības starp zinātniekiem, teritoriālpilnvarotajiem, pašvaldību vadītājiem un zemes īpašniekiem un lietotājiem.

1.29

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304047465

